

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHĂ
ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 35
APRILIE—IUNIE
1984

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef: SEBASTIAN MORINTZ

Redactor șef adjunct: RADU POPA

Membri: MIRCEA BABEȘ, ALEXANDRU BARNEA, PETRE
DIAONU, ALEXANDRU PĂUNESCU

Secretar de redacție: MIHAELA UDRESCU

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA departamentul import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, București, Calea Griviței 64 — 66 România, sau la reprezentanții săi în străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa : 71 119 str. I.C. Frimu 11, București.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 35

Nr. 2

aprilie—iunie 1984

S U M A R

150 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA MUZEULUI DE ISTORIE NATURALĂ ȘI ANTICHITĂȚI DIN BUCUREȘTI

- ALEXANDRA ȘTEFAN, Istoricul Muzeului național de antichități — Institutul de arheologie. II. Progresele arheologiei și muzeografiei în România în perioada 1881—1927 109
- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Istoricul Muzeului național de antichități — Institutul de arheologie. III. Arheologia și muzeografia românească în perioada 1927—1943 144

STUDII

- ALEXANDRU AVRAM, Observații cu privire la autonomiile rurale din Dobrogea romană (secolele I—III e.n.) 158
- ELENA BUSUIOC și PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC, Atelier de olărie la mănăstirea veche a Humorului (sec. XV) 170

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

- ERSILIA TUDOR, O descoperire de tip Brătești în zona Bucureștilor 184
- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Note epigrafice (seria a VII-a) 189

CRONICA

- Al XIII-lea Congres internațional al frontierelor romane (Al. Barnea, C. C. Petolescu) 198

NECROLOG

- BAKÓ GÉZA 201

RECENZII

- K. HOREDT, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*. București, 1982 (Radu Harhoiu) 203

- ABREVIERI 205

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 35

N° 2

avril—juin 1984

SOMMAIRE

150 ANS DE LA FONDATION DU MUSÉE D'HISTOIRE NATURELLE ET DES ANTIQUITÉS DE BUCAREST

- ALEXANDRA ȘTEFAN, Historique du Musée national des antiquités — Institut d'archéologie. II. Les progrès de l'archéologie et de la muséographie en Roumanie entre 1881 et 1927 109
- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Historique du Musée national des antiquités — Institut d'archéologie. III. L'archéologie et la muséographie roumaines entre 1927 et 1943 111

ÉTUDES

- ALEXANDRU AVRAM, Bemerkungen zu den ländlichen Autonomien in der römischen Dobrudscha (I. — III. Jh. u Z.) 158
- ELENA BUSUIOC et PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC, Atelier de poterie dans l'ancien monastère de Humor (XVe siècle) 170

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

- ERSILIA TUDOR, Une découverte de type Brătești dans la zone de Bucarest 184
- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Notes épigraphiques (VII) 189

CHRONIQUE

- Le XIIIe Congrès international des frontières romaines (Al. Barnea, C. C. Petolescu) 198

NÉCROLOGIE

- BAKÓ GÉZA 201

COMPTES RENDUS

- K. HOREDT, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bucarest, 1982 (Radu Harhoiu) . . . 203

ABREVIATIONS

205

ISTORICUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI DIN BUCUREȘTI — INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

II

PROGRESELE ARHEOLOGIEI ȘI MUZEOGRAFIEI ÎN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1881—1927

DE

ALEXANDRA ȘTEFAN

„Dacă în toate țările culturale se cheltuiesc atâtea sume de bani pentru înăvuierea muzeelor publice, scopul nu e altul decât ca să nu se piardă în popor conștiința vie a legăturii cu originea și cu trecutul său”.

Gr. Tocilescu, 1886

0. Deși *Regulamentul pentru Muzeul de Antichități* din 25 noiembrie 1864, *Regulamentul asupra Comisiunii Monumentelor Publice* și *Regulamentul asupra explorărilor și cumpărărilor de obiecte antice* din 6 și, respectiv, din 10 aprilie 1874 marcasează progrese decisive pentru începuturile procesului de salvare și conservare a vestigiilor istoriei naționale¹, în pragul deceniului 9 al secolului trecut Muzeul național de antichități și Comitetul arheologic care-l patrona erau încă departe de a desfășura o activitate suficient de sistematică și eficientă. Este edificator în acest sens memoriul înaintat la 16 ianuarie 1881 Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de către „directorul-conservator” al Muzeului, Nicolae Bassarabescu: „aci domnește dezordinea, confuziunea, nesiguranța, fiindcă nici inventariu sistematic de averea Muzeului nu există, nici ordine în așezarea obiectelor expuse publicului nu este; [...] Comitetul Arheologic [...] sarcina d-a clasa și inventaria [...] în 15 ani trecuți n-a ținut să-și-o îndeplinească”². N. Bassarabescu a și demisionat curînd, pentru că nu i se aprobase proiectul de reorganizare pe care-l propusese, iar succesorul său, Spiru C. Haret, numit „conservator provizoriu” în februarie 1881, realiza la rîndu-i dificultățile noii sale misiuni și comunica în aceeași lună forului tutelar

¹ Al.Păunescu, Irina Casan, P. Diaconu, *Începuturile arheologiei românești. Istoricul Muzeului național de antichități. Partea I (1864—1880)*, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 3—44; A.Sacerdoțeanu, BMI, 41, 1972, 3, p.7

² Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f.11.

că „nu [va] putea corespunde [...] decît într-o foarte mică parte” primei obligații care îi revenea, aceea de alcătui un „inventariu al acestui Muzeu”³.

1.1. Aceasta era situația pe care a preluat-o la 1 martie 1881 Grigore G. Tocilescu, „conservator nou numit cu titlu definitiv”⁴. Avea doar 31 de ani, dar era membru corespondent al Academiei Române și profesor universitar, acoperea prin pregătirea sa dreptul, preistoria, antichitatea clasică și evul mediu — datorită studiilor la facultățile de litere și de drept din București și celor trei ani de specializare la Praga, Viena și Paris — și

Fig. 1. Spiru C. Ilaret.

dobîndise experiență și prestigiu prin cercetări asupra inscripțiilor antice, asupra manuscriselor medievale și mai ales prin monumentală teză de doctorat *Dacia înainte de romani*, susținută la Praga și care îi adusese în 1877 premiul Academiei Române și titlul de membru corespondent⁵. Reprezentînd prin însăși formația sa nivelul cel mai înalt atins la acea dată pe plan european de tînăra știință a istoriei, remarcat prin lucrările publicate pentru metodă, spirit critic și excepțională putere de muncă, Gr. Tocilescu avea să innoiască fundamental instituția a cărei direcție i se încredințase. Activitatea sa extrem de intensă și de tenace a condus la amplificarea vertiginoasă a patrimoniului științific al Muzeului național de antichități și, mai ales, l-a făcut apt să exercite efectiv, pentru prima dată în

³ Ibidem. f.18; Muzeul Universității din București, inv. 296.

⁴ Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f.21; Muzeul Universității din București, inv.297.

⁵ Pentru datele bio-bibliografice, R.Vulpe, *Revista muzeelor*, 2, 1965, 1, p. 34–37; idem, *Dacia*, N.S., 3, 1959, p.607–612; idem, *Rev Ist*, 28, 1975, 10, p.1547–1562.

țara noastră, funcțiile esențiale ale unui muzeu modern, de educare patriotică și de stringere, conservare, cercetare științifică și protejare a vestigiilor istorice.

1.2. Și-a început această prodigioasă activitate aproape singur : s-a emancipat curînd de tutela Comitetului arheologic, iar muzeul avea în 1881, pe lângă director, numai doi custozi și un om de serviciu. În 1883 Tocilescu a reușit să amplifice schema cu încă trei posturi, pierzînd două din ele în 1890, recuperîndu-le progresiv în același an și în 1892 și adăugîndu-le în 1894 un post de desenator ⁶. Muzeul a ajuns să dispună astfel de un personal de două ori mai numeros decît în 1881 și a rămas cu această schemă — director, desenator, copist (secretar), 4 gardieni (custozi), servitor — nu numai pînă la dispariția lui Tocilescu în 1909, ci și sub direcția lui G. Murnu și în primii ani ai direcției lui V. Părvan.

Între personalitățile științifice care au activat la MNA în această perioadă se numără Orest Tafrali, viitorul profesor de istorie antică și bizantinologie al Universității din Iași, care a fost secretar între 1902 și 1906 ⁷, și D. M. Teodorescu, viitorul profesor al Universității din Cluj și primul arheolog român care a făcut săpături sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei, sprijinit de Tocilescu pentru a ocupa un post de custode la muzeu în 1906 și care avea să-și continue aici rodnică activitate pînă în 1919 ⁸.

Se cuvin menționați și cei doi desenatori de excepție : primul, Pamfil Polonic, inginer topograf, a adus între 1892 — 1902 o contribuție esențială și extrem de utilă studiilor lui Tocilescu în special și celor arheologice în general, prin nenumăratele cercetări de teren pe care le-a efectuat în Dobrogea și în Oltenia, depistînd, descriînd și stabilînd planuri și schițe pentru cea mai mare parte a ruinelor antice atunci încă vizibile ⁹, și care potrivit scopului urmărit de Tocilescu, trebuiau cit mai grabnic „declarată ca monumente istorice și trecute în inventariul general” al acestora ¹⁰; al doilea desenator remarcabil al muzeului a fost Dionisie Pecurariu, angajat la recomandarea lui Tocilescu la 15 mai 1909 ¹¹, dar de ale cărui talent și minuțiozitate aveau să profite timp de cîteva decenii lucrările colaboratorilor mai recenți ai MNA.

Preocupat de ridicarea nivelului științific al personalului, Gr. Tocilescu a recomandat pentru noile angajări în special studenți sau absolvenți ai facultăților de litere, drept sau de belle-arte și a sprijinit specializarea ori documentarea în străinătate a unora dintre custozii muzeului, cum au fost Emil M. Teodorescu, trimis în 1893 la Odesa pentru documentare în muzee și biblioteci ¹², și Al. Tzigara-Samurcaș, căruia Tocilescu i-a apro-

⁶ Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f.2; 12; 5/1883, f.11; 12; 7/1890, f.28; 8/1892, statele personalului; 9/1894, f. 22—23 și statele.

⁷ Ibidem, Dosar 13/1902, f.68; 119; 179; 14/1906, f.176.

⁸ Ibidem, Dosar 14/1906, f.36; 135; 42.

⁹ Ibidem, Dosar 9/1894, f.19; 149; 157 și 32; 13/1902 f.118; 120; cf. V.Barbu, *Revista muzeelor*, 2, 1965, 3, p. 237—240.

¹⁰ Arhiva MNA, Dosar 9/1894, f.149.

¹¹ Ibidem, Dosar 15/1909, f.208; 62; cf. C. Mateescu, *Revista muzeelor*, 2, 1965, 3, p. 241.

¹² Arhiva MNA, Dosar 8/1893, f.151; 9/1895, f.168; 11/1897, f.213.

semnala forului tutelar că „localul Muzeului a devenit cu totul neîncăpător ; din această cauză secțiuni întregi stau în lăzi sau în dulapuri închise ; lipsește chiar o magazie”²¹. A solicitat în repetate rânduri atît extinderea muzeului în alte săli ale Universității²², cît și ridicarea „unei construcțiuni, fie măcar și provizoriu”, „în condițiunile cele mai modeste”, „pentru ca prețioasele sculpturi ale monumentului de la Adamclisi, cum și celelalte monumente epigrafice și sculpturale, expuse azi în grădina din aripa stîngă și în curtea palatului Universității, să fie asigurate contra intemperiilor”, „deoarece monumentele în chestiune sînt expuse la zilnică stricăciune”²³.

Rezultatul efectiv al acestei lungi serii de cereri și propuneri a fost amplificarea spațiului muzeului de la cele două săli de expoziție din 1881 la „cinci săli și o săliță” la sfîrșitul anului 1908, cînd Tocilescu anunța că va mai deschide într-un fost depozit „o nouă secțiune în care se va expune o alegere a obiectelor descoperite de noi în cercetările arheologice ce de ațîția ani urmărim în limita mijloacelor și care va fi Sala săpăturilor”²⁴. Muzeul a folosit totodată pentru expunere și o serie de spații adiacente : pentru sculpturile monumentului triumfal de la Adamclisi, grădina din aripa stîngă a Universității, iar pentru piesele Secțiunii epigrafice și sculpturale, galeria din stînga intrării în muzeu, galeria dinspre bulevard, vestibulul de la intrarea Senatului și curtea Universității²⁵. Această amplificare notabilă a spațiului inițial al muzeului ne apare ca un palid ecou al grandioaselor proiecte din 1891 și din 1893, dar importanța ei este de apreciat de o parte luînd în considerație numeroasele și penibilele strădanii care au făcut-o posibilă, iar de altă parte amintind că eminentii directori care au urmat — G. Murnu, V. Pârvan și I. Andrișescu — nu au reușit să lărgească acest spațiu, cel puțin pînă în 1930²⁶.

1.4. Chiar și în aceste condiții dificile, MNA făcea eforturi sustinute pentru a-și îndeplini cît mai eficient misiunea sa educativă. Deoarece, dacă s-a apreciat cu drept cuvînt că Gr. Tocilescu a fost „cel care, cu hărnicie de albină, a îmbogățit pînă la saturație sălile Muzeului”²⁷, se cuvine subliniat că aceasta nu a constituit niciodată un scop în sine. „Dacă în toate țările culturale se cheltuiesc atîtea sume de bani pentru înăvuierea muzeelor publice — scria el în 1886 —, scopul nu e altul decît ca să nu se piardă în popor conștiința vie a legăturii cu originea și cu trecutul său. Fără acest scop, orice grijă pentru monumente ar fi de prisos. Scopul acesta nu se atinge decît prin expunerea în galeriile publice a obiectelor însemnate [...], într-o ordine sistematică și catalogate pentru a se înlesni priceperea lor”²⁸.

Avînd atît de clar definită această funcție de primă importanță, muzeul a recurs uneori și la măsuri excepționale pentru a facilita vizitarea

²¹ Ibidem. Dosar 8/1893, f. 76 ; Dosar 9/1894, f. 197.

²² Ibidem. Dosar 9/1894, f. 197 ; 9/1895, f. 175 ; 10/1896, f. 264 ; 310 ; 14/1906, f. 73 ; 163 ; 189.

²³ Ibidem, Dosar 14/1906, f. 140 ; 15/1909, f. 184 ; cf. Dosar 14/1906, f. 190 ; 14/1907, f. 94 ; 15/1908, f. 188.

²⁴ Ibidem, Dosar 15/1908, f. 188.

²⁵ Gr. G. Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, Edițiune prescurtată cu 15 figuri, București, 1906, 164 p.

²⁶ R. Vulpe, *Boabe de griu*, 1, 1930, 3, p. 137.

²⁷ Ibidem, p. 145.

²⁸ Arhiva MNA, Dosar 6/1886, f. 50 ; cf. f. 49 ; 61.

și studierea exponatelor sale de către elevi și studenți, de către grupuri de turiști străini ²⁹, publicându-se în 1906 și un ghid, „pentru ca publicul vizitator al sălilor Muzeului să poată avea la dispozițiune un catalog imprimat, care să suplinească explicațiunile verbale ce li se da pînă acum” ³⁰.

Este de remarcat și contribuția MNA la marile evenimente expoziționale internaționale sau naționale ale vremii, prin participarea sa la „compartimentul istoric și retrospectiv” din cadrul pavilionului românesc al Expoziției universale de la Paris din 1900 — cu tezaurele de la Pietroasa și Turnu-Măgurele, cu inscripții antice, obiecte de artă veche românească, manuscrise și instrumente muzicale — ³¹, cit și la Expoziția generală română din 1906 ³².

1.5.1. Potrivit concepției de la sfîrșitul secolului trecut — mult mai cuprinzătoare decît astăzi — asupra „antichităților”, colecțiile Muzeului național din București erau deschise atunci tuturor categoriilor de documente istorice: celor arheologice, epigrafice, de arhitectură și de artă, începînd din preistorie și ajungînd pînă în secolul al XIX-lea, manuscriselor și cărților vechi, picturilor, documentelor etnografice, „curiozităților”, pieselor cu valoare istorică sau artistică provenind din alte țări, cît și mulajelor sau reproducerilor de altă natură. O disciplină riguroasă în inventarierea obiectelor, atît a celor preexistente cît și a celor nou intrate, a fost impusă pentru prima dată de același director, care a înaintat în cîteva rinduri Înaltei Curți de Conturi „inventariul de averea Muzeului Național de Antichități” ³³.

1.5.2. Una dintre cele mai importante secții ale muzeului a fost aceea „ecleziascică”, alcătuită din documente și monumente de istorie și artă românească medievală și incluzînd și pictură universală. Constituită în urma secularizării averilor mănăstirești, se îmbogățise mai ales datorită cercetărilor personale și achizițiilor realizate de Gr. Tocilescu, dar, în cadrul unui proces îndelungat de progresivă specializare a Muzeului național de antichități, avea să se desprindă de acesta în perioada interbelică, aflîndu-se astăzi în patrimoniul Muzeului de artă al R. S. România. Secția „costumelor naționale”, care includea și instrumente muzicale și la a cărei îmbogățire Tocilescu veghease cu egală pasiune, a alimentat în 1906, în cadrul amintitului proces de specializare, colecțiile Muzeului de etnografie și artă națională ce fusese înființat în același an. Secția de „manuscrise, documente și stampe”, creată de Gr. Tocilescu în 1884, pe baza fondului pe care-l preluase de la Biblioteca centrală, îmbogățită prin donații și mai ales prin documente aduse de la mănăstiri de același neobosit director, a ajuns să stea la baza valoroasei colecții a Bibliotecii Academiei, căreia i s-au transferat în 1903 „780 manuscrise române, slavone, grece, latine, germane, italiene și franceze; [...] nouă pachete

²⁹ Ibidem, Dosar 15/1908, f. 88; 12/1900, f. 14; 49; 14/1905, f. 23; 15/1909, f. 104.

³⁰ Ibidem, Dosar 14/1906, f. 145 și *supra*, nota 25.

³¹ Ibidem, Dosar 12/1899, f. 102; 110 — 111; 145 — 150; Dosar 12/1900, f. 222; 133; Dosar 12/1901, f. 120.

³² Ibidem, Dosar 14/1906, f. 168; 177; 195.

³³ E. g. ibidem, Dosar 5/1881, f. 124; 5/1883, f. 93; 6/1887, f. 6 — 8; 7/1889, f. 19 — 21; 8/1891, f. 119.

cuprinzind diverse manuscrise, acte diverse și corespondență; [...] 174 cărți vechi [...] și] 772 documente”³⁴. Colecția numismatică a MNA alcătuită până în 1909, a fost preluată după dispariția lui Gr. Tocilescu tot de Academia Română, fiind inclusă aproape integral în Cabinetul numismatic al acesteia, înființat în 1910³⁵. Merită deci a se sublinia în acest context că activitatea Muzeului național de anticități a contribuit substanțial la crearea ulterioară a colecțiilor de bază ale unor instituții de cultură de primă importanță pe plan național.

În sfârșit, una dintre cele mai importante secții ale muzeului a fost — și a rămas — aceea „epigrafică și sculpturală”, care cuprindea în 1906 colecțiile Mavros, Mihalache Ghica, M. Kogălniceanu, cele câteva piese adunate de Remus Opreanu, prefectul Constanței, și „monumentele descoperite de la 1881 încoace și aduse de către [...] Gr. G. Tocilescu din diferite localități ale țării, cu deosebire însă din Dobrogea, și al căror număr aproprie țifra de 2000 inscripții, sculpturi și bucăți arhitectonice”³⁶. Inscriptiile și sculpturile intrate în muzeu înainte de 1881 au fost publicate de Gr. Tocilescu³⁷, care a editat cu remarcabilă promptitudine și textele documentelor epigrafice descoperite ulterior³⁸ și care s-a angajat începând din 1894 să pregătească un *corpus* cuprinzând „inscripțiunile latine și elene aflătoare până astăzi în colecțiile statului și particularilor” și un *Corpus inscriptionum slavo-romanicarum*³⁹, aceste două lucrări de anvergură fiind încă în curs de elaborare în anul 1909.

1.5.3. Una dintre modalitățile prin care se realizase această creștere explozivă a colecțiilor MNA a fost constituită de donațiile particulare. Ele au avut o pondere destul de mare și, în mod firesc, un caracter eterogen, cuvenindu-se menționate numele unor donatori români sau străini ca N. Cazacu și C. Esarcu⁴⁰, V. A. Urechia⁴¹, N. Beldiceanu și I. Anastasiades⁴², P. Casotti (12 obiecte egiptene) și Dimitrie A. Sturdza (monede dacice, ale orașelor grecești ș.a.)⁴³, Teodor T. Burada, K. G. Pusgolian (anticar din Paris) și L. Lucaci (aproape 1100 „monede antice egiptene”)⁴⁴, I. I. Hențescu (obiecte de la Cetea, Partoș și Ocna Sibiului), I. Orovetz (obiecte din Egipt) și A. G. Cantacuzino⁴⁵, N. Anghelescu (idoli, arme

³⁴ Ibidem, Dosar 5/1881, f. 15; 10; 9/1894, f. 82; 13/1903, f. 8—9; 135: cf. 149—153, 191 și 193 (procese verbale); 154—185 (lista, semnată de I. Bianu).

³⁵ C. Moisil, CNA, 12, nr. 106—107, 1936, p. 193—204 și *infra*, cu notele 101 și 102.

³⁶ Gr. Tocilescu, *op. cit. supra*, la nota 25, p. 10.

³⁷ Idem, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București, I. Colecțiunea epigrafică a Muzeului până în anul 1881; II. Monumentele sculpturale, București, 1902—1908. 648 p.*

³⁸ Idem, RIAF, 1, 1882, p. 97—132; 293—330; 2, 1883, p. 248—282; 9, 1903, p. 3—80; AEM, 3, 1879, p. 40—46; 6, 1882, p. 1—52; 8, 1884, p. 1—134; 11, 1887, p. 19—70; 14, 1891, p. 10—37; 17, 1894, p. 81—113; 224—226; 19, 1896, p. 79—111; 213—229; *Tinerimea română*, 1, 1898, 1, p. 155—241; cf. și nota 75.

³⁹ Arhiva MNA, Dosar 10/1896, f. 221; 14/1905, f. 116; 14/1906, f. 147; 11/1897, f. 405; D. M. Pippidi, StCl, 19, 1980, p. 102—104.

⁴⁰ Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f. 93—95; 106.

⁴¹ Ibidem, Dosar 5/1884, f. 17.

⁴² Ibidem, Dosar 6/1885, f. 182 și 259; 86—87; 100—101; 14—17; 7/1889, f. 96—97; 120; 132—134.

⁴³ Ibidem, Dosar 8/1891, f. 60—62; 130—134.

⁴⁴ Ibidem, Dosar 8/1892, f. 7; 8/1893, f. 11; 61; 11/1897, f. 5; 285 și 377; 176; 271—272.

⁴⁵ Ibidem, Dosar 6/1887, f. 86; 7/1888, f. 87—88; 97; 11/1898, f. 102; 12/1901, f. 9 și 119; 189.

și unelte ale triburilor indigene din America de Sud) și I. Beldie (monede, fibule și vase de la Poiana, jud. Galați)⁴⁶, Duiliu Zamfirescu (obiecte din sudul Italiei) și Emilie de Znatchkovski (monede și mulate de monede ale orașelor din nordul Mării Negre)⁴⁷, Al. Budișteanu și C. Moisil⁴⁸, cit și numeroși alți donatori de monede și medalii, inscripții și manuscrise, unelte, arme și obiecte diverse și dintre care menționăm în mod special pe transilvănenii V. Mangra din Arad și I. Munteanu din Daneș, care au întâmpinat dificultățile suplimentare de trecere peste graniță a obiectelor pe care le-au oferit ca donație muzeului din București⁴⁹.

Altă modalitate de îmbogățire a colecțiilor au reprezentat-o achizițiile, realizate nu întotdeauna fără greutăți, în primul rând de ordin financiar. Astfel, deși importanta colecție a lui M. Kogălniceanu fusese oferită statului spre cumpărare încă din 1884, tergiversările l-au adus în 1886 pe Tocilescu în situația de a semna la alarmat Ministerului că o bună parte din ea ajunsese a fi „încărcată pentru expedițiune” în străinătate, pledind în același memoriu: „Achizițiunea ei ne-ar da ocaziune ca să completăm măcar o parte din arhivul de peatră ce antichitatea clasică ne-a lăsat în sinul Dobrogei, rezervind, după aproape două milenii, românilor onoarea de a-l culege și de a-l expune în Muzeul lor național”; lista înaintată acum de Tocilescu includea circa 70 de inscripții grecești și latine din Dobrogea și Bulgaria; sculpturi antice din Dobrogea, Vlașca sau cumpărate la Roma; ceramică, sticlărie și obiecte de metal — între care 40 vase atice cu figuri negre și o brățară de aur din tezaurul de la Turnu Severin; icoane și triptice; sculpturi în lemn și os medievale și moderne⁵⁰. Muzeul reușea să cumpere în anul următor nouă tablouri din aceeași colecție — între care pinze de L. Cranach, Tizian și Corot — și biblioteca, iar în 1889 achiziționa încă 25 de inscripții, provenind de la Tomi și Callatis⁵¹.

Și mai dificilă a fost cumpărarea colecției lt. col. D. Papazoglu, pentru care Gr. Tocilescu a înaintat Ministerului în 1881 lista și evaluarea obiectelor care „ar merita mai ales din cauza provenienței lor locale [Celei, Reșca, Zinnicea] să intre în posesiunea statului”; formalitățile au durat pînă după decesul lui D. Papazoglu, reluindu-se cu moștenitorii acestuia în 1894, în 1898 — cînd Tocilescu a adăugat pe listă și biblioteca ce includea circa 1800 de volume, 50 de hărți și câteva manuscrise —, și în 1906 cînd, semnalînd Ministerului că „această colecțiune e pe drumul de a fi înstrăinată și împrăștiată”, Tocilescu obținea în sfîrșit achiziționarea, transportarea obiectelor la muzeu producîndu-se abia în aprilie 1909, deci după 28 de ani de la inițierea demersurilor⁵².

În cazul noilor achiziții se constată că, în ciuda interesului notoriu al directorului pentru monumentele greco-romane, acesta a continuat să-și îndrepte atenția și asupra documentelor preistorice și medievale care-l pasionaseră la începutul carierei sale, astfel încît colecțiile muzeului

⁴⁶ Ibidem, Dosar 13/1902, f. 60—67; 200—201; 13/1903, f. 54 și 143.

⁴⁷ Ibidem, Dosar 15/1908, f. 199—200; 21—22; cf. 118.

⁴⁸ Ibidem, Dosar 15/1909, f. 58; 229.

⁴⁹ Ibidem, Dosar 9/1895, f. 36; 14/1907, f. 82.

⁵⁰ Ibidem, Dosar 6/1886, f. 44—50 și 60—65.

⁵¹ Ibidem, Dosar 6/1887, f. 54—57; 68; 7/1888, f. 6—8; 7/1889, f. 87—88; 122.

⁵² Ibidem, Dosar 5/1881, f. 33 și 50; 5/1882, f. 98; 7/1890, f. 161—168; 8/1891, f. 121; 9/1894, f. 20—21; 11/1898, f. 175—176 și 206; 14/1906, f. 126; 32; 15/1909, f. 34.

au beneficiat din plin de această largă și complexă viziune istorică și muzeistică. În același timp, criteriul științific al preferinței pentru obiectele cu proveniență cunoscută a avut prioritate absolută, constituind argumentul de bază al memoriilor prin care direcția muzeului solicita aprobarea de achiziții. Astfel, în 1890, pentru „colecțiunea de obiecte preistorice de la Cucuteni” a profesorului N. Beldiceanu, când se preciza că „însemnătatea [acesteia] este incontestabilă considerind proveniența ei care este certă” și se anexa lista celor 564 de obiecte, clasificate și cu analogii indicate la Troia, Corint și în Cipru ⁵³; tot astfel în 1897, pentru „o colecțiune de arheologie preistorică adunată în decurs de 10 ani din părțile Moldovei de sus” de profesorul Gr. O. Buțureanu ⁵⁴, în același an achiziționându-se o parte din colecția de 886 monede antice oferită încă din 1893 de N. Bassarabescu, iar în 1898 făcându-se demersuri similare pentru colecția lui N. D. Spineanu ⁵⁵.

Cu excepția citorva ani, MNA — și, tot în folosul lui, Academia Română — au dispus anual de fonduri destinate cumpărării de obiecte de la persoane particulare, iar pentru a ilustra diversitatea acestor achiziții, menționăm că în afara marilor loturi citate mai sus, ele au inclus unelte, arme și podoabe preistorice — între care tezaurul de la Spălnaca, în 1888 — și din alte epoci, ceramică și sticlărie, sarcofage, inscripții antice și medievale, sculpturi în piatră și lemn, manuscrise și cărți rare, obiecte de artă religioasă și sute de monede antice, medievale și moderne.

Ceea ce a alimentat însă în proporție mult mai mare creșterea colecțiilor muzeului a fost aplicarea — fie și cu carențe — a dispozițiilor *Regulamentului* din 1874, care prevedea că „Orice obiecte antice [...] se vor aduna, clasifica și așeza în Muzeul Național” și, începând din 1893, aplicarea *Legii* și a *Regulamentului pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice*, care prevedeau de asemenea că toate obiectele descoperite pe terenurile statului, județelor, comunelor etc. „se vor depune în colecțiile Muzeului Național de Antichități din București”. Aceste dispoziții legale explică pe de o parte opoziția lui Gr. Tocilescu față de încercările de înființare a unor muzee locale, spre exemplu la Constanța, și au determinat, pe de altă parte, în special după 1893, semnalarea și trimiterea la muzeu a nenumărate noi descoperiri, fie prin intermediul forului tutelar, fie direct de către prefecturi din toată țara, cărora li s-au adăugat uneori Ministerul Domeniilor și acela de Război, Direcțiunea generală a C.F.R. și aceea a „construcțiunii portului Constanța”. Astfel au intrat în colecțiile muzeului mii de obiecte, de la toporase neolitice la depozitele de bronzuri de la Moșna și Sinaia ⁵⁶, de la ceramică felurită la cazanul scitic de la Scorțaru ⁵⁷, de la zeci de inscripții antice și medievale la [zeci de manuscrise și tipărituri vechi, sigilii și medalii și, mai ales, mii de monede, descoperite pe tot cuprinsul țării, uneori în tezaure — obiecte recuperate incidental cu prilejul variatelor lucrări publice și particulare, cât și cu prilejul restaurării bisericilor de la Curtea de Argeș și Sf. Nicolae Domnesc din Iași.

⁵³ Ibidem, Dosar 7/1890, f. 19 și 39.

⁵⁴ Ibidem, Dosar 6/1897, f. 215.

⁵⁵ Ibidem, Dosar 9/1894, f. 34—35; 11/1897, f. 13—14; 11/1898, f. 52.

⁵⁶ Ibidem, Dosar 5/1883, f. 88; 8/1892, f. 11; 6/1886, f. 117; 7/1890, f. 58—62; 65; 75.

⁵⁷ Ibidem, Dosar 12/1899, f. 1; 9; 86.

În acest proces, muzeul era departe de a fi pasiv. Directorul său stabilise numeroase relații oficiale sau personale cu revizorii școlari, directorii de școli, învățătorii, preoții și chiar cu unii amatori de antichități din diferite județe, care constituiau o rețea de informatori personali și de sprijinitori în campania de depistare a noilor descoperiri și de recuperare a lor pentru MNA⁵⁸. Astfel, Tocilescu era informat adesea înaintea Ministerului, declansând el însuși întregul mecanism al formalităților necesare, fiind de o intransigență absolută în privința exercitării dreptului și datoriei muzeului de a-și însuși orice obiect cu valoare istorică, făcând uneori demersuri perseverente cite 2—3 ani consecutiv pentru aceleași piese și cerind deseori darea în judecată a contravenienților. Uneori se deplasa el însuși „spre a îngriji și asista la expedierea obiectelor adunate la prefectură” sau pentru a verifica dacă pe locul unei descoperiri înimplătoare nu se aflau și altele în afara celor ce i se semnalaseră⁵⁹, alteori dădea dispoziții ferme organelor locale pentru anchete de această natură, urmărind astfel să recupereze nu numai obiectele în sine, ci și totalitatea datelor aferente care „ar permite să se tragă concluziuni istorice”⁶⁰.

A patra și cea mai însemnată modalitate de îmbogățire a Muzeului național de antichități a fost constituită încă din această perioadă de propria activitate de cercetare pe teren, atribuită de „a înființa și dirige [...] excursiunile și cercetările arheologice în țară” fiindu-i conferită încă din 1864, prin *Regulamentul de organizare*.

1.6.1. Gr. Tocilescu a reușit însă cel dintâi să creeze practic și eficient această funcție de cercetare științifică a muzeului, imprimându-i chiar de la început un ritm deosebit de dinamic.

Seria de „excursiuni arheologice” și campanii de săpături, în care a antrenat sub directa lui conducere custozii și desenatorii muzeului, a fost inițiată din primul an al direcției sale și a vizat nu numai epoca romană, pentru care importanța cercetărilor lui Tocilescu este bine stabilită, ci și epoca medievală și chiar preistoria. Astfel, în 1881 a efectuat cercetări în Insula Șerpilor și la Troesimis, de unde a recuperat pentru MNA câteva inscripții și unde a reușit să facă săpături în 1882, 1889 și 1890⁶¹. În 1882 făcea „explorațiuni” la Constanța și Adamelisi, iar în anul următor, „noi excursiuni arheologice” în Dobrogea și începea săpăturile la Adamelisi⁶². Cercetările la monumentul triumfal, la mausoleu și, începînd din 1890, în municipiul Tropaeum Traiani⁶³ aveau să-l conducă la cel mai spectaculos rezultat al carierei sale — identificarea numelui și a semnificației

⁵⁸ Astfel au fost, spre exemplu, I. Oprea, director al Școlii din Ostrov, I. Bănescu, revizor școlar în Dobrogea — deosebit de activ —, I. Ionescu, învățător la Școala mixtă din comuna Enigă (Deleni) și D. Popescu, director al Școlii primare de băieți din Medgidia — foarte eficienți pentru lucrările de transportare a pietrelor de la Adamelisi la Rasova —, D. Mardan, director al Școlii normale „Costache Negri” din Galați.

⁵⁹ Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f. 53; 6/1885, f. 43—44 și 49; 61; 7/1890, f. 75; 58—62; 65; cf. 8/1893, f. 72 și 183.

⁶⁰ Ibidem, Dosar 14/1905, f. 77, cf. 13/1904, f. 69 (tezaurul de la Neagrașu); 6/1886, f. 108—114; 131 (tezaurul de la Brădiceni); 8/1893, f. 181, cf. f. 66 și 75 (tezaurul de la Gostavăț); 8/1892, f. 79—80.

⁶¹ Ibidem, Dosar 5/1881, f. 53; 123; 5/1882, f. 73; 7/1889, f. 64 și 88; 7/1890, f. 107; cf. Al.-S. Ștefan, BMI, 40, 1971, 4, p. 43—50.

⁶² Arhiva MNA, Dosar 5/1882, f. 58; 5/1883, f. 64 și 68.

⁶³ Cf. I. Barnea, în *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, București, 1979, p. 15—24.

istorice a acestui important complex de ruine⁶⁴, în timp ce muzeul se îmbogățește cu metopele, fragmentele arhitectonice și sculpturale și cu valoroasa inscripție din timpul lui Constantin și Liciniu; pentru a sugera cât de mari și de obstinate au trebuit să fie în acea vreme eforturile pentru transportarea acestora la MNA, menționăm că numai pentru partea superioară a statuii trofeului propriu-zis de la Adamclisi la Rasova au fost necesare 40 de zile, cu câte 30–40 perechi de boi⁶⁵.

Paralel, același director a efectuat între 1884–1887 cercetări asupra istoriei și artei medievale românești la mănăstiri și biserici din Muntenia, Oltenia și Moldova (Pitești, Cozia, Horezu, Bistrița, Arnota, Tismana, Cotmeana, Tutana, Bisericiani, Pîngărați, Vieroșu, Curtea de Argeș, Brîncoveni, Jitianu, Cotnari, Hîrlău), aducînd la muzeu numeroase manuscrise, cărți vechi, obiecte de artă și inscripții⁶⁶.

În 1888 a săpat la Petrești, jud. Vlaşca, ajungînd la concluzia că acolo „a fost [...] o stațiune preistorică mai veche decît Cucuteni și Vădastra”, iar în 1890 efectua un sondaj la Sinaia, recuperînd încă 5 toporașe de bronz, pe lângă cele 21 găsite întîmplător de localnici⁶⁷.

Ulterior, săpăturile muzeului au fost acaparate aproape exclusiv de obiectivele epocii romane. Gr. Tocilescu a identificat astfel și a explorat cel dintîi limesul alutan și pe cel transalutan, prin cercetări de suprafață care au dus la reperarea drumurilor romane Drobeta–Turnu Severin – pasul Vulcan – Sarmizegetusa, și Celei – Reșca – Rîmnicu Vilcea – Turnu Roșu – Alba Iulia⁶⁸, cit și prin săpături și sondaje la castrele de la Drajna de Sus (în 1888), Slăveni (1893), Racovița-Copăcenii (1894), Răcari (1897–1898), Bivolari și Bumbești (1897)⁶⁹. A săpat la Reșca (1901), a deschis șantier arheologic la Drobeta – Turnu Severin, atît la castru cît și la fundațiile podului lui Traian (1896–1897)⁷⁰; a făcut cercetări de suprafață de-a lungul „Brazdei lui Novac” și un sondaj la Mănești (1891)⁷¹.

În Dobrogea a efectuat săpături sistematice la Constanța, în necropola greco-romană și la ruinele reperate prin lucrările pentru amenajare a

⁶⁴ Gr. Tocilescu, AARDezbateri, s. II, 13, 1890/1891, p. 29–30; 38–40; idem, *Bollettino dell' Istituto Archeologico Germanico* (Roma), 6, 1891, 1, p. 151–152; idem, RIAF, 7, 1894, p. 260–300; idem, AARDezbateri, s. II, 14, 1891/1892, p. 13–34; idem, *Castrul Tropaeum Traiani de lângă Adam-Klissi. Raport prezentat d-lui Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice*, București, 1892, 9 p.; idem, *Tinerimea română*, 9, 1894, 1, p. 1–11; idem, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani* (publicat în colaborare cu O. Benndorf și G. Niemann), Viena, 1895, 172 p. (și în ediție germană, 149 p.); idem, RIAF, 10, 1904, p. 87–105.

⁶⁵ Arhiva MNA, Dosar 8/1893, f. 143.

⁶⁶ Ibidem, Dosar 6/1885, f. 106–163; 165; 171–173; 269–272; Gr. Tocilescu, *Biserica episcopală a mănăstirii Curtea-de-Argeș*, București, 1886, 102 p. – 32 il.; idem, AARMemorii, s. II, 8, 1885/1886, p. 151–238; Arhiva MNA, Dosar 6/1887, f. 7; 70; 80; Dosar 6/1888, f. 6–8; 8/1893, f. 166; 14/1907, f. 126.

⁶⁷ Ibidem, Dosar 7/1888, f. 139; 7/1890, f. 75; cf. f. 58–62 și 65.

⁶⁸ Ibidem, Dosar 8/1891, f. 141 (însoțit și de prof. C. Cichorius din Leipzig); Dosar 9/1894, f. 161; 9/1895, f. 277–280; 10/1896, f. 285; 11/1898, f. 85; 100; 12/1899, f. 116; 14/1905, f. 113; 124.

⁶⁹ Ibidem, Dosar 7/1888, f. 141; cf. f. 31; 8/1893, f. 85; 197–201; 9/1894, f. 51; 164–165; 168; 185; 192; cf. 122; 11/1897, f. 54; 256; 342; 344; 261; 11/1898, f. 48; cf. 85 și 100; 12/1899, f. 110.

⁷⁰ Ibidem, Dosar 12/1901, f. 188; 10/1896, f. 49; 68; 217; 223.

⁷¹ Ibidem, Dosar 9/1895, f. 277–280; 10/1896, f. 285; 313–315; 8/1891, f. 45.

portului (1897—1898)⁷²; a descoperit cetatea Axiopolis prin săpături relativ ample la Hinog (1898) și a efectuat sondaje la Mangalia (1901)⁷³, continuând concomitent a efectua repetate „excursiuni arheologice” în județele Tulcea și Constanța, „prin sate, prin cimpii și mai cu seamă prin cimitirele părăsite ale Dobrogei”, pentru recuperarea de monumente arheologice (1890, 1891, 1897, 1901, 1903, 1904, 1905)⁷⁴. Rezultatele acestor intense investigații au fost de o parte producerea unei serii de studii ce au aruncat primele lumini clare asupra istoriei vechi a țării⁷⁵, iar de altă parte înzestrarea Muzeului național cu sute de documente de valoare inestimabilă.

1.6.2. Din păcate, cercetările întreprinse de acest pionier al arheologiei românești au avut o serie de curențe, determinate atât de limitele metodologice proprii epocii în care Gr. Tocilescu se formase științific, cât și de dificultățile de a face față — în parte și din cauza îndelungatei sale suferințe cardiace — masei copleșitoare de probleme complexe pe care singur le ridicase prin destelenirea entuziastă și rapidă a atitor viitoare domenii de specializare ale arheologiei românești. Instrucțiunile pe care le dădea unuia dintre colaboratorii săi exprimă destul de clar metoda sa de săpătură: „procură-ți un ciur cu care în prezența D-tale să se strecoare pământul [...] spre a găsi obiecte. [...] nu dărâma vreun zid, nu sparge vreun obiect și notează într-un ziar pe fiecare zi ceea ce sapi și ceea ce se găsește ca și locul unde s-a [u] găsit obiectele”⁷⁶. Respectarea documentului arheologic și precizia înregistrării reprezentau totuși — chiar în absența metodei stratigrafice — un progres notabil față de cercetările arheologice ale predecesorilor săi. De altă parte, un element absolut modern al concepției sale era preocuparea pentru localizarea topografică exactă a obiectivelor arheologice, preocupare care l-a determinat să folosească hărți la scările 1/50 000 și 1/20 000 și planuri de orașe⁷⁷, să solicite în 1891 Ministerului de Război „să însărezeze un ofițer de geniu cu facerea planului topografic al localității Adamclisi” și al împrejurimilor ei⁷⁸, iar în 1892 să înceapă valoroasa colaborare cu inginerul topograf P. Polonic. În sfârșit, trebuia adăugat ca element pozitiv grija lui Tocilescu pentru consolidarea monumentelor dezvelite prin săpături, un exemplu în acest sens consti-

⁷² Ibidem, Dosar 7/1890, f. 89; 106—107; 11/1897, f. 284; cf. 286; 393—394; 11/1898, f. 7—8; cf. 12/1899, f. 157 și 116.

⁷³ Ibidem, Dosar 11/1898, f. 203; 12/1901, f. 156.

⁷⁴ Ibidem, Dosar 7/1890, f. 97—107; cf. 69; 8/1891, f. 51—52; 82; 112—113; 11/1897, f. 293; 367; 13/1901, f. 99 (Mangalia, 1901); f. 94 (Constanța, Adamclisi și Mangalia, 1903); 134—135; 14/1905, f. 109.

⁷⁵ La publicațiile menționate *supra*, notele 37, 38 și 64, se adaugă: Gr. Tocilescu, AAR Dezbateri, s. II, 18, 1895/1896, p. 97—113; idem, *Omer la Reșca*, București, 1897, 8 p.; idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie. Communications faites à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris. 1892—1899*, București, 1900, 243 p.; idem, AAR Dezbateri, s. II, 24, 1901/1902, p. 27—30; idem, *loc. cit.*, 25, 1902/1903, p. 11; p. 14; idem, *Tinerimea română*, 5, 1902, p. 14 *sq.*; idem, în *Festschrift Otto Hirschfeld*, Berlin, 1903, p. 354—359 = RIAF, 9, 1903, p. 267—275; idem, AA, 1904, 3, p. 2; idem, AAR Dezbateri, s. II, 29, 1906/1907, p. 100—103.

⁷⁶ Arhiva MNA, Dosar 11/1897, f. 349; cf. f. 344.

⁷⁷ Ibidem, Dosar 12/1899, f. 78; 83; 157.

⁷⁸ Ibidem, Dosar 8/1891, f. 108.

tuind-l „lucrările pentru acoperirea cu ciment ‘a zidurilor dezgropate’ de la Adamelisi”⁷⁹.

1.7.1. Pe lângă săpăturile arheologice întreprinse din propria sa inițiativă, conducerea MNA primise prin *Regulamentul* din 1864 și misiunea de a „dirija” orice alte cercetări de această natură. Această atribuție, care viza protecția patrimoniului arheologic, a fost amplificată de *Regulamentul explorărilor și cumpărărilor de obiecte antice* din 1874 și întărită de *Legea* din 1893, care prevedea că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice avea să acorde particularilor autorizația de a face săpături numai „dupe ce se va lua avisul directorului Muzeului de Antichități”, aceste prevederi fiind precizate și de *Regulamentul* din 1893.

Până în 1892, direcției muzeului i s-au solicitat aprobări de săpătură doar sporadic și numai de către marii colecționari, dar ulterior a crescut vertiginos numărul cererilor particularilor, care invocau de obicei informații locale despre comori îngropate. Gr. Tocilescu a fost pus în situația de a aviza favorabil zeci de asemenea săpături, atunci când acestea anexau toate actele prevăzute de *Regulament*, dar a respins ferm alte zeci de cereri, fie pentru vicii de formă — cel mai des pentru absența planului prealabil a săpăturii propuse —, fie mai ales, și în mod intransigent, pentru că acestea ar fi putut afecta vestigiile arheologice de care avea cunoștință în zonele respective⁸⁰, protestînd în repetate rânduri în memorii oficiale împotriva acestor cereri de săpături particulare și împotriva „scormonitorilor comorilor”, care „au ajuns o adevărată calamitate”⁸¹.

1.7.2. Muzeul național de antichități a făcut eforturi susținute și pe alte căi și și-a cîștigat merite apreciabile în perioada 1881—1909 pentru îndeplinirea misiunii sale de a asigura protecția patrimoniului arheologic al țării. Directorul său a acționat în acest sens și ca membru de drept al Comisiunii monumentelor publice, căreia în 1893 *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice* îi stabilise ca obiectiv imediat de a alcătui „inventarul general al tuturor edificiilor și obiectelor vechi din țară care prezintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare să se ia măsuri”, mergîndu-se pînă la „exproprierea pentru cauză de utilitate publică” și la pedeapsa penală pentru contravenienți.

În această activitate, direcția muzeului a întîmpinat numeroase dificultăți și numeroase eșecuri, fiecare reușită fiind smulsă numai prin perseverență stăruințe. Extrem de vigilant, solicitînd adesea informații despre starea monumentelor antice și medievale nu doar oficialităților, ci și persoanelor particulare, Gr. Tocilescu nu s-a lăsat descurajat, făcînd repetate demersuri pentru salvarea și protecția monumentelor și a siturilor și propunînd în acest scop să fie înscrise în *Inventarul general* cît mai multe așezări și fortificații antice. A subordonat aceluiași scop atît munca la „întocmirea chîrții arheologice a țării”⁸², cît și eforturile pentru a obține stabilirea de rezervații arheologice, pe baza planurilor precise pe care le înainta în mod operativ.

⁷⁹ Ibidem, Dosar 14/1907, f. 182.

⁸⁰ Ibidem, Dosar 11/1898, f. 142—143; 136; 12/1899, f. 85; 12/1901, f. 161; 14/1907, f. 183; 185; 189; 15/1908, f. 136, cf. 151; 15/1909, f. 182.

⁸¹ Ibidem, 13/1902, f. 149; 14/1907, f. 212.

⁸² Ibidem, Dosar 11/1897, f. 243.

Natura și dificultatea obstacolelor opuse acestei activități nu numai de către particulari, ci și de autorități, sînt sugestiv ilustrate de cazul cetății Capidava. Afînd în 1891 că ea „se dărîmă de către un particular pentru a scoate peatra necesară la construcțiunea podului Cernavoda”, ancheta imediată a lui Tocilescu descoperea că acesta luase „în arendă pe termen de cinci ani acel castru drept carieră de peatră și [...] desface zidurile, sfărîmă petrele cu inscripțiuni, obiecte vechi de mare preț se strecoară prin mijlocirea arendașului și se duc în străinătate, altele [...] se aruncă intenționat în Dunăre, pentru a se ascunde însemnătatea ruinelor”; în consecință, directorul muzeului a cerut forului tutelar de o parte să intervină de urgență la Ministerul Domeniilor pentru „a opri dărîmarea mai departe a castrului”, iar de altă parte, „să delege un inginer care împreună cu subscrisul să viziteze toate celelalte cariere scoase la licitațiune [prin Monitorul oficial nr. 94/1891], spre a cerceta care din ele conține ruine antice și prin urmare trebuiesc scoase din licitațiune, deoarece [...] figurează pînă chiar și cetatea Ienisala, cea mai însemnată ruină bizantină din Dobrogea”⁸³. A revenit insistent pentru Capidava în 1893 și în 1898, fără a obține însă oprirea carierei, ci numai semnalarea de către prefectura orașului Constanța a zidurilor antice descoperite incidental⁸⁴.

Tenace și vigilentă, direcția MNA a cerut în 1894 „o severă anchetă [...] și] a opri pe locuitori să ridice petrele scoase” din castrul de la Cochirleni⁸⁵, iar în 1897 a cerut să fie deferiți justiției cei ce scosese rău piatră din ruinele de la Vadu, din acelea ale „cetății Istropolis, aflătoare în balta comunei Caranusuf”⁸⁶, din zidurile cetăților de la Pantelimon (Ulmelum), Niculițel, Enisala, Slava Rusă și a celor vinovați de dispariția a două inscripții⁸⁷; în 1904 a reclamat măsuri similare în favoarea cetății Măcin, iar în 1907 pentru Slava Rusă, Dervent, Mangalia și Histria⁸⁸.

Încă din 1897, într-un amplu memoriu adresat forului tutelar, Gr. Tocilescu protesta vehement împotriva numeroaselor distrugeri de monumente și, după exemplificări concrete de încălcare a articolelor 4, 9 și 39 ale *Legii* din 1893 și a articolelor 5, 6, 40 și 41 ale *Regulamentului* aferent, conchidea alarmat: „În scurt, legea [...] a rămas literă moartă, și dacă va mai dura o asemenea stare de lucruri, nu vor mai rămîne nici monumente de conservat”. Cu aceeași ocazie, propunea o serie de măsuri menite să antreneze în această activitate oficialitățile locale și diferitele ministere și cerea a se „institui cîte o comisiune pentru supravegherea monumentelor” la Drobeta-Turnu Severin, Constanța, Mangalia, Hirșova, Ostrov, Măcin, Isaccea, „cît și în celelalte comune”⁸⁹.

Același director a solicitat în repetate rînduri ca prefecturile și primăriile locale să ia măsuri pentru paza cetăților: la Troesmis (1890), la Adameliși — unde a obținut doi paznici, angajați ai MNA, cu începere din 1894—1895 —, la Racovița-Copăcenii — unde a obținut un paznic în 1894 —.

⁸³ Ibidem, Dosar 8/1891, f. 172.

⁸⁴ Ibidem, Dosar 8/1893, f. 157; 11/1898, f. 104; 180; 187.

⁸⁵ Ibidem, Dosar 9/1894, f. 182.

⁸⁶ Ibidem, Dosar 11/1897, f. 36; 92; 255.

⁸⁷ Ibidem, Dosar 11/1897, f. 386; 232; 369; 262; 263: cf. 14/1907, f. 172.

⁸⁸ Ibidem, Dosar 14/1907, f. 172; 13/1904, f. 29: cf. 30.

⁸⁹ Ibidem, Dosar 11/1897, f. 382—383; cf. 9/1894, f. 182.

tuind-l „lucrările pentru acoperirea cu ciment 'a zidurilor dezgropate' de la Adamclisi”⁷⁹.

1.7.1. Pe lângă săpăturile arheologice întreprinse din propria sa inițiativă, conducerea MNA primise prin *Regulamentul* din 1864 și misiunea de a „dirija” orice alte cercetări de această natură. Această atribuție, care viza protecția patrimoniului arheologic, a fost amplificată de *Regulamentul explorărilor și cumpărărilor de obiecte antice* din 1874 și întărită de *Legea* din 1893, care prevedea că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice avea să acorde particularilor autorizația de a face săpături numai „dupe ce se va lua avizul directorului Muzeului de Antichități”, aceste prevederi fiind precizate și de *Regulamentul* din 1893.

Pînă în 1892, direcției muzeului i s-au solicitat aprobări de săpătură doar sporadic și numai de către marii colecționari, dar ulterior a crescut vertiginos numărul cererilor particularilor, care invocau de obicei informații locale despre comori îngropate. Gr. Tocilescu a fost pus în situația de a aviza favorabil zeci de asemenea săpături, atunci cînd acestea anexau toate actele prevăzute de *Regulament*, dar a respins ferm alte zeci de cereri, fie pentru vicii de formă — cel mai des pentru absența planului prealabil a săpăturii propuse —, fie mai ales, și în mod intransigent, pentru că acestea ar fi putut afecta vestigiile arheologice de care avea cunoștință în zonele respective⁸⁰, protestînd în repetate rînduri în memorii oficiale împotriva acestor cereri de săpături particulare și împotriva „scormonitorilor comorilor”, care „au ajuns o adevărată calamitate”⁸¹.

1.7.2. Muzeul național de antichități a făcut eforturi susținute și pe alte căi și și-a cîștigat merite apreciabile în perioada 1881—1909 pentru îndeplinirea misiunii sale de a asigura protecția patrimoniului arheologic al țării. Directorul său a acționat în acest sens și ca membru de drept al Comisiunii monumentelor publice, căreia în 1893 *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice* îi stabilise ca obiectiv imediat de a alcătui „inventarul general al tuturor edificiilor și obiectelor vechi din țară care presintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare să se ia măsuri”, mergîndu-se pînă la „exproprierea pentru cauză de utilitate publică” și la pedeapsa penală pentru contravenienți.

În această activitate, direcția muzeului a întîmpinat numeroase dificultăți și numeroase eșecuri, fiecare reușită fiind smulsă numai prin perseverență stăruințe. Extrem de vigilant, solicitînd adesea informații despre starea monumentelor antice și medievale nu doar oficialităților, ci și persoanelor particulare, Gr. Tocilescu nu s-a lăsat descurajat, făcînd repetate demersuri pentru salvarea și protecția monumentelor și a siturilor și propunînd în acest scop să fie înscrise în *Inventarul general* cît mai multe așezări și fortificații antice. A subordonat aceluiași scop atît munca la „întocmirea chîrții arheologice a țării”⁸², cît și eforturile pentru a obține stabilirea de rezervații arheologice, pe baza planurilor precise pe care le înainta în mod operativ.

⁷⁹ Ibidem, Dosar 14/1907, f. 182.

⁸⁰ Ibidem, Dosar 11/1898, f. 142—143; 136; 12/1899, f. 85; 12/1901, f. 161; 14/1907, f. 183; 185; 189; 15/1908, f. 136, cf. 151; 15/1909, f. 182.

⁸¹ Ibidem, 13/1902, f. 149; 14/1907, f. 212.

⁸² Ibidem, Dosar 11/1897, f. 243.

Natura și dificultatea obstacolelor opuse acestei activități nu numai de către particulari, ci și de autorități, sînt sugestiv ilustrate de cazul cetății Capidava. Afînd în 1891 că ea „se dărîmă de către un particular pentru a scoate peatra necesară la construcțiunea podului Cernavoda”, ancheta imediată a lui Tocilescu descoperea că acesta luase „în arendă pe termen de cinci ani acel castru drept carieră de peatră și [...] desface zidurile, sfărîmă petrele cu inscripțiuni, obiecte vechi de mare preț se strecoară prin mijlocirea arendașului și se duc în străinătate, altele [...] se aruncă intenționat în Dunăre, pentru a se ascunde însemnătatea ruinelor”; în consecință, directorul muzeului a cerut forului tutelar de o parte să intervină de urgență la Ministerul Domeniilor pentru „a opri dărîmarea mai departe a castrului”, iar de altă parte, „să delege un inginer care împreună cu subscrisul să viziteze toate celelalte cariere scoase la licitațiune [prin Monitorul oficial nr. 94/1891], spre a cerceta care din ele conține ruine antice și prin urmare trebuiesc scoase din licitațiune, deoarece [...] figurează pînă chiar și cetatea Ienisala, cea mai însemnată ruină bizantină din Dobrogea”⁸³. A revenit insistent pentru Capidava în 1893 și în 1898, fără a obține însă oprirea carierei, ci numai semnalarea de către prefectura orașului Constanța a zidurilor antice descoperite incidental⁸⁴.

Tenace și vigilentă, direcția MNA a cerut în 1894 „o severă anchetă [...] și] a opri pe locuitori să ridice petrele scoase” din castrul de la Cochirileni⁸⁵, iar în 1897 a cerut să fie deferiți justiției cei ce scosese rădăcină din ruinele de la Vadu, din acelea ale „cetății Istropolis, aflătoare în balta comunei Caranusuf”⁸⁶, din zidurile cetăților de la Pantelimon (Ulmetum), Niculițel, Enisala, Slava Rusă și a celor vinovați de dispariția a două inscripții⁸⁷; în 1904 a reclamat măsuri similare în favoarea cetății Măcin, iar în 1907 pentru Slava Rusă, Dervent, Mangalia și Histria⁸⁸.

Încă din 1897, într-un amplu memoriu adresat forului tutelar, Gr. Tocilescu protesta vehement împotriva numeroaselor distrugeri de monumente și, după exemplificări concrete de încălcare a articolelor 4, 9 și 39 ale *Legii* din 1893 și a articolelor 5, 6, 40 și 41 ale *Regulamentului* aferent, conchidea alarmat: „În scurt, legea [...] a rămas literă moartă, și dacă va mai dura o asemenea stare de lucruri, nu vor mai rămîne nici monumente de conservat”. Cu aceeași ocazie, propunea o serie de măsuri menite să antreneze în această activitate oficialitățile locale și diferitele ministere și cerea a se „institui cite o comisiune pentru supravegherea monumentelor” la Drobeta-Turnu Severin, Constanța, Mangalia, Hirșova, Ostrov, Măcin, Isaccea, „cit și în celelalte comune”⁸⁹.

Același director a solicitat în repetate rînduri ca prefecturile și primăriile locale să ia măsuri pentru paza cetăților: la Troesmis (1890), la Adamclisi — unde a obținut doi paznici, angajați ai MNA, cu începere din 1894 — 1895 —, la Racovița-Copăcenii — unde a obținut un paznic în 1894 —,

⁸³ Ibidem, Dosar 8/1891, f. 172.

⁸⁴ Ibidem, Dosar 8/1893, f. 157; 11/1898, f. 104; 180; 187.

⁸⁵ Ibidem, Dosar 9/1894, f. 182.

⁸⁶ Ibidem, Dosar 11/1897, f. 36; 92; 255.

⁸⁷ Ibidem, Dosar 11/1897, f. 386; 232; 369; 262; 263; cf. 14/1907, f. 172.

⁸⁸ Ibidem, Dosar 14/1907, f. 172; 13/1904, f. 29; cf. 30.

⁸⁹ Ibidem, Dosar 11/1897, f. 382 — 383; cf. 9/1894, f. 182.

la Hinog (1898) și la Turnu Severin — pentru care, după demersuri începute în 1896, a obținut abia în 1909 înființarea unui post de custode „pentru paza exclusivă a ruinelor” castrului și podului lui Traian⁹⁰.

Treapta superioară a activității Muzeului național de antichități pentru protecția patrimoniului arheologic a constituit-o lupta pentru crearea de rezervații arheologice. În 1895 Gr. Tocilescu susținea că drumurile romane pe care le identificase în Oltenia „ar putea fi prin lege clasificate ca drumuri publice” și cerea ca „terenurile ocupate de cetățile : Malva [eroare pentru Sucidava, n.a.] (Celei), Romula (Reșca), Acidava (Ienușești), Rusidava (Drăgănești), Pons Aluti (Ionești-Govora), Buridava (Stolniceni-Boroneasa), Castra Traiana (Bujoreni), Arutela (Bivolari), Praetorium (Racovița-Copăcenii) — să fie declarate monumente publice, cu despăgubirea cuvenită proprietarilor, acolo unde nu e statul proprietar. Tot asemenea se va proceda și cu celelalte cetăți romane constatate, dar al căror nume antic nu-l cunoaștem. Harta tuturor acestor așezăminte romane, ca și a drumurilor este deja întocmită”⁹¹.

A intervenit ulterior la forul tutelar cerind exproprieri și rezervații pentru cetățile de la Jidova, Racovița-Copăcenii și Cius⁹² : a dedicat o serie lungă de demersuri între 1893—1908 valurilor de apărare din Dobrogea și castrelor aferente, „pentru a nu se mai scoate pe viitor piatră din val”, pentru a se lăsa proprietarilor „numai folosința de pășune a acestor terenuri” ca măsură de protecție provizorie, până la exproprieri, care „ar fi poate prea costisitoare”, însemnând prin „mușuroaie” o zonă rezervată pentru apărarea Valului lui Traian⁹³. Pentru marile orașe romane Romula și Sucidava de la Reșca-Hotărani și Celei, intervențiile lui Tocilescu au durat circa două decenii, solicitând — fără succes — exproprierile necesare pentru a se opri distrugerile produse de localnici și argumentând în 1897 pentru Romula : „căci de se va continua tot astfel, nu va mai rămânea din *Mica Romă*, cel mai însemnat stabiliment roman din Dacia Malvensă, nici măcar peatră peste peatră — ci totul se va distruge, cu toate măsurile protectrice, cari au rămas și vor rămâne literă moartă”⁹⁴. Între 1896 și 1909 Gr. Tocilescu a luptat și pentru instituirea unei rezervații arheologice la Drobeta-Turnu Severin, cerind „a se împrejmui terenul cu castrul” și „exproprieri [...] în interesul conservării acestei ruine, împreună cu cele două picioare aparente ale podului lui Traian” ; înfruntând răspunsuri negative, Tocilescu a insistat, înaintând și „planul alcătuit de către Direcția Muzeului” pentru rezervație, obținând în 1898 inițierea măsurilor de exproprieri și reluarea lor în 1909⁹⁵, revenindu-i însă lui V. Pârvan să definitiveze demersurile pentru instituirea acestei rezervații arheologice.

În prealabil, Tocilescu obținuse însă două succese de această natură : primul pentru ruinele romane de lângă Turnu Măgurele, unde terenul „a

⁹⁰ Ibidem, Dosar 7/1890, f. 152 ; 9/1894, f. 92 ; 95 ; 202 ; 210—212 ; 9/1895, f. 246 ; 135 ; 158 ; 162 ; 274 ; 11/1898, f. 103 ; 184 ; 203 ; 12/1901, f. 176 ; 185 ; 15/1909, f. 40.

⁹¹ Ibidem, Dosar 9/1895, f. 221.

⁹² Ibidem, Dosar 10/1896, f. 302 ; cf. f. 143 ; 158 ; 327 ; 330 ; 11/1898, f. 126.

⁹³ Ibidem, Dosar 8/1893, f. 195 ; 51 ; 56 ; 9/1894, f. 153 și 182 ; 9/1895, f. 92 ; 180 ; 221 ; 11/1898, f. 174 și 179 ; 186 ; 188 ; 201—202 ; 12/1899, f. 10—11 și 79 ; cf. 15/1908, f. 229.

⁹⁴ Ibidem, Dosar 11/1897, f. 302 ; cf. 6/1885, f. 175 și 178 ; 7/1890, f. 94 ; 7/1888, f. 45 ; 12/1901, f. 188 ; 103 ; 12/1899, f. 73 și 74 ; 12/1900, f. 50 ; cf. f. 51 și 52.

⁹⁵ Ibidem, Dosar 10/1896, f. 346 ; 11/1897, f. 379 ; 11/1898, f. 42—43 ; 105 ; 118—119 ; 15/1909, f. 40.

fost rezervat de către stat” și unde P. Polonic a fost delegat în 1895 pentru „a ridica planul și a fixa [printr-un șanț] vatra monumentului ce trebuie rezervat”⁹⁶, iar al doilea pentru Adamclisi, unde a obținut în același an realizarea unui șanț protector pentru trofeu, iar în 1906, la 10 ani după ce înaintase „planul de situațiune” cuprinzând „terenul absolut necesar a se rezerva pentru ruinele Tropeului, Mausoleului, orașului militar și civil, bazilica, cimitirul și vilele de împrejur”, se dădeau muzeului „în primire [...] 130 ha trebuincioase monumentului”⁹⁷. S-au creat astfel, la capătul unor îndelungate și îndrăgite stăruințe, primele rezervații arheologice din România, care au însemnat deopotrivă o contribuție importantă la conservarea patrimoniului nostru arheologic și un titlu de glorie pentru cel ce a deschis acest drum.

1.8. S-a apreciat că sub direcția lui Gr. Tocilescu, „una din figurile cele mai cunoscute în rîndurile arheologilor europeni” ai epocii și „primul arheolog român de teren cu o temeinică pregătire de specialitate”⁹⁸, MNA „a fost scos din inerție, înregistrînd un salt hotărîtor în evoluția sa ca instituție științifică activă”⁹⁹, devenind „un prim nucleu al arheologiei militante de la noi”¹⁰⁰. Pe baza activității Muzeului național de antichități între anii 1881—1909 se poate conchide că, în ciuda unor limite metodologice inerente epocii, Gr. Tocilescu a contribuit în mod major și decisiv nu numai la îmbogățirea extraordinară a colecțiilor Muzeului — din care o parte însemnată a ajuns să constituie temelul altor importante instituții de cultură ale țării —, dar și la modernizarea muzeului prin accentuarea profilului său arheologic și reușind să-i creeze, pentru prima dată în mod efectiv, complexul de funcții științifice moderne, de educație patriotică, de cercetare muzeografică și de teren și de protecție a patrimoniului arheologic național.

„[...] pentru ridicarea și înflorirea Muzeului, una din instituțiile de frunte pe care se razimă vaza și cîntecul unei țări”.

G. Murnu, 1910

2.1. Succesor al lui Gr. Tocilescu a fost numit G. Murnu, doctor în litere la München, membru corespondent al Academiei Române, din 1908 conferențiar, iar din 1910 profesor agregat de arheologie la Universitatea din București¹⁰¹. În ultimele luni ale anului 1909, o comisiune instituită de Ministerul Instrucțiunii a procedat la preluarea și transmiterea către G. Murnu a zestreii muzeului. În acest context se produce continuarea desprinderii din bogatele și variatele colecții ale Muzeului național de antichități a unor loturi de piese orientate spre alte instituții, într-un proces în

⁹⁶ Ibidem, Dosar 7/1890, f. 50; 9/1895, f. 40; cf. 41; 61—62.

⁹⁷ Ibidem, Dosar 7/1890, f. 38; 8/1892, f. 37; 9/1895, f. 189; 15/1908, f. 183 și 80; 245; 274 și 291; 10/1896, f. 328; cf. f. 293; 11/1898, f. 199; 13/1902, f. 26 și 145; cf. f. 148 și 219; 14/1906, f. 150; 82; 153.

⁹⁸ Vl. Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități*, București, 1968, p. 8.

⁹⁹ R. Vulpe, *StCl*, 6, 1964, p. 370.

¹⁰⁰ M. Babeș, *SCIVA*, 32, 1981, 3, p. 322.

¹⁰¹ Cf. R. Vulpe, *Revista muzeelor*, 5, 1968, 2, p. 116—122.

esență firească, dar nu lipsit și de măsuri subiective. În 1910 sînt transferate la Palatul artelor din Parcul Filaret mobilierul vechii Camere a deputaților și piese de artă religioasă medievală de la catedralele din Konstanz și Ulm, iar la Muzeul de etnografie și artă națională colecția de instrumente muzicale și acuarelele lui C. Popp de Szathmar. G. Murnu nu acceptă însă ușor decizia — motivată prin lipsa de securitate și spațiu la MNA — de predare către Academia Română a bogatelor colecții numismatice, argumentînd într-un insistent raport adresat Ministerului că fondul numismatic este în deplină siguranță la muzeu, care asigură prin personal și prin gardă militară o pază serioasă unor tezaure și mai valoroase. „Aceste [...] colecțiuni [...] stau într-o strînsă legătură cu istoria noastră veche — a cărei

Fig. 3. George Murnu.

oglindea cît se poate de fidelă trebuie să fie Muzeul de Antichități [...] ele sînt așadar o parte integrantă a acestui așezămint și ridicarea lor ar aduce un gol resimțit în colecțiunile noastre”¹⁰². Neacceptînd decît transferarea provizorie¹⁰³ a loturilor neclasificate din depozite — care avea să rămînă definitivă, constituind baza Cabinetului numismatic al Academiei — G. Murnu a reușit să păstreze în Muzeu monedele din expoziție, insistînd pentru necesitatea completării acestora cu exemplare reprezentative chiar din fondul cedat și din viitoarele achiziții ale Academiei. Cu aceeași ocazie a reclamat restituirea pieselor de artă religioasă colecționate de A.I.

¹⁰² Arhiva MNA, Dosar 16/1910, f. 273.

¹⁰³ Condiția de custodie temporară cerută de G. Murnu a fost însușită de Ministerul Instrucțiunii și Cultelor și, inițial, și de Academie, cf. *ibidem*, f. 739; 115 și 156; cf. și C. Moisil, *op. cit. supra*, la nota 35.

Tzigara-Samurcaș la muzeul pe care-l conducea și care prin lege reveneau Muzeului de antichități, cerînd o clarificare pentru viitor între domeniile istoriei și etnografiei.

2.2. Anunțat în ianuarie 1910 că pentru moment nu exista soluție pentru spațiul insuficient, directorul intervenea în aceeași lună la forul tutelar în vederea unor fonduri pentru reorganizarea expoziției existente. Lucrările de remaniere muzeistică au fost declanșate la finele acestei luni, G. Murnu avîndu-l drept consilier pe Sp. Popescu-Cegăneanu ¹⁰⁴.

Limitat de același spațiu și de același buget, cu salarizări mici, G. Murnu nu a putu să determine nici o schimbare esențială în organizarea muzeului în raport cu ultimii ani ai direcției lui Gr. Tocilescu, nici în privința personalului — rămas același, comportînd un singur cadru licențiat (D. M. Teodorescu), la care a fost cooptat temporar, în afara schemei, arhitectul Sp. Popescu-Cegăneanu — , nici în privința creșterii colecțiilor. Sînt însă de menționat, în afara puținelor obiecte și monede trimise muzeului de autorități județene, doar colecția de 220 ceasuri a generalului Al. Budișteanu și o parte din colecția generalului Ipătescu ¹⁰⁵.

2.3. Conform legislației din 1892—1893, G. Murnu a avut de exercitat controlul asupra săpăturilor pentru antichități și comori, refuzînd și el majoritatea autorizațiilor solicitate. S-a interesat activ de descoperirile de la Reșca ¹⁰⁶ și a intervenit la autoritățile de resort pentru reprimarea prin justiție a unor încălcări ale legii sau a unor intervenții distructive asupra monumentelor ¹⁰⁷.

2.4. În 1910 G. Murnu a avut a se ocupa, împreună cu D. Onciul, de organizarea secțiunii românești pentru Expoziția de la Roma din 1911, la care Muzeul național de antichități a participat cu 60 de mulate de piese antice, cu copiile galvanoplastice ale tezaurului de la Pietroasa și cu planuri ale unor cetăți antice ¹⁰⁸.

2.5. Lipsa unor mutații notabile în 1909—1910 nu înseamnă că G. Murnu nu a încercat să îmbunătățească starea muzeului. Într-un amplu memoriu prezentat Ministerului — și care amintește nenumăratele rapoarte similare ale lui Gr. Tocilescu, dar care se apropie mai mult, prin concepție, de cele ale succesorului său — , G. Murnu deplîngea în primul rînd lipsa unei biblioteci arheologice corespunzătoare, necesară formării unor cadre arheologice specializate, insista îndeosebi pentru angajarea unui arhitect, cerea fonduri mai mari atît pentru achiziții cit și pentru săpături sistematice — constatînd că majoritatea săpăturilor anterioare „au avut ca scop imediat nu interese curat arheologice, cît istorice și mai ales epigrafice” — și pleda pentru necesitatea unui buletin al muzeului ¹⁰⁹. A fost preocupat și de „studierea și catalogarea științifică” a patrimoniului MNA, publicînd

¹⁰⁴ Arhiva MNA, Dosar 16/1910, f. 276; 281.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 137; 144; 415.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 32; 240; 268.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 85; 249; 286; 494; 509.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 119; 174; 361; 445; 497.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 435—438.

el însuși un catalog al vaselor pictate grecești¹¹⁰ și încurajându-l pe Sp. Popescu-Cegăneanu să elaboreze un prim fascicol al catalogului Secției ecleziastice a muzeului¹¹¹.

2.6. O concepție marcat diferită de cea a lui Tocilescu — și în aceeași măsură mai apropiată de cea a lui Pârvan — a manifestat G. Murnu în domeniul modului de abordare și practicare a săpăturilor arheologice, și această evoluție își găsește explicația în primul rând în progresul general european înregistrat în acest sens de la o generație la alta. Scurtul episod dedicat cercetărilor de teren de la Tropaeum Traiani¹¹² de celebrul traducător al lui Homer ocupă un loc semnificativ în istoria arheologiei clasice românești, printr-un sensibil plus de rigoare, prin acuitatea observațiilor de detaliu și a interpretării elementelor tehnicii constructive a monumentelor, prin reclamarea stratigrafiei¹¹³ și prin publicarea mult mai rapidă și circumstanțiată a cercetărilor.

2.7. O optică nouă a avut G. Murnu și în privința muzeelor teritoriale, el însuși inițiind în 1910 ridicarea construcției unui muzeu al cetății Tropaeum Traiani, de care avea să se ocupe, până la terminare, cîțiva ani încă după părăsirea direcției MNA. Acest muzeu era conceput să aibă un caracter mai general, adăpostind nu numai piesele netransportabile în capitală, dar și descoperirile din zonă, constituind atît un punct de interes științific, cit și „o școală de învățatură practică” pentru comună; G. Murnu a publicat și catalogul acestui nou așezămint¹¹⁴.

„Muzeul Național de Antichități [...] singură instituție superioară de cercetări științifice în domeniul arheologiei în România”

V. Pârvan, 1919

3.0. În urma demisiei lui G. Murnu, „Vasile Pârvan agregat la Facultatea de litere din București a fost numit pe ziua de 15 decembrie 1910 în postul de director al Muzeului național de antichități”¹¹⁵. Tinărul profesor universitar se întorsese de curînd în țară, cu o serioasă specializare — în filologie clasică, istoriografie antică, epigrafie și arheologie, începută la București și desăvîrșită timp de cinci ani la Jena, Berlin și Breslau —, cu o amplă viziune istorică — implicînd ca obiective majore dezvoltarea originilor poporului român și integrarea istoriei sale în aceea universală — și cu un program complex de modernizare a arheologiei românești¹¹⁶. Distanța de circa două generații care îl despărțea de Gr. Tocilescu, progresele de concepție și de metodă realizate în acest răstimp și propriul său spirit critic și dinamic i-au permis lui V. Pârvan să remarce o serie de neajunsuri

¹¹⁰ G. Murnu, *Vase pictate grecești. Vase geometrice*, București, 1910, 55 p.

¹¹¹ Arhiva MNA, Dosar 16/1910, f. 435.

¹¹² G. Murnu, BCMI, 3, 1910, p. 157–161; 4, 1911, p. 79–82; AARMSI, s. II, 36, 1913/1914, p. 421–440.

¹¹³ Cf. Alexandra Ștefan, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 310.

¹¹⁴ G. Murnu, BCMI, 6, 1913, p. 97–122.

¹¹⁵ Arhiva MNA, Dosar 16/1910, f. 242; 243.

¹¹⁶ Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 302–307.

ale activității marelui său predecesor la direcția muzeului. Pentru remedierea acestora, s-a angajat în mod deliberat într-o acțiune sistematică și de anvergură, vizînd încadrarea de arheologi specializați — pe care-i forma în prealabil în Seminarul de istorie antică al facultății și pe propriile-i șan-

Fig. 4. Vasile Pârvan.

tiere — , promovarea metodelor moderne de cercetare istorică și arheologică de teren și realizarea unui program judicios de săpături arheologice, subordonat necesității de clarificare a unor probleme fundamentale ale istoriei naționale ¹¹⁷.

3.1. După propuneri aproape anuale de modificare a bugetului și a schemei muzeului, V. Pârvan a reușit cu destulă greutate de o parte să înființeze posturi noi, cu titulatură și răspundere corespunzătoare celor din ierarhia universitară ¹¹⁸, iar de altă parte să angajeze tineri pasionați care, cu rare excepții, aveau să se inscrie curînd în pleiada istoricilor noștri, ca specialiști în arheologie clasică și preistorică, în numismatică și epigrafie. În repetate rînduri aceste eforturi i-au fost însă zădărnice de salarizarea mult inferioară la MNA, în special după război, față de alte instituții similare și de învățămîntul secundar, unde au plecat bună parte dintre licențiații care activaseră cite 3—4 ani la muzeu.

¹¹⁷ Cf. *ibidem*, p. 308.

¹¹⁸ Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 57 și 67; f. 361—362; 18/1912, f. 476 și 502; 21/1915, f. 187—189; 26/1923, f. 138—139; 27/1924, f. 89.

În decembrie 1911 a fost angajat copist (secretar) M. Doraș, care a decedat însă prematur în 1917¹¹⁹. În anul următor D. M. Teodorescu, fost gardian ridicat de V. Pârvan la rangul de asistent onorific, a fost promovat pe un post nou înființat de „preparator conservator”, pentru a deveni sub-director în 1916¹²⁰. H. Metaxa, viitor arheolog, numismat și asistent universitar, a fost angajat în același an custode, promovat asistent în 1916 și conservator în 1919¹²¹. Cel ce avea să devină specialist în onomastica tracă, profesor universitar la Cluj și director al Școlii române din Roma, G. G. Mateescu, a suplinat pe M. Doraș în 1914–1915, și-a continuat activitatea de „asistent onorific” fiind profesor secundar, pentru a deveni asistent titular în 1916¹²². Viitorul arheolog, profesor universitar și director al Muzeului de antichități din Iași, Paul Nicorescu, colaborator extern al MNA încă din 1913, a fost numit abia în 1915 și „în chip provizoriu custode” cu diurnă „din fonduri extraordinare”, devenind asistent în toamna aceluiași an¹²³. Ioan Andrieșescu, care își câștigase deja titlul de doctor și meritul de a fi primul arheolog român specializat în preistorie, ulterior profesor universitar și director al muzeului, a fost angajat șef asistent în 1915 și promovat conservator în anul următor¹²⁴. În sfârșit Scarlat Lambrino, mai târziu profesor universitar, director al muzeului și al Școlii române de la Roma, a fost numit custode în 1916 și asistent delegat în 1919¹²⁵. V. Pârvan a realizat astfel în mai puțin de șase ani nu numai o creștere numerică a personalului — de la 8 la 13 posturi —, dar mai ales un progres calitativ, prin ponderea majoritară câștigată acum de specialiști: în activitatea MNA, directorului i se alăturau în toamna anului 1916 D. M. Teodorescu (subdirector), I. Andrieșescu (conservator), G. G. Mateescu, P. Nicorescu și H. Metaxa (asistenți), Sc. Lambrino (custode), pe lângă M. Doraș (copist), D. Pecurariu (desenator), un șef gardian, doi gardieni și un om de serviciu¹²⁶.

Dacă încă din 1915 Pârvan vorbea cu mândrie la Academie despre „Muzeul Național de Antichități — cu școala arheologică ce am întemeiat-o pe lângă el”¹²⁷, primul război mondial avea să îi frizeze activitatea, majoritatea, inclusiv directorul, fiind mobilizați iar muzeul funcționând în capitala ocupată sub direcția provizorie a lui I. Bogdan, iar în perioada imediat următoare aveau să părăsească muzeul șase membri ai acestei valoroase echipe: P. Nicorescu a rămas în învățământul secundar¹²⁸, la 1 decembrie 1918 D. M. Teodorescu a trecut la Universitatea din Cluj¹²⁹ fiind înlocuit

¹¹⁹ Ibidem, 17/1911, f. 436; 459.

¹²⁰ Ibidem, 18/1912, f. 272; 468; 22/1916, f. 152; 225.

¹²¹ Ibidem, 18/1912, f. 272; 468; 22/1916, f. 391; 399; 24/1919, Mapa „Salarii”, f. 13.

¹²² Ibidem, Dosar 20/1914, f. 353; 363 = Vasile Pârvan, *Correspondență și acte*. Ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Al. Zub, București, 1973, p. 168; Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 161; 91–92; 22/1916, f. 390–391; 399; 465.

¹²³ Ibidem, Dosar 21/1915, (I), f. 62; 91; 22/1916, f. 390–391; 399; 465.

¹²⁴ Ibidem, Dosar 21/1915, f. 112; 156; 22/1916, f. 152; 225. — Teza de doctorat: *Contribuție la „Dacia înainte de romani”*, Iași, 1912.

¹²⁵ Arhiva MNA, Dosar 22/1916, f. 391; 24/1919, f. 8.

¹²⁶ Ibidem, Dosar 22/1916, f. 155–156; 391; 399.

¹²⁷ *Analele Academiei. Dezbateri*, 46, 1925/26, p. 295 = Vasile Pârvan, *Scrieri*. Text stabilit, studiu introductiv și note de Al. Zub, București, 1981, p. 224.

¹²⁸ Arhiva MNA, Dosar 23/1918, f. 189.

¹²⁹ Ibidem, Dosar 23/1918, f. 183; 24/1919, f. 266.

ca subdirector de I. Andrieșescu¹³⁰, iar în toamna anului 1919 copistul D. Voiculescu și trei specialiști — I. Andrieșescu, G. G. Mateescu, S. Lambrino — au plecat prin demisie pentru a ocupa posturi mult mai bine salarizate în învățământul secundar¹³¹.

A fost unul din momentele de criză prin care a trecut MNA, directorul amenințând cu propria-i demisie în cazul în care nu se ameliora bugetul, scriind ministrului: „Dezorganizarea completă a Muzeului Național de Antichități ca singură instituție superioară de cercetări științifice în domeniul arheologiei în România este pe cale de a se împlini. Am prevenit prin repetate rapoarte pe toți predecesorii Domniei Voastre de șapte ani încoace că toată munca mea acum de nouă ani pentru crearea unei școli de arheologie pe lângă Muzeul Național de Antichități este zadarnică dacă nu se va asigura existența materială discipolilor acestei științe [...] sau chiar din această lună se reformează ridicula situație bugetară de mai sus, făcându-mi posibilă reținerea măcar a cinci funcționari științifici din cei opt [...], sau dau și eu dimisiunea”¹³². S-a obținut numai detașarea de la liceul din Slatina la muzeu pentru I. Andrieșescu¹³³, deși se ceruse și pentru S. Lambrino¹³⁴, și numirea ca asistent a lui V. Marineanu —, care va pleca însă și el peste un an la liceul din Făgăraș¹³⁵.

În aceleași condiții dificile, Pârvan a început în 1920 să creeze o nouă echipă de specialiști ai MNA, angajând copist pe P. Georgian — numit asistent suplinitor în 1921 și demisionat în 1923¹³⁶ — și asistenți pe P. Papazol — epigrafist, plecat în învățământul superior în 1923 —, pe Gr. Florescu — viitor epigrafist și arheolog al epocii romane, specializat la Roma, dar care a plecat în 1926 de la muzeu la facultate —, iar asistent suplinitor pe C. C. Giurescu, ajuns curând titular și șef al secției ecleziastice, plecat între 1923—1926 la Școala română de la Paris, iar din 1926 la Universitate¹³⁷.

Nici în 1921 situația bugetară nu se ameliorase, iar trei posturi de gardieni fuseseră suprimate, provocând noi propuneri și un nou protest violent al lui V. Pârvan la forul tutelar — acum Ministerul Cultelor și Artelor: „Avind în vedere că de ani de zile o parte din personalul științific pregătit de noi a părăsit treptat [muzeul], din cauza retribuțiilor ridicole de insuficiente [...], că ne-a plecat din cauza salariilor mici și jumătate din personalul de pază [...], subsemnatul își declină orice răspundere pentru funcționarea pe mai departe a Muzeului Național de Antichități [...] ca măsură de prevedere, am dispus închiderea Muzeului pentru public”¹³⁸. După ce direcția a revenit în același sens în 1923, subliniind că „două serii de tineri pregătiți cîte trei-patru ani au plecat, părăsind o in-

¹³⁰ Ibidem, Dosar 24/1919, f. 8; cf. f. 200; 268.

¹³¹ Ibidem, Dosar 23/1918, f. 190—192; 24/1919, f. 228; 229; 232.

¹³² Ibidem, Dosar 24/1919, f. 210, cf. f. 272 și 25/1920, f. 235.

¹³³ Ibidem, Dosar 24/1919, f. 232; 247; 255.

¹³⁴ Ibidem, Dosar 24/1919, f. 229.

¹³⁵ Ibidem, Dosar 24/1919, f. 244; 255; 263; 25/1920, f. 248.

¹³⁶ Ibidem, Dosar 25/1920, f. 118; 151; 25/1921, f. 132; 26/1923, f. 18; 23.

¹³⁷ Ibidem, Dosar 25/1920, f. 262—270; 316; 319; 26/1923, f. 119; 27/1924, f. 79; 87; 27/1925, f. 145; 28/1926, f. 1; 82.

¹³⁸ Ibidem, Dosar 25/1921, f. 70; cf. 71; 157.

stituție care nu le poate acorda nici strictul necesar existenței”¹³⁹, efectul a fost, în sfârșit, o mărire de salarii la începutul anului următor și un nou spor în 1926¹⁴⁰.

Încă din 1923 fuseseră numiți asistenți suplinitori Ecaterina Dunașeanu (Vulpe) — ulterior specialistă în preistorie și în epoca geto-dacică și care a rămas fidelă muzeului și după specializările la Școlile de la Roma și de la Paris —, Radu Vulpe — viitor istoric și arheolog, specializat la Roma și Paris, dar trecând din 1926 la facultate — și Vladimir Dumitrescu — ulterior specialist în preistorie, membru al Școlii române de la Roma, conservator și director al MNA¹⁴¹. În toamna lui 1924 au fost angajați Dorin Popescu — arheolog, mai târziu consilier științific al muzeului și director adjunct al Institutului de arheologie —, cit și Gh. Ștefan și V. Christescu, ambii plecând însă de la muzeu la finele aceluiași an¹⁴²; au fost înlocuiți la 1 ianuarie 1925 prin Hortensia Dumitrescu — trimisă în 1926 la Roma, viitor specialist în preistorie, consilier, șef de sector și director adjunct al muzeului — și Ion Nestor, plecat în 1927 la specializare în Germania, ulterior șef de secție și director la muzeu și profesor universitar¹⁴³.

Cu aceste numeroase dificultăți și sacrificii care au făcut ca numai o parte dintre tinerii specialiști menționați să poată rămâne la muzeu, apare cu atât mai meritorie realizarea lor de a fi constituit, împreună cu colegii care și-au continuat activitatea în alte instituții, prestigioasa școală românească modernă de arheologie, creație determinată în mod hotărâtor de V. Pârvan, a cărui operă a fost astfel continuată și dezvoltată până în zilele noastre.

3.2. Condiționind în mod direct posibilitățile de dezvoltare ale MNA, problema spațiului a rămas la fel de chinătoare în toată perioada direcției lui V. Pârvan. În ciuda unor numeroase apeluri și memorii la forurile superioare pentru un local adecvat unei instalări muzeistice moderne și unor condiții de depozitare corecte pentru conservarea patrimoniului și pentru posibilități de lucru normale¹⁴⁴, direcția nu numai că nu a putut înregistra vreun progres în acest sens față de eforturile similare ale lui Gr. Tocilescu, dar a fost în situația de a pierde o parte din spațiile moștenite de la acesta. Astfel încă din 1911 pierdea în favoarea Senatului una din sălile de expoziție de la parter¹⁴⁵, iar în 1913 corpul de gardă trebuia instalat în sala sculpturilor, acestea fiind transportate parte pe coridorul lapidariului, parte într-un depozit¹⁴⁶. În 1912 — 1913, cu ocazia amplificării construcției Universității, numeroase monumente arhitectonice și sculpturale antice și medievale — între care piesele monumentului triumfal de la Adamclisi —, depozitate în grădina Universității, au fost transportate în Parcul Filaret. Întrucât în 1912 începuse construirea localului de la șosea destinat Muzeului național, V. Pârvan a cerut insistent și în mod repetat transportarea direct

¹³⁹ V. Pârvan, *Correspondență* ..., p. 247.

¹⁴⁰ Arhiva MNA, Dosar 27/1924, f. 6; 28/1926, f. 74.

¹⁴¹ Ibidem, Dosar 26/1923, f. 1; 21; 29; 35; 130; 27/1924, f. 2; 78; 87; 27/1925, f. 145; 28/1926, f. 1; 82.

¹⁴² Ibidem, 27/1924, f. 2; 124; 28/1926, f. 82.

¹⁴³ Ibidem, 27/1924, f. 1; 27/1925, f. 1; 28/1926, f. 82; f. 86.

¹⁴⁴ V. Pârvan, *Correspondență* ..., p. 102; 106; 117; Arhiva MNA, Dosar 18/1912, f. 476; 27/1924; f. 89.

¹⁴⁵ V. Pârvan, *Correspondență* ..., p. 115 — 117.

¹⁴⁶ Arhiva MNA, Dosar 19/1913, f. 107.

acolo a valoroaselor vestigii, care trebuiau conservate într-un spațiu închis¹⁴⁷; în 1924 solicita în acest scop urgentarea ridicării acestui nou muzeu¹⁴⁸, pe care încă o aștepta în 1926¹⁴⁹. Între timp, reușise totuși să obțină adăpostirea unei părți a colecției de piese arhitectonice și inscripții vechi românești în clădirea anexă a bisericii Stavropoleos¹⁵⁰, intervenind fără succes pentru recuperarea unora din spațiile eliberate de Senat¹⁵¹.

3.3. În aceste condiții, remanierele de ordin muzeistic pe care le-a putut opera V. Pârvan s-au limitat la crearea în 1911 a două secțiuni noi: cea creștină — cu un accent deosebit pe monumentele paleocreștine¹⁵² — și cea a bronzurilor¹⁵³, fiind silit de redistribuirea spațiilor să reînsta-leze în 1913 sala sculpturilor, abia modernizată de G. Murnu; în fine, odată cu angajarea lui I. Andrișescu în toamna anului 1915, Secțiunea preistorică a MNA a primit o nouă organizare prin grija acestuia¹⁵⁴.

3.4. Lipsa de spațiu conjugată cu modicitatea excesivă a fondurilor alocate prin buget pentru achiziții — pentru a căror majorare V. Pârvan a intervenit consecvent, încercînd să oprească fuga permanentă a unui patrimoniu valoros spre colecțiile particulare și spre comerțul internațional de antichități¹⁵⁵ — au făcut ca sporul colecțiilor muzeului să fie relativ redus în această perioadă. În afara unor mici loturi de monede, ca achiziții mai importante sînt de menționat doar colecția de obiecte preistorice din Moldova a profesorului Bușureanu și antichitățile preistorice și greco-romane din colecția C. I. Istrati¹⁵⁶. Între donații sînt de amintit 39 monede tasiene, republicane și imperiale romane de la Reșca și Celei (generalul Năsturel), două monumente epigrafice de la Ciolănești-Olt (V. Dumitrescu), 16 medalii muntene și moldovene (Al. G. Cantacuzino), sigiliul lui Basta (comandor Steriopol), obiecte preistorice și romane de la Celei (I. Popescu), obiecte preistorice (Barbu Ionescu, Oltenița), sabie și inventar funerar din a doua epocă a fierului de la Gruia (D. Balș)¹⁵⁷. O pondere însemnată au avut însă descoperirile arheologice și numismatice întîmplătoare recuperate de autoritățile locale și transmise Muzeului național de antichități, între care notabile sînt unele descoperiri în necropolele de la Reșca, inscripțiile de la Șendreni și Caraharman (Vadu) sau depozitul de bronzuri de la Drajna de Jos¹⁵⁸.

3.5. Dacă, asemenea lui Gr. Tocilescu, V. Pârvan a apărut cu fermitate dreptul MNA — prevăzut prin Legea din 1893 — de a concentra descoperirile cele mai importante și semnificative, cu valoare de unicat pen-

¹⁴⁷ Ibidem, Dosar 18/1912, f. 292; 312; 178; 525; 19/1913, f. 21.

¹⁴⁸ Ibidem, Dosar 27/1924, f. 89.

¹⁴⁹ Ibidem, Dosar 28/1926, f. 69.

¹⁵⁰ Ibidem, Dosar 25/1920, f. 285; 25/1921, f. 96.

¹⁵¹ Ibidem, Dosar 24/1919, f. 217; 280.

¹⁵² V. Pârvan, *Correspondență* ..., p. 101—105.

¹⁵³ Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 135—136; 149.

¹⁵⁴ Ibidem, Dosar 22/1916, f. 129; cf. *Raport asupra activității Muzeului Național de Antichități în cursul anului 1915*, București, 1916, p. 6; 13—14.

¹⁵⁵ V. Pârvan, *Correspondență* ..., p. 103; 107; Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 362; 18/1912, f. 502.

¹⁵⁶ Ibidem, Dosar 22/1916, f. 230; 26/1922, f. 6; *Raport MNA 1915*, p. 10—13.

¹⁵⁷ Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 262; 18/1912, f. 169; 42—44; 25/1920, f. 225; 26/1923, f. 144; 27/1925, f. 51; 134; 144.

¹⁵⁸ Ibidem, Dosar 18/1912, f. 13; 101; 174—175; 526; 21/1915 (11), f. 137—139; 20/1914, f. 325; 22/1916, f. 224; 265; 338.

tru istoria națională¹⁵⁹, spre deosebire de Gr. Tocilescu, V. Pârvan a înțeles de la început necesitatea multiplicării dinamice a muzeelor locale sau regionale ca unități de cultură, educație istorică și de cunoaștere și protecție a patrimoniului arheologic, sprijinite, îndrumate și controlate de Muzeul național de antichități. „[...] noi întotdeauna am admis principiul Muzeelor provinciale ca Secțiuni ale Muzeului central și n-am pregetat niciodată de a pune umărul la realizarea lor”, îi scria profesorului Șt. Ciuceanu, directorul Fundației Aman din Craiova¹⁶⁰. Aceeași concepție era afirmată în 1920 : „[...] ne-a călăuzit totdeauna și gândul de a da un adăpost sigur nenumăratelor monumente de tot felul — potrivit concepțiilor științifice moderne acestea nu au a mai fi depozitate numai într-un muzeu central — [...]”¹⁶¹, cit și în 1921 : „[...] un muzeu național unic [...]”, o serie de muzee regionale [...]”¹⁶².

În afara terminării lucrărilor la clădirea muzeului cetății Tropaeum Traiani, de care avea să se ocupe în continuare G. Murnu¹⁶³ și pentru care V. Pârvan a obținut fondurile necesare pînă în 1914¹⁶⁴, directorul MNA s-a îngrijit de construirea unor muzee pe lângă cetățile a căror explorare o inițiasse, întâi, între 1912—1914 la Ulmetum¹⁶⁵, apoi la Histria, unde zidurile clădirii fuseseră ridicate în toamna lui 1916 pînă la nivelul ferestrelor¹⁶⁶. O activitate deosebit de intensă a desfășurat V. Pârvan pentru organizarea unei unități muzeistice și la Constanța, unde inițiative locale în acest sens, intermitente, nu avuseseră succes. În octombrie 1912, Pârvan a obținut oficial înființarea Secției Constanța a Muzeului național de antichități, avind drept custozii onorifici pe profesorii N. Orghidan și, din septembrie 1912, I. Ghibănescu. Secția a fost adăpostită provizoriu în spațiile gimnaziului Mircea cel Bătrîn, apoi ale Școlii normale. V. Pârvan obținind prin repetate insistențe un loc pentru o viitoare clădire de muzeu și, în așteptarea acesteia, instalarea ei într-o construcție existentă din grădina publică¹⁶⁷. Îndrumată permanent de V. Pârvan, Secția Constanța a desfășurat pînă în 1916 o deosebit de bogată activitate de recuperare a descoperirilor, de salvare și protecție a monumentelor din antica Tomi și din împrejurimi. În 1915 V. Pârvan reușea și întemeierea Secției Mangalia a Muzeului Național de antichități, avind custode onorific pe preotul I. Roșculeț și un gardian plătit de MNA, monumentele epigrafice și sculpturale sau arhitectonice fiind adăpostite la primărie¹⁶⁸.

Pe lângă aceste creații directe, Pârvan a acordat un important sprijin — material sau moral — la înființarea sau dezvoltarea altor muzee lo-

¹⁵⁹ V. Pârvan, *Correspondență* . . . , p. 105; Arhiva MNA, Dosar 18/1912, f. 460; 21/1915, (I), f. 340—341; 26/1922, f. 83—84.

¹⁶⁰ Ibidem, Dosar 19/1913, f. 6.

¹⁶¹ Ibidem, Dosar 25/1920, f. 176.

¹⁶² V. Pârvan, *Scrieri*, p. 242; cf. și p. 246; 255.

¹⁶³ V. Pârvan, *Correspondență* . . . , p. 129, 130.

¹⁶⁴ Arhiva MNA, Dosar, 18/1912, f. 190; 20/1914, f. 342.

¹⁶⁵ V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum, III*, AARMSI, s. II, 37, 1914/1915, p. 290—298 și pl. XII—XV; cf. Raport MNA 1915, p. 6.

¹⁶⁶ Arhiva MNA Dosar 22/1916, f. 181.

¹⁶⁷ V. Pârvan, *Correspondență* . . . , p. 128—129; 136—137; 140; 159—160; 170—176; I. Ghibănescu, ACMI, 1914 (1915), p. 96—97; *Raport MNA 1915*, p. 6; V. Pârvan, AARMSI, s. II, 37, 1914/1915, p. 415—416; cf. Z. Covacef, N. Mihail, A. Pop, A. Rădulescu, *Pontica*, 12, 1979, p. 22—27.

¹⁶⁸ *Raport MNA 1915*, p. 67; Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 323; (II), f. 7; 41; 105.

eale : cel de la Turnu Severin, condus de profesorul Al. Bărcăcilă, pentru care încercase să obțină fonduri și căruia intenționa să-i cedeze în 1922 o parte din colecția C. I. Istrati¹⁶⁹; cel de la Hirșova, întemeiat pe lângă școala primară de profesorul V. Cătovu, în care au fost salvate importante monumente epigrafice¹⁷⁰; cel de la Siliștriu, ale cărui colecții erau studiate în 1915 de I. Andrieșescu¹⁷¹, condus de profesorii I. Arginteanu și, apoi, P. Papahagi¹⁷²; Muzeul regional de antichități și etnografie din Craiova, înființat la sfârșitul lui iunie 1915 prin străduințele lui Șt. Ciuceanu, a cărui activitate de cercetări în domeniul preistoriei a fost îndrumată de I. Andrieșescu, secondat de studentul C. S. Nicolăescu-Plopșor¹⁷³; Secția Cetatea Albă a MNA, organizată în toamna lui 1919 de către P. Nicorescu în spațiile liceului de băieți din localitate¹⁷⁴, sau Muzeul de etnografie și arheologie din Tirgu Mureș avându-l conservator pe A. Filimon¹⁷⁵.

V. Pârvan a vegheat ca aceste instituții să asigure o inventariere riguroasă a patrimoniilor lor, „Direcțiunea Muzeului Național fiind obligată prin lege a ține un inventar detaliat de averea arheologică a statului”¹⁷⁶; măsuri în acest sens sînt atestate pentru colecțiile Muzeului din Constanța, studiate și parțial publicate de D. M. Teodorescu, H. Metaxa, G. G. Mateescu și P. Nicorescu¹⁷⁷ și pentru cele ale Muzeului din Caracal păstrate la Gimnaziul Ioniță Asan din localitate¹⁷⁸. În 1918, detașat la Iași, I. Andrieșescu ajută la crearea Muzeului Moldovei și activa în întreaga Moldovă pentru „crearea de Muzeu regionale și orășenești în spiritul acelora deja întemeiate în Dobrogea și Oltenia din inițiativa sau prin indemnul Muzeului central”¹⁷⁹, în care scop primea din partea Muzeului național de antichități și Comisiunii monumentelor istorice sarcina „de a organiza și supraveghea toate cercetările și colecțiile preistorice [...] în întreaga țară unită”¹⁸⁰. În 1926 I. Andrieșescu era numit „inspector general al Muzeelor din țară”¹⁸¹.

Constituind parcuri arheologice prin propriile explorări, V. Pârvan a militat și pentru ideea unor muzee arheologice în aer liber. Astfel, intervențiile sale din 1915 pînă în 1926¹⁸² privind punerea în valoare a vestigiilor incintei tomitane stau la originea parcului monumental din centrul Constanței de azi.

Anii războiului au adus o grea lovitură acestei activități muzeistice în plină dezvoltare, cel mai mult avînd de suferit în timpul ocupației muze-

¹⁶⁹ V. Pârvan, *Correspondență* . . . , p. 101; Arhiva MNA, Dosar, 17/1911, f. 130; 26/1922, f. 126.

¹⁷⁰ V. Pârvan, AARMSI, s. II, 35, 1912/1913, p. 478–491.

¹⁷¹ *Raport MNA 1915*, p. 7; 14–18.

¹⁷² Arhiva MNA, Dosar 25/1920, f. 224; 27/1924, f. 24; 25; 28.

¹⁷³ Vezi *infra* §3.6.2. și nota 198.

¹⁷⁴ Arhiva MNA, Dosar 24/1919, f. 265.

¹⁷⁵ Ibidem, Dosar 27/1925, f. 143.

¹⁷⁶ Ibidem, Dosar 17/1911, f. 434.

¹⁷⁷ *Raport MNA 1915*, p. 9.

¹⁷⁸ Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 443–444.

¹⁷⁹ Ibidem, Dosar 23/1918, f. 174.

¹⁸⁰ Ibidem, Dosar 23/1918, f. 175.

¹⁸¹ Ibidem, Dosar 28/1926, f. 43.

¹⁸² Ibidem, Dosar 21/1915 (I), f. 34; 28/1926, f. 60; V. Pârvan, *Serieri*, p. 245.

ele din Dobrogea, ale căror clădiri au fost devastate sau distruse și ale căror colecții au fost spoliaste¹⁸³. Până la dispariția sa, directorul MNA nu a reușit decât să reînceapă reconstruirea, pe alt amplasament, a clădirii Muzeului de la Histria și reparația clădirii de la Ulmetum¹⁸⁴.

3.6.0. Ideea fundamentală a concepției imprimate de V. Pârvan discipolilor și colaboratorilor săi consta în recunoașterea rolului de prim ordin al arheologiei în procesul de reconstituire a istoriei naționale, ca singur suplinitor posibil al insuficienței sau totalei absențe a izvoarelor scrise¹⁸⁵. Din punct de vedere al metodei de cercetare și al tehnicii de săpătură, sint de recunoscut tot lui V. Pârvan introducerea sistematică a primelor principii de cercetare stratigrafică, utilizarea tuturor categoriilor de documente arheologice în studierea fenomenelor de civilizație și în formularea concluziilor istorice și, în fine, introducerea metodei analizei riguroase de monument¹⁸⁶.

3.6.1. Cercetările arheologice ale MNA 1910–1927 au corespuns unui program de anvergură direct subordonat unor opțiuni de ordin istoric major, fiind destinate astfel să lumineze problemele esențiale ale perioadelor istorice insuficient cunoscute. Principalele obiective ale acestui program — civilizația traco-getică, procesul de romanizare și persistența daco-romană — erau prezente în concepția tinărului director al muzeului încă din 1911¹⁸⁷ și au fost amplificate progresiv în deceniul următor când, cu ajutorul asistenților, au ureat până la nivelul epocii paleolitice.

Muzeul a efectuat în această perioadă nu numai săpături sistematice în situri preistorice, getice și greco-romane, ci și ample cercetări de suprafață ce urmăreau adunarea unui material documentar — arheologic și fotografic — cât mai bogat și, în perspectivă, alcătuirea hărții arheologice a Daciei; proiectul fusese conceput și de Gr. Tocilescu, dar primele foi, cuprinzând sectoarele Mostiștea și Călărăși, au fost realizate abia în anii '20 datorită cercetărilor lui R. Vulpe și Vl. Dumitrescu¹⁸⁸.

Este de menționat și faptul că în ciuda numeroaselor demersuri ale direcției pentru sporirea fondurilor de săpătură, acestea au fost întotdeauna inferioare necesităților și programului muzeului. V. Pârvan reușind totuși să suplinească parțial aceste carențe prin obținerea unor subvenții, uneori importante, fie de la Academia Română, fie de la Comisiunea monumentelor istorice sau de la unele autorități județene.

3.6.2. La îndemnul aceluiași director, muzeul a abordat pentru prima dată în mod sistematic la noi problemele preistoriei, inițiind în 1915 o importantă serie de cercetări de teren și asupra colecțiilor publice și particulare din întreaga țară prin I. Andrieșescu, care a contribuit substanțial în anii următori la formarea tinerilor asistenți preistoricieni din școala lui V. Pârvan¹⁸⁹.

¹⁸³ Cf. Pontica, 12, 1979, p. 27.

¹⁸⁴ Arhiva MNA, Dosar 24/1919, f. 218; 25/1921, f. 133; 139; 26/1922, f. 39–41; 53–54; 91; cf. V. Pârvan, *Correspondență* . . . p. 235.

¹⁸⁵ Cf. Alexandra Ștefan, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 301–305 și 309–310.

¹⁸⁶ Cf. *ibidem*, p. 310–311.

¹⁸⁷ V. Pârvan, *Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. VIII.

¹⁸⁸ Cf. Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 316–317.

¹⁸⁹ Arhiva MNA, Dosar 21/1915. (I), f. 414.

Astfel, încă din toamna anului 1915, I. Andrieșescu a studiat obiectele din epoca bronzului aflate în colecția prefecturii din Durostor și la MNA și a efectuat cercetări de suprafață în stațiuni preistorice din județul Iași¹⁹⁰. A revenit aici în primăvara următoare¹⁹¹ și a continuat la Sălcuța, la Drajna de Jos și în județul Vaslui¹⁹². Imediat după război, Andrieșescu a făcut într-un ritm susținut „călătoriile de recunoaștere necesare hărții arheologice ce muzeul are în proiect”¹⁹³, reperind numeroase stațiuni importante ce aveau să constituie în bună parte obiective ale săpăturilor din deceniile următoare. Astfel, urmărind să realizeze și „o schiță monografică asupra preistoriei Olteniei”¹⁹⁴, a făcut cercetări la Craiova, Tîrgu Jiu, Coțofenii din Dos, Cetățuia, Botul Mare, Botul Mic, Sălcuța, Plenița, Verbița, Verbieciara, Traian, pe valea Amaradiei, la Florești, la Simnic, Hunia, Maglavit, Basarabi, Calafat, Rudari (1919–1922)¹⁹⁵; a efectuat concomitent cercetări de suprafață și în Moldova, la Cetățuia Rădășenilor, Preutești, Minăstioara, Basaraba, Dolhești Mari, Dolhasca (1919–1920)¹⁹⁶, cit și la Petreni, Darabani, Schipeni și Siret (1922), la Turda și pe valea superioară a Oltului¹⁹⁷. Deosebit de importante pentru eneolitic și epoca bronzului și pentru cea geto-dacică au fost șantierele deschise de I. Andrieșescu la Coțofeni-Măgura Traian (1916) și la Sălcuța-Piscul Cornișorului (1916, 1919, 1920) împreună cu Șt. Ciuceanu¹⁹⁸, la Piscul Crăsani (1923) unde „s-a descoperit un întreg centru de cultură preromană, încă prea puțin cunoscut pentru istoria veche și pentru istoria noastră națională”¹⁹⁹, la Sultana (1923), la Zimnicea (1924) și la Sărata Monteoru (1926), unde a fost asistat și de I. Nestor²⁰⁰.

După 1922 echipa de tineri asistenți ai muzeului a participat intens la realizarea acestui program de cercetări asupra neo-eneoliticului, bronzului și celor două epoci ale fierului traco-getic. R. Vulpe săpînd la Piscul Coconilor (1923) și, împreună cu Ecaterina Vulpe, la Tinosul (1924) și la Poiana (1927), V. Christescu la Boian (1925), ajutat de Hortensia Dumitrescu și la Vădastra-Măgura Fetelor (1926), Vl. Dumitrescu la Gumelnița, ajutat de I. Nestor (1925), la Bonțești (1926) și la Drăgușeni, Hortensia Dumitrescu la Grădiștea-Fundanca, la Ruginoasa (1926) și la Drăgușeni, Gh. Ștefan la Mănăstirea și la Căscioarele (1925) și începînd cercetările la Poiana

¹⁹⁰ Ibidem și *Raport MNA 1915*, p. 14–18; I. Andrieșescu, *Asupra epocii de bronz în România. I. Un depou de bronz la Sinița. 2. Obiecte de bronz de la Predeal*, BCMI, 8, 1915, p. 154–169; idem, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze de Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium, Dacia*, 2, 1925, p. 345–384.

¹⁹¹ Arhiva MNA, Dosar 22/1916, f. 121; 192.

¹⁹² Ibidem, Dosar 22/1916, f. 304; 273; V. Pârvan, *Correspondență* . . . , p. 206.

¹⁹³ Arhiva MNA, Dosar 23/1918, f. 174.

¹⁹⁴ Ibidem, Dosar 24/1919, f. 161.

¹⁹⁵ Ibidem, f. 161–162; 25/1920, f. 112; 255; 25/1921, f. 163–164; 26/1922, f. 95; I. Andrieșescu, *Din preistoria Olteniei. Fragment de început*, în Lui N. Iorga . . . Omagiu, Craiova, 1921, p. 15–31.

¹⁹⁶ Arhiva MNA, Dosar, 24/1919, f. 200; 25/1920, f. 103.

¹⁹⁷ Ibidem, Dosar 26/1922, f. 95; cf. V. Pârvan, *Scrieri*, p. 328.

¹⁹⁸ Arhiva MNA, Dosar 22/1916, f. 163; 304; 24/1919, f. 161; 163; 25/1920, f. 105–111; 25/1921, f. 175; 180.

¹⁹⁹ Ibidem, Dosar 26/1923, f. 105; I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani. Desco peririle din vara anului 1923*, AARMSI, s. III, 3, 1924, p. 1–111.

²⁰⁰ Arhiva MNA, Dosar 28/1926, f. 81; 84; V. Pârvan, *Scrieri*, p. 328; I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana, Dacia*, 1, 1924, p. 51–107.

(1926), D. Popescu la Lechința de Mureș (1925), iar I. Nestor la Glina (1926)²⁰¹. În aceeași perioadă își începea activitatea C. S. Nicolăescu-Plopșor — viitor paleolitician, director al Muzeului Olteniei și al Filialei de la Craiova a Academiei, șef de sector la Institutul de arheologie —, încă student în 1921 când a participat la unele cercetări de teren ale lui I. Andrieșescu în Oltenia, în 1923 când a făcut săpături la Măgura Mare de la vest de Plenița și în 1924, când cerea direcției MNA autorizație pentru a săpa în Oltenia „în unele peșteri pentru aflarea urmelor omului paleolitic, nedovedit încă la noi”²⁰². În aceiași ani asistenții muzeului au efectuat și numeroase cercetări de suprafață cu obiective preistorice și getice, pe malul Dunării, pe văile Argeșului, Dimboviței și Neajlovului și în regiunea masivului Harghita²⁰³.

Intensificarea acestor cercetări începând din 1922 a fost determinată de concentrarea interesului lui V. Pârvan asupra epocii geto-dacice și asupra preistoriei, cu scopul expres de a da substanță acestor capitole atunci necunoscute ale istoriei noastre. „E vorba de o lucrare sistematică — preciza el în plenul academic —, prin care încercăm ca în timp cit mai scurt să clarificăm [...] și viața strămoșilor noștri [...], a vechilor daci. Lucrul era cu atît mai necesar cu cît se stabilise în aproape toate lucrările noastre istorice sistemul de a începe istoria poporului nostru — după o sumară amintire a celor spuse de Herodot despre oamenii din părțile noastre — direct cu romanizarea Daciei; dacii, sciții și ceilalți locuitori de aici fiind lăsați pe planul al doilea ca niște bieți « barbari »”²⁰⁴.

Rezultatele acestor susținute cercetări sistematice au fost de o parte seria de înnoitoare studii publicate de asistenții și colaboratorii muzeului²⁰⁵, iar de altă parte monumentală lucrare a lui V. Pârvan *Getica. O protoistorie a Daciei*, moment hotărîtor și fecund pentru evoluția arheologiei românești prin sinteza istorică ce se realiza astfel pentru prima dată asupra disparatelor date arheologice ale mileniului I î.e.n. și care introducea în circuitul istoriei universale problemele complexe ale genezei și evoluției civilizației traco-getice²⁰⁶.

²⁰¹ Arhiva MNA, Dosar 27/1924, f. 66; 28/1927, f. 53—55; 28/1926, f. 76—77; 84; V. Pârvan, *Correspondență*..., p. 277.

²⁰² Arhiva MNA, Dosar 25/1921, f. 119; 172; 26/1922, f. 84; 26/1923, f. 42; 27/1924, f. 38.

²⁰³ Ibidem, f. 65—66; 72; 27/1925, f. 37; 77; 28/1926, f. 52.

²⁰⁴ V. Pârvan, *Scrieri*, p. 327.

²⁰⁵ R. Vulpe, *Raport asupra săpăturilor de la Piscul Coconilor, din septembrie 1923*, BCMI, 17. 1924, p. 46—48; R. și E. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul, Dacia*, 1, 1924, p. 166—223; idem, *Les fouilles de Poiana, Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 253—351; Vl. Dumitrescu, *Découvertes de Gumelnița, Dacia*, 1, 1924, p. 325—342; idem, *Fouilles de Gumelnița, Dacia*, 2, 1925, p. 29—103; idem, *La station préhistoriques de Bontesti, Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 88—114; idem, *Une nouvelle station à céramique peinte, loc. cit.*, p. 115—149; Hortensia Dumitrescu, *Rapport sur les sondages de Grădiștea-Fundeanca, loc. cit.*, p. 150—156; idem, *La station préhistorique de Ruginoasa, loc. cit.*, p. 56—87; D. Popescu, *Fouilles de Lechința-de-Mureș, Dacia*, 2, 1925, p. 304—344; Gh. Ștefan, *Les fouilles de Căscioarele, Dacia*, 2, 1925, p. 138—197; idem, *Fouilles de Măncăstirea, loc. cit.*, p. 385—399; V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian, loc. cit.*, p. 249—303; idem, *Les stations préhistoriques de Vădastra, Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 167—225; I. Nestor, *Fouilles de Glina, loc. cit.*, p. 226—252.

²⁰⁶ Cf. S. Morintz, *Începuturile istoriei geto-dacilor în opera lui Vasile Pârvan (de la indo-europeni la geto-dacii din a doua epocă a fierului)*, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 269—301; M. Babeș, *Vasile Pârvan și arheologia geto-dacă*, SCIVA, 33, 1982, 4, p. 359—364; C. Preda, *Vasile Pârvan, Ein Jahrhundert nach seiner Geburt*, Dacia, N. S., 26, 1982, p. 13—18.

3.6.3. Un alt capitol al arheologiei noastre a fost deschis prin săpăturile efectuate de Muzeul național de antichități în orașele grecești de pe litoral, cercetări care urmăreau în concepția lui V. Pârvan să descifreze modul de integrare a acestor nuclee grecești în ansamblul lumii traco-ge-tice și multiplele determinări reciproce care au rezultat²⁰⁷. Inițiate la Histria în 1914 unde s-a creat un adevărat șantier-scoală la care au participat sub directa îndrumare a lui V. Pârvan aproape toți tinerii săi colaboratori între anii 1914—1916 și 1920—1926, aceste săpături au inclus în 1915 și Callatis, prin cercetările deschise aici de D. M. Teodorescu la zidul de incintă, la bazilica romano-bizantină adiacentă, în movila semicirculară de pe terenul geamiei tătărești și lângă primărie²⁰⁸ și care au fost continuate începând din 1924 de Th. Sauciu-Săveanu, colaborator extern al muzeului²⁰⁹. Tot în 1915 s-a deschis șantierul arheologic de la Tomi, avînd ca prim obiectiv incinta și unde au lucrat pe lângă V. Pârvan, D. M. Teodorescu, D. Popescu, P. Nicorescu și G. G. Mateescu²¹⁰, cei mai mulți dintre aceștia, cît și H. Metaxa și S. Lambrino efectuînd în 1915 și 1916 o serie de cercetări de suprafață în împrejurimile orașului pentru studierea localităților cu urme greco-romane și pentru strîngerea monumentelor epigrafice și sculpturale²¹¹. În sfîrșit, P. Nicorescu a început săpături sistematice în 1919 la Tyras, descoperind zidul de incintă, iar în 1926 la Argamum (Capul Dolojman)²¹².

Astfel, dacă pînă în 1914 nu se făcuseră cercetări arheologice sistematice în nici unul dintre orașele grecești de pe coasta tracă a Pontului Euxin, în următorii doisprezece ani V. Pârvan și asistenții muzeului acoperiseră prin șantiere toate centrele grecești de pe litoralul românesc. Studiile arheologice, epigrafice și istorice care au rezultat²¹³ au conturat direcțiile principale și au constituit repere valoroase pentru cercetările ulterioare în acest domeniu, astăzi lucă în plină desfășurare.

3.6.4. Săpăturile efectuate de MNA pentru epoca romană și romano-bizantină au urmărit clarificarea unui complex de probleme, subordonate în ultimă instanță celor două mari preocupări — azi încă de actualitate —

²⁰⁷ Cf. Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 320—324.

²⁰⁸ Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 184; 202; 230—231; 276.

²⁰⁹ Ibidem, Dosar 27/1921, f. 54; cf. 27/1925, f. 27; 28/1927, f. 5.

²¹⁰ Ibidem, Dosar 21/1915, (I), f. 34; 35; 49; 70; 94; 103; cf. *Raport MNA 1915*, p. 29—30.

²¹¹ Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 69; 97; 129; 139; 293; 22/1916, f. 27; 191; 212.

²¹² Ibidem, Dosar 24/1919, f. 147; 265; 28/1926, f. 41.

²¹³ V. Pârvan, *Histria IV. Inscriptiile găsite în 1914 și 1915*, AARMSI, s. II, 38, 1915/1916, p. 533—732; idem, *Histria VII. Inscriptiile găsite în 1916—1921 și 1922*, AARMSI, s. III, 2, 1923/1924, p. 1—132; idem, *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série, 1923—1925*, Dacia, 2, 1925, p. 198—248; idem, *Gerusia din Callatis*, AARMSI, s. II, 39, 1916/1919, p. 51—90; idem, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube (d'après les dernières découvertes archéologiques)*, BSII, 10, 1923, p. 23—47; idem, *Une nouvelle inscription de Tomi*, Dacia, 1, 1924, p. 273—279; idem, *Zidul cetății Tomi*, AARMSI, s. II, 37, 1911/1915, p. 415—450; S. Lambrino, *Fouilles d'Histria*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 378—410; D. M. Teodorescu, în *Raport MNA 1915*, p. 31—36; idem, *Monumente inedite din Tomi*, BCMI, 6, 1914, p. 180—192; 8, 1915, p. 6—20; 74—87; 186—189; P. Nicorescu, *Liber-Dionysos. Nouă inedite*, BCMI, 8, 1915, p. 41—45; idem, *Monumente nouă din teritoriul orașului Tomi*, BCMI, 9, 1916, p. 71—81; idem, *Scavi e scoperte a Tyras*, ED, 2, 1924, p. 378—415; G. G. Mateescu, *Tomi-Oescus. O inscripție inedită*, BCMI 8, 1915, p. 36—40; H. Metaxa, *Plumburi de marcă de la Tomi*, BCMI, 8, 1915, p. 31—35; Th. Sauciu-Săveanu, *Callatis. Ier rapport préliminaire*, Dacia, 1, 1924, p. 108—165; idem, *Callatis. IIe rapport préliminaire*, Dacia, 2, 1925, p. 104—137; idem, *Callatis, 1926. IIIe rapport*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 411—434; idem, *Callatis, 1927. IVe rapport*, loc. cit., p. 435—482.

ale istoriografiei noastre, procesul de romanizare și continuitatea de viață a poporului român în același spațiu geografic; deoarece, seria directorul muzeului în 1921, „problema capitală a civilizației daco-romane, intensitatea și extensiunea ei (spre a se vedea întrucât se poate ori nu susține caracterul aborigen al românilor pe teritoriile ce le ocupă), are însă a fi rezolvată mai ales cu descoperiri arheologice nescrise [...]. Problema continuității poporului român în patria sa, de la Traian până azi, nu se poate rezolva decât pe cale arheologică, documentele istorice între anii 270 și 1200 lipsind aproape cu totul”²¹⁴. De altă parte, concentrarea cercetărilor arheologice pentru epoca romană în Dobrogea a fost motivată prin faptul că aceasta reprezenta „întia parte romană a Daciei”, fiind deci implicată mai timpuriu în procesul de romanizare²¹⁵.

Aceste considerente majore și unele probleme particulare ce erau implicate — ca aspectul rural al civilizației daco-romane și rolul strategic al anumitor cetăți în sistemul limesului roman și romano-bizantin — au constituit argumentele decisive pentru declanșarea campaniilor de săpături sistematice la Ulmetum — primul șantier-școală al lui V. Pârvan unde, între 1911—1914, au lucrat D. M. Teodorescu, M. Doras, H. Metaxa, P. Papazol, G. G. Mateescu, P. Nicorescu și alți colaboratori²¹⁶ —, fie în castelul roman de la Diși-Pudae (V. Pârvan, 1913) și în fortificațiile romane tirzii de la Kiose Aidin și Devegikioi, unde săpăturile efectuate în 1915—1916 de D. M. Teodorescu și G. G. Mateescu s-au desfășurat paralel cu cercetările de suprafață ale acesorași între Silistra și Turtucaia²¹⁷, fie la Capidava unde importantul șantier a fost deschis în 1924 chiar de Gr. Florescu și la Slava Rusă, unde cercetările au fost începute în 1926 de G. G. Mateescu²¹⁸. Publicarea rezultatelor acestor săpături²¹⁹, binecunoscute specialiștilor noștri, a atins în bună parte scopul stabilit inițial de directorul muzeului, aducând o contribuție de cea mai mare importanță pentru cunoașterea diferitor aspecte ale istoriei acestei zone de graniță a imperiului în epoca romană timpurie și în special în aceea romană tirzie.

3.7. Revenind prin lege direcției MNA, funcția de identificare, inventariere și protecție a monumentelor și zonelor arheologice din țară a constituit unul din aspectele majore ale activității muzeului în perioada 1910—1927²²⁰.

²¹⁴ V. Pârvan, *Scrieri*, p. 244.

²¹⁵ Idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*², București, 1974, p. 42.

²¹⁶ Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 197; 244; 271; 306; 18/1912, f. 294; 373; 19/1913, f. 210; 20/1914, f. 173; 197; 373.

²¹⁷ Ibidem, Dosar 21/1915, (I), f. 283; *Raport MNA 1915*, p. 36—46; Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I) f. 283; (II), f. 142; 22/1916, f. 318; 353—354; *Raport MNA 1915*, p. 46—51; 36—46; V. Pârvan, *Scrieri*, p. 208—210;

²¹⁸ Arhiva MNA, Dosar 27/1924, f. 67; Dosar 28 /1926, f. 41.

²¹⁹ V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, BCMI, 4, 1911, p. 1—12; 163—191; idem, *Cetatea Ulmetum. I*, AARMSI, s. II, 34, 1911/1912, p. 497—608; idem, *Cetatea Ulmetum, II, 1*, AARMSI, s. II, 36, 1913/1914, p. 245—328; idem, *Cetatea Ulmetum. II, 2*, loc. cit., p. 330—420; idem, *Cetatea Ulmetum, III*, AARMSI, s. II, 37, 1914/1915, p. 265—304; idem, *Descoperiri nouă în Seythia Minor*, AARMSI, s. II, 35, 1912/1913, p. 467—550; idem, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, AARMSI, s. II, 36, 1913/1914, p. 39—68; Gr. Florescu, *Noi descoperiri la Seimenii-Mari*, BCMI, 17, 1924, p. 88—90; idem, *Fouilles et recherches archéologiques à Callachioi (Capidava?) en 1924 et 1926*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 483—515; cf. și supra, note 215 și 217.

²²⁰ Pentru o primă analiză a problemei, vezi V. Leahu, RMM-Muzeu, 14, 1977, 7, p. 44—47. Cf. Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 331—333.

În ce privește exercitarea atribuției MNA de avizare și control al tuturor săpăturilor particulare în teritoriu, V. Pârvan a respins zeci de cereri care vizau stațiuni arheologice cunoscute, reușind să obțină încă din 1911 acordul forului tutelar pentru interzicerea din principiu a săpăturilor în Dobrogea și Oltenia, ca regiuni cu excepțională densitate de vestigii ²²¹.

Prin eforturile tenace desfășurate timp de cîteva decenii de Gr. Tocilescu, cit și prin activitatea foarte dinamică de supraveghere a antichităților inițiată din 1910 de V. Pârvan prin controalele directe în teren, prin numeroase demersuri la forurile centrale sau locale, MNA reușise să se impună ca singura autoritate pe plan național în domeniul cercetării și protecției patrimoniului arheologic, către care erau îndreptate nu numai cererile de săpături, dar și numeroase și prețioase semnalări de stațiuni și descoperiri din partea autorităților și particularilor. Din acest punct de vedere, noua organizare instituită prin *Legea* din 25 aprilie 1913, care trecea Comisiunii monumentelor istorice dreptul de autorizare a săpăturilor — cu intenția expresă de a elimina controlul strict exercitat pe criterii științifice de către MNA ²²² — a reprezentat un regres ²²³; în practică, începînd din 1914, CMI a cerut însă sistematic avizul directorului muzeului, V. Pârvan care, exclus din comisiune în aprilie 1913 era reales membru al acesteia la sfîrșitul aceluiași an ²²⁴, pentru ca *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice* din 29 iulie 1919 să reacorde directorului MNA un loc de drept în comisiune.

Obiectivul prioritar urmărit de direcția muzeului încă de la început și care reprezenta soluția optimă pentru ocrotirea zonelor arheologice a fost acela al instituirii de rezervații arheologice, prin delimitarea și trecerea definitivă în proprietatea MNA a terenurilor cu vestigii. În 1911 V. Pârvan reușea să ducă la bun sfîrșit eforturile de peste un deceniu ale lui Gr. Tocilescu, prin definitivarea proiectului de expropriere a cca. 6 ha la Drobeta pentru ansamblul castru-pod-termă, operațiune care continua și în 1921 ²²⁵. În 1911 — 1912 a obținut la Ulmetum cedarea către MNA a unei suprafețe de 13,5 ha ²²⁶, iar în 1914—1915 primea în gestiunea muzeului rezervațiile de la Histria (72, 8350 ha). Sinoc (0,9454 ha) și Vadu (1,46 + 7,57 ha) ²²⁷; tot în 1915 determina trecerea în proprietatea Secției Constanța a terenului în care degajase primul tronson al incintei tomitane ²²⁸, după cum demersurilor pentru protecția monumentelor cercetate la Mangalia ²²⁹ și inițierii săpăturilor stabilite de la Capidava li se datorează salvarea suprafețelor

²²¹ Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 370 : 423.

²²² *Legea pentru conservarea și restaurarea monumenelor istorice*. București, 1913, p. 4 ; 19—21 : 30—31.

²²³ Cf. V. Pârvan, *Scrieri*, p. 215—218.

²²⁴ BCMI, 6, 1913, p. 196—197.

²²⁵ BCMI, 5, 1912, p. 87—88 ; Arhiva MNA, Dosar 25/1921, f. 201.

²²⁶ Ibidem, 17/1911, f. 514 ; 18/1912, f. 61 ; 105 ; V. Pârvan, *Correspondență* . . . , p. 109—110.

²²⁷ Ibidem, p. 161—162 ; Arhiva MNA, Dosar 20/1914, f. 215 : 21/1915, (II), f. 103.

²²⁸ *Raport MNA 1915*, p. 30.

²²⁹ Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (II), f. 224—225 ; 22/1916, f. 345.

păstrate pînă azi din aceste stațiuni. Tentative similare pentru Romula ²³⁰ și ansamblul cetății Callatis ²³¹ au fost sortite eșecului.

În afara acestor străduințe legate de stațiuni în care s-au efectuat săpături, V. Pârvan a încercat cu insistență să obțină de la autorități adoptarea unui sistem de atari măsuri la scară națională. În 1913 adresa ministerelor Instrucțiunii, de Război și Agriculturii și Domeniilor cite un memoriu, însoțit de o hartă a punctelor arheologice cunoscute din Dobrogea de sud pentru a li se asigura o deplină protecție ²³². În 1914 solicita CMI o evidență a carierelor de piatră în stațiuni arheologice spre a se putea interveni ²³³. Demersurile ulterioare au vizat includerea în Constituție a prevederii expropriării terenurilor cu vestigii arheologice și exceptarea terenurilor de acest fel din proprietatea statului de la parcelarea către particulari ²³⁴ și măsuri protective similare în contextul improprietăților postbelice ²³⁵, fără a obține însă vreun rezultat concret.

În condițiile proprietății private asupra pămîntului, ale unei legislații imperfecte, ale indiferenței sau chiar ostilității autorităților supuse adeseori jocului intereselor mărunte, cu un personal de specialitate mult prea redus și lipsit aproape total de paznici teritoriali — excepții fiind cei de la Tropaeum, Ulmetum, Histria și Mangalia —, MNA a avut de înfruntat serioase obstacole, față de care succesele înregistrate în salvagardarea patrimoniului monumental sînt de considerat cu atît mai prețioase. Deși uneori sensibil diminuate, alături de cele instituite de Gr. Tocilescu, zonele expropriate în timpul lui V. Pârvan și cele cîteva adăugate ulterior de foștii săi elevi aveau să rămînă pînă după al doilea război mondial singurele rezervații arheologice propriu-zise.

3.8.1. Din 1912 V. Pârvan simțea necesitatea pentru muzeu a elaborării unui ghid actualizat „în forma unei călăuze, care punînd pe al doilea plan înșirarea scadă a obiectelor, să fie mai mult o îndrumare a vizitatorului spre cercetarea cu folos a colecțiilor” și care să aibă o ediție franceză, „pentru folosința numeroșilor streini ce vin să admire bogățiile noastre istorice” ²³⁶. Deși urmărită pînă în anii '20, această necesitate nu a putut fi împlinită din lipsă de fonduri.

3.8.2. Din aceleași motive, un buletin arheologic — *Bulletin Daco-Romain* ²³⁷ —, preconizat să apară în 1919 în limba franceză pentru ca „rezultatele descoperirilor făcute de știința română să nu mai fie aduse la cunoștința Apusului numai pe căi laterale, ori prin învățați străini, adesea nespecialiști în materie” ²³⁸, s-a realizat mai tirziu; în anii 1910—1924,

²³⁰ Ibidem, 18/1912, f. 415—416; 19/1913, f. 191—193; 230; V. Pârvan, *Correspondență* .. p. 112—113.

²³¹ V. Pârvan, *Scrieri*, p. 180—181; Arhiva MNA, Dosar 27/1925, f. 82—83.

²³² Ibidem, Dosar 19/1913, f. 207—208; 210; cf. Al. Zub, V. Pârvan, *Biobibliografie*. București, 1975, nr. 43.

²³³ ACMI, 1914, p. 43; cf. V. Pârvan, *Correspondență* ..., p. 161—162.

²³⁴ Ibidem, p. 204—206.

²³⁵ Cf. I. Andriescu, *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 2.

²³⁶ Arhiva MNA, Dosar, 18/1912, f. 288.

²³⁷ Ibidem, Fond V. Pârvan.

²³⁸ V. Pârvan, *Correspondență* ..., p. 209.

rezultatele amplului program de cercetare arheologică și istorică desfășurat de MNA au fost publicate dispersat în Anuarul și Buletinul Comisiunii monumentelor istorice și în Analele Academiei. Abia în 1924 Muzeul național de antichități a putut avea propriul său organ specializat : *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, care și-a câștigat imediat cel mai înalt prestigiu științific pe plan internațional.

4. În perioada 1881—1927 s-a operat în chip decisiv tranziția de la muzeul de concepție anticvarică, specifică mijlocului secolului al XIX-lea, la un muzeu de concepție modernă.

Înregistrând o evoluție calitativă permanentă, simțitor accelerată în perioada lui V. Pârvan — în ciuda unui suport necorespunzător din partea statului privind personalul, bugetul și localul — , Muzeul național de antichități și-a îndeplinit în mod strălucit funcțiile esențiale : depistarea și acumularea în colecțiile sale a unei părți cât mai însemnate a patrimoniului istorico-arheologic, investigarea și protecția siturilor arheologice, cercetarea și documentarea unor etape cruciale ale istoriei naționale.

În tot acest răstimp MNA și-a asumat în întregime sarcinile cercetării istorice fundamentale privind originile și permanența civilizației daco-romane, îndeplinind cu succes și funcțiile unui inexistent institut de cercetări arheologice.

În fine, într-o deplină integrare între activitatea de muzeu, învățămînt superior și cercetare, Muzeul național de antichități a format, sub îndrumarea lui V. Pârvan, mai multe generații de specialiști de nivel european.

ISTORICUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI DIN BUCUREȘTI — INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE*

III

ARHEOLOGIA ȘI MUZEOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA 1927 — 1943

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

După moartea neașteptată a lui V. Pârvan (1927)¹, conducerea Muzeului național de antichități (MNA) a fost preluată de Ion Andrieșescu (1888—1944; fig. 1), considerat, pe bună dreptate, întemeietorul disciplinei preistoriei în arheologia românească². Cariera sa la MNA începea la 1 aprilie 1916, în calitate de conservator; la 1 septembrie 1919 devenea subdirector, înlocuind pe D. M. Teodorescu, devenit profesor de arheologie la Universitatea din Cluj. La 1 noiembrie 1926, I. Andrieșescu era numit conferențiar definitiv pentru arheologie preistorică, iar la 15 iulie 1927 profesor titular la catedra nou creată de arheologie preistorică a Facultății de filosofie și litere din București.

El a organizat secția de preistorie a MNA asigurând direcțiile dezvoltării ei viitoare. Ideile lui din această vreme au fost expuse în lucrarea *De la preistorie la evul mediu. Părerii îndrumătoare și fapte arheologice și istorice* (București, 1924, 97 p. și 3 fig. în text).

Personalul muzeului, la preluarea direcției de către I. Andrieșescu, era format din: H. Metaxa, conservator; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe,

* Vezi Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, *Începuturile arheologiei românești. Istoricul Muzeului național de antichități. Partea I (1834—1880)*, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 3—44; Alexandra Ștefan, *Istoricul Muzeului național de antichități. II. Progresele arheologiei și muzeografiei în România în perioada 1881—1927*, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 109—143.

¹ Păstrarea și cinstirea memoriei lui V. Pârvan a fost unul din titlurile de mândrie ale foștilor săi colaboratori și elevi. Astfel, I. Andrieșescu propunea editurii Cartea Românească publicarea unei plachete comemorative în legătură cu viața marelui învățat (ArhMNA, Dosar 1927, f. 60; răspunsul editurii, care își asumă toate cheltuielile, deoarece marele învățat fusese directorul acesteia). De asemenea, s-a creat un comitet de organizare sub președinția lui D. Gusti și având ca membri pe I. Andrieșescu, C. C. Giurescu, Sc. Lambrino, C. Marinescu, P. Nicorescu, T. Sauciuc-Săveanu și D. M. Teodorescu, pentru a aduna o sumă destinată unui bust al lui V. Pârvan; în acest scop, sculptorița M. Grigorescu a executat o machetă (ArhMNA, Dosar 1931, f. 51, 81—83).

² Despre viața și activitatea lui I. Andrieșescu, vezi: T. Sauciuc-Săveanu, *Dacia*, 9—10, 1941—1944, p. 7—9 (necrolog); I. Nestor, *Ion Andrieșescu și preistoria românească*, BSNR, 38—41, 1944—1947, 92—95, p. 18—20; C. Mateescu, *Drobeta*, 1976, p. 204—210 (evocare) (vezi în special p. 204 și 209, unde citează dintr-o scrisoare a lui N. Iorga, din 1935; „părintele preistoriei noastre”, sau opinia lui D. Gusti: „cîltitorul, la noi, al preistoriei”). Despre această perioadă, citeva cuvinte: R. Vulpe, în „Boabe de grâu”, 1, 1930, 3, p. 8; idem, *StCl*, 6, 1964, p. 371; D. Popescu, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 454; Vl. Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități, București*, 1968, p. 10.

Vladimir Dumitrescu, Dorin Popescu și Ion Nestor — asistenți; D. Pecurariu — desenator; 4 gardieni și 1 curier³. În urma propunerilor de avansare formulate de director⁴, ministerul aprobă ca H. Metaxa să fie numit subdirector, Vl. Dumitrescu — conservator, iar Hortensia Dumitrescu — asistent⁵. În schema muzeului se aflau și posturile de gardieni pentru monumentele de la Adamclisi, Ulmetum, Mangalia (cite unu pentru fiecare), iar la solicitarea lui Al. Bărcăcilă, s-a reînființat postul de gardian pentru monumentele istorice de la Turnu Severin⁶.

În timpul direcției sale, I. Andrieșescu s-a preocupat și de îmbunătățirea salarizării personalului științific⁷, reușind să obțină de la Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor (avind ca titular pe dr. C. Angelescu) echivalarea posturilor de la MNA cu cele universitare, precum urmează: subdirector și conservator cu șef de lucrări la Universitate, iar cele de asistenți ai M.N.A. cu asistenți universitari⁸.

În acest timp, muzeul continua a fi adăpostit în vechiul local de la Universitate. Spațiul era însă insuficient pentru expunerea colecțiilor; astfel, în 1927, Andrieșescu intervenea la Ministerul Cultelor și Artelor pentru a obține o nouă sală (ce aparținuse laboratorului de paleontologie, mutat între timp, spațiu pe care voia să-l ocupe Senatul); cererea a fost acceptată⁹.

De asemenea, într-o sesizare a direcției MNA din 1927, se arată deteriorarea spațiului în care era adăpostit muzeul (din cauza scurgerii apei utilizate la stingerea incendiului de la Senat)¹⁰; reparațiile s-au prelungit mai multe luni (în 1928—1929), muzeul fiind redeschis abia la 10 mai 1929¹¹. În 1929, directorul intervenea la Minister să se avizeze terminarea și completarea muzeului de la șosea, care să înglobeze toate colecțiile statului¹². Iar în 1930, într-un raport-memoriu semnat de director, subdirector, conservator și asistenți, se solicită, între altele, obținerea unui nou local pentru muzeu¹³.

În 1931, primul ministru Nicolae Iorga a acordat Muzeului național de antichități un nou local — fosta casă Macca, la vremea aceea proprie-

³ ArhMN. Dosar 1927, f. 126—139 (state de plată).

⁴ ArhMNA. Dosar 1928, f. 27.

⁵ Vezi adresa nr. 2871 din 21 ianuarie 1928: ArhMNA. Dosar 1928, f. 33. Vezi schema de personal a muzeului pe 1929, *ibidem*. Dos. 1929, f. 321 (datele personale ale salariaților MNA); dosar 1931, f. 186, și 1932, f. 118. Despre H. Metaxa (1888—1944), vezi Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 11—12, 1941—1944, p. 555—556 (necrolog); despre prof. Ion Nestor (1905—1974): M. Babeș, *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 3—8; despre Hortensia Dumitrescu (1901—1982): Silvia Marinescu-Bîlcu, *SCIVA*, 33, 1982, 3, p. 342—347.

⁶ ArhMNA. Dosar 1935 (II), f. 194.

⁷ *Ibidem*. Dosar 1934 (I), f. 86.

⁸ Vezi adresa Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor către C. Rădulescu-Motru, decanul Facultății de litere, din 22 martie 1935 (ArhMNA. Dosar 1935, f. 157); vezi și răspunsul direcției Muzeului național de antichități (*ibidem*, Dosar 1935 f. 1). Echivalarea este publicată în „Monitorul oficial”, partea I, nr. 233/10 octombrie 1935 (vezi ArhMNA, Dosar 1935 (II), f. 114).

⁹ ArhMNA, Dosar 1927, f. 71; aprobarea, f. 92.

¹⁰ *Ibidem*, f. 84.

¹¹ *Ibidem*, Dosar 1929, f. 333.

¹² *Ibidem*, f. 353.

¹³ *Ibidem*, 1930, f. 185—188.

tate a fundațiunii „Bl. Col. Macca”¹⁴, din actuala str. I. C. Frimu, nr. 11¹⁵. Spre sfârșitul anului, colecțiile au început a fi mutate în noul imobil¹⁶. Se aproba, în principiu, și construirea unui *lapidarium*¹⁷ — care, din păcate, a rămas un deziderat neîmplinit pînă în ziua de azi.

Într-un chestionar din 1932 al Ministerului, în vederea alcătuirii unei statistici generale privitoare la muzeele din țară, se arată că MNA avea următoarea structură¹⁸: secțiunea de antichități preistorice și medievale; secțiunea de antichități greco-romane; secțiunea de artă religioasă. Aceasta din urmă, purtînd și denumirea de Muzeul de artă religioasă, a fost instalată în localul din str. Știrbei-vodă, nr. 33.

De asemenea, potrivit hotărîrii primului ministru, colecțiile Muzeului de artă modernă din bulevardul Dacia urmau a se muta în ziua de 23 aprilie la muzeul din Casa Kretzulescu (deoarece expira contractul de închiriere pentru clădirea din bul. Dacia); I. Andreiescu s-a conformat acestei dispozițiuni, arătînd însă că nu poate răspunde pentru urmări¹⁹. Într-adevăr, în 1933, într-o sesizare a lui VI. Dumitrescu, se arată condițiile improprii în care erau depozitate unele materiale în Muzeul de artă religioasă — fiind vorba în primul rînd de tablourile aduse de la fostul muzeu din bul. Dacia²⁰.

MNA, prin însăși subordonarea sa către Universitatea din București, era conceput a avea un rol important în procesul instructiv-educativ. Aceasta reiese din însăși organizarea muzeului: sala 1 — colecțiuni preistorice și greco-romane, în cea mai mare parte din țară, precum și un muiaj (reproducere) al Monumentului triumfal de la Adamelisi; pe coridor — statui și pietre cu inscripții și fragmente arhitectonice greco-romane; sala 3 — colecțiile preistorice și greco-romane din țară, colecția de vase grecești a generalului Mavros, reproducerea tezaurului de la Pietroasa; sala 4 — colecții variate — cîteva tablouri de școală germană din secolulul al XVI-lea; sălile 5—7 — colecții de artă și obiecte bisericești, cele mai prețioase fiind frescele originale de la Curtea de Argeș²¹.

Programul MNA prevedea ca zile de vizitare joia și duminica, între orele 11—15; intrarea era liberă. Persoanele din provincie sau din străinătate puteau vizita muzeul și în celelalte zile ale săptămîinii, adresîndu-se intendentului²².

Un rol important a avut MNA în protejarea și conservarea monumentelor istorice ale țării. Dacă în ceea ce privește monumentele de arhitectură medievală misiunea revenea în primul rînd Comisiunii monumentelor

¹⁴ Despre colonelul P. Macca, vezi „Revista poporului”, 10. 1901, nr. 1 (109), p. 5 (informație bibliografică: M. Păunescu).

¹⁵ Vezi ArhMNA, Dosar 1931, f. 455— unde se face aluzie la noul local repartizat de N. Iorga.

¹⁶ ArhMNA, Dosar 1932, f. 66; vezi și f. 15: acte justificative pentru suma de 40 000 lei acordată de minister în vederea acoperirii cheltuielilor legate de mutarea colecțiilor de antichități.

¹⁷ ArhMNA, Dosar 1932, f. 396; vezi și dosar 1933 (II), f. 119, unde se arată că cele 900 de monumente sculpturale stau fără adăpost în curtea casei Macca (tot aici, un proiect de lapidarium, în valoare de 690 000 lei; f. 22—24).

¹⁸ ArhMNA, Dosar 1932, f. 117; vezi și f. 116.

¹⁹ Ibidem, f. 202 (12 aprilie 1932).

²⁰ Ibidem, Dosar 1933 (I), f. 21.

²¹ Ibidem, Dosar 1930, f. 218. Despre muzeu. VI. Dumitrescu, în „Curentul”, 8 august 1935 (tăietură din ziar, ArhMNA, Dosar 1935 (II), f. 63).

²² ArhMNA, Dosar 1930, f. 218.

istorice, al cărei președinte era marele învățat Nicolae Iorga, MNA a avut un rol deosebit în apărarea stațiunilor arheologice supuse permanent activității destructive a „căutătorilor de comori” și arheologilor amatori²³ sau lucrărilor de construcție și edilitare (îndeosebi la Constanța și Mangalia). Se mai iau măsuri, în urma rapoartelor lui Gr. Florescu, pentru a fi oprite distrugerile cauzate monumentului arheologic de la Capidava de către antreprenorul carierei de la Topalu²⁴; se fac demersuri pentru exproprierea terenului unde se afla *aedes augustalium* de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*²⁵, precum și pentru protejarea rezervației arheologice de la Reșca-Romula — unde prefectura voia să transforme terenul în parc²⁶.

Un rol important a avut MNA în promovarea cercetării arheologice din țara noastră. Fondurile puse la dispoziție de Comisiunea monumentelor istorice erau repartizate atît personalului științific al muzeului, cît și altor centre științifice din țară. Astfel, în 1927, se acordă suma de 1 500 000 lei, repartizată pe cercetători și obiective arheologice precum urmează: R. Vulpe — pentru cercetări la Poiana-Tecuci; Gr. Florescu — la Capidava; I. Nestor — în jud. Ilfov; I. Andrieșescu — în jud. Buzău; D. M. Teodorescu — la Grădiștea Muncelului; Em. Panaiteșcu — la Brețcu; Paul Nicorescu — la Dolojman; Marton Roska — pentru cercetări paleolitice în Transilvania; C. Daicoviciu — la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; H. Metaxa — în nord-vestul Dobrogei; Cslav Ambrojevici — în jud. Hotin²⁷. În 1928, sint prevăzuți 1 000 000 lei²⁸; în acest an mai apar cu solicitări de fonduri T. Sauciuc-Săveanu pentru Mangalia, Scarlat Lambrino pentru Histria, G. G. Mateescu pentru Ibida, N. N. Moroșan pentru paleoliticul din Moldova, iar Em. Panaiteșcu pentru cercetări la Cășei. În anii următori, fondurile de cercetări au fost mai reduse; astfel, din datele ce deținem, se pot aminti sumele de 500 000 lei pentru 1932²⁹ și 300 000 lei repartizați pentru 1935³⁰.

Multe din aceste cercetări au văzut lumina tiparului, fiind publicate în *Dacia*, III—IV, 1926—1932.

Un loc important ocupă în cercetarea arheologică din acești ani, în special în domeniul preistoriei, profesorul I. Andrieșescu. În 1926—1927, el efectua săpături la Sărata-Monteoru (care vor fi reluate în 1937 de I. Nestor), în 1928 la Poiana Coțofenești și Hăbășești și decidea săpături la Fedeleşeni (cu fonduri puse la dispoziție de Muzeul militar național), lăsînd să sape pe I. Nestor: în 1929—1930, la Oinac; în 1931 descoperirea mormintelor princiar cu tezaurul de podoabe de la Agighiol (studiile despre desco-

²³ Vezi ibidem. Dosar 1929, f. 158: intervenția directorului MNA către N. Iorga, președintele Comisiunii monumentelor istorice, contra cercetărilor arheologice ilegale: „Pentru prăfuitimărirea pe viitor a unor asemenea fapte, vă rugăm să binevoiți a interveni cu toată autoritatea pe lângă Ministerul de Interne, pentru ca printr-o circulară să se poată în vedere tuturor organelor sale în subordine din întreaga țară aplicarea strictă a legii, în interesul superior al cunoașterii trecutului nostru, care, prin asemenea scormoniri, stringeri fără rost și transmiteri interesate din mină în mină, suferă pagube ireparabile”. Vezi și f. 294, unde se face mențiune despre legea privind descoperirea monumentelor și obiectelor antice.

²⁴ ArhMNA, Dosar 1933 (I), f. 332—333.

²⁵ Ibidem, Dosar 1927, f. 27—29.

²⁶ Ibidem, Dosar 1935, f. 292.

²⁷ Ibidem, Dosar 1927, f. 10; vezi și f. 41—43.

²⁸ Ibidem, 1928, f. 107; pentru repartizarea fondurilor, vezi f. 82—83.

²⁹ Ibidem, Dosar 1932, f. 312.

³⁰ Ibidem, Dosar 1935, f. 358—360.

peririle de la Agighiol și Coțofenești erau terminate în 1941, dar au rămas inedite, fiind publicate ulterior de D. Berciu). Rezultatele cercetărilor sale din acești ani au fost sintetizate îndeosebi în două contribuții : comunicarea *Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie*,

Fig. 1. Ion Andrieșescu.

prezentată în 1928 la Congresul internațional de istorie de la Oslo, precum și *Asupra răspîndirii nord-vestice a tracilor la începuturile istoriei* (publicată în 1931 în vol. *Închinare lui N. Iorga, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*), în care, pe baza datelor istorice și descoperirilor arheologice, demonstrează unitatea etnică și culturală a tracilor ³¹.

Cercetările arheologice au reprezentat și o importantă cale pentru sporirea patrimoniului MNA.

În această perioadă s-au făcut și o serie de descoperiri arheologice întîmplătoare, dintre care cea mai valoroasă a fost coiful de aur de la Coțofenești (jud. Prahova) ³², pentru a cărui expunere se preconiza comandarea unei casete speciale la firma Fichet. Există o bogată corespondență în legătură cu descoperiri mai mărunte de materiale arheologice și numismatice de pe întreg cuprinsul țării ; dintre cele mai importante se pot aminti : recuperarea unei metope a monumentului de la Adamclisi (Traian cu adjutantul său) de la Muzeul militar național ³³, tezaurul de la Cislău (jud.

³¹ Vezi Corneliu Mateescu, Drobeta, 1976, p. 204—210 (bibliografia științifică a lui I. Andrieșescu, p. 210—212).

³² ArhMNA, Dosar 1929, f. 303, 399, 403—405.

³³ Ibidem, 1932, f. 59—60.

Buzău)³⁴, tezaurul de la Aninoasa (jud. Gorj)³⁵, descoperirile de la Chiojd³⁶, monedele medievale de la Codlea³⁷. Cele mai multe descoperiri au intrat în patrimoniul MNA, dar pentru altele au existat dispute cu deținătorii, de exemplu cu Casa națională din Oradea pentru tezaurul de la Tăuteni (jud. Bihor)³⁸ (abia în iunie 1935, această descoperire a intrat la MNA). Se mai poate aminti primirea de la Casa școalelor a unei piese din tezaurul „scitic” de la Plenița (cap de taur din argint aurit), pe care dr. Severeanu îl achiziționase în 1924, apoi îl donase statului³⁹. În 1932, I. Andrieșescu se adresa administratorului Casei școalelor și culturii poporului pentru ca, potrivit dispozițiilor președintelui Consiliului de Miniștri și Ministerului Instrucțiunii, „să binevoiți să ni se încredințeze — pentru colecțiile noastre numismatice — monetele ce după arătările D-sale se află în păstrarea D-voastră”⁴⁰.

Prin Casa școalelor intra la MNA „tezaurul scit de la Craiova”, recuperat de Al. Tzigara-Samurcaș de la Berlin⁴¹.

O problemă importantă pentru patrimoniul istoric național o reprezenta în această vreme recuperarea pieselor din tezaurul statului aflate la Moscova din timpul evacuării din 1916; despre aceste demersuri aflăm dintr-o adresă a lui I. Andrieșescu către N. Iorga, pe atunci rector al Universității din București⁴².

În acest răstimp, se constată evoluția științifică ascendentă a foștilor elevi ai lui V. Pârvan; dintre aceștia, apare cu totul remarcabilă personalitatea lui I. Nestor, care, după un stagiul prelungit de studii în Germania⁴³, își susținea în 24 ianuarie 1934 doctoratul la Marburg (Lahn) tratând problemele paleoliticului și neoliticului în România; amplificată, această temă va reprezenta prima parte a lucrării sale *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*⁴⁴, distinsă în 1934 de Academia Română cu premiul „Vasile Pârvan”.

Majoritatea cercetătorilor de la MNA făcuseră stagii de pregătire în străinătate, în special la Școala română din Roma. În 1929, Ecaterina Dunăreanu-Vuple era trimisă pentru studii la Paris, la Școala română din Franța⁴⁵.

Muzeul național de antichități a fost solicitat în diferite chipuri la organizarea unor expoziții interne și internaționale. Astfel, în 1929, MNA era însărcinat cu organizarea secțiunii arheologice a pavilionului românesc

³⁴ Ibidem, Dosar 1931, f. 198—204 (inventar, f. 201).

³⁵ Ibidem, Dosar 1935 (II), f. 26.

³⁶ Ibidem, Dosar 1934 (I), f. 294—205.

³⁷ Ibidem, Dosar 1933 (II), f. 131 bis-133.

³⁸ Ibidem, Dosar 1935, f. 141—143, 164—167, 180, 181, 232, 233, 299. Publicat de V. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Tăuteni, Dacia*, 5—6, 1935—1936, p. 225—234.

³⁹ ArhMNA, Dosar 1933 (I), f. 9.

⁴⁰ Ibidem, Dosar 1932, f. 199.

⁴¹ Ibidem, Dosar 1933 (I), f. 8.

⁴² Ibidem, Dosar 1929, f. 440—441 (cu lista pieselor). Vezi și Dosar 1936 (V—VIII), f. 263; 1941 (II), f. 64—66.

⁴³ Ibidem, Dosar 1928, f. 41; vezi ibidem, Dosar 1934 (I), f. 112: echivalarea titlului de doctor în filozofie la Marburg cu doctoratul în filozofie și litere al Universității din București.

⁴⁴ Publicată în 22. BerRGK, 1932, p. 11—181.

⁴⁵ ArhMNA, Dosar, 1929, f. 9.

de la expoziția internațională de la Barcelona ⁴⁶. La sfârșitul anului 1933, Epitropia așezămintelor brîncovenești organizează Expoziția retrospectivă brîncovenească, pentru care împrumută de la MNA (secția de artă religioasă) o serie de obiecte ⁴⁷. MNA este prezent în 1932 la expoziția de la Berlin a cărții românești științifice și literare, realizată în colaborare cu librăria A. Collignon, cu prestigioasa sa publicație *Dacia. Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie* (vol. III—IV, 1926—1932) ⁴⁸.

Pentru expoziția de la Bruxelles din 1935 s-au trimis o serie de obiecte de la Muzeul de artă religioasă ⁴⁹. Ministerul solicită să se execute de către comitetul expoziției copii galvanoplastice după tezaurul „scit” și coiful de aur descoperit recent în jud. Prahova ⁵⁰. Întrucît acesta din urmă era inedit, s-a ajuns la o dispută între I. Andrieșescu și Al. Tzigara-Samurcaș, însărcinat comisar cu organizarea expoziției ⁵¹. Aceasta, precum și divergențele cu unii din colaboratorii de la MNA, l-au determinat pe I. Andrieșescu să-și prezinte, la 5 mai 1935, demisia de la conducerea MNA ⁵² — fiind acceptată în grabă de ministrul instrucțiunii, Al. Lapedatu.

După această dată, actele sînt semnate de subdirectorul H. Metaxa și de Vl. Dumitrescu — conservator al MNA.

Din 10 iunie 1935 ⁵³, cunoaștem primul act semnat de Vl. Dumitrescu în calitate de director-delegat avînd conducerea secțiilor de preistorie și antichități clasice ⁵⁴. Din acest moment, secția ecleziastică se desprinde de MNA, rămînînd ca unitate de-sine-stătătoare sub denumirea de Muzeul de artă religioasă. De la 1 iulie 1936, Vl. Dumitrescu (fig. 2) este numit director al MNA (secțiunea de antichități) ⁵⁵, în care calitate a rămas pînă la 1 august 1938 ⁵⁶.

În această perioadă, MNA a funcționat avînd în schemă 18 persoane : 8 — personal științific, 5 gardieni la sediu și 5 gardieni pentru rezervațiile arheologice din provincie (Histria, Adamclisi, Ulmetun, Mangalia, Drobeta-Turnu Severin) ⁵⁷. S-a încercat, pe baza memoriilor de titluri și lucrări, în mai multe rînduri, ca asistenții MNA (Ecaterina Vulpe, Hortensia Dumitrescu, D. Popescu și I. Nestor) să fie înaintați șefi de lucrări ⁵⁸. De asemenea, în repetate rînduri, s-a solicitat echivalarea postului de director al MNA cu titlul de profesor universitar sau director clasa a II-a ⁵⁹ — fără a găsi ecou la Ministerul Educației Naționale.

⁴⁶ Ibidem, f. 160—163.

⁴⁷ Ibidem, Dosar 1933 (II), f. 125.

⁴⁸ Ibidem, Dosar 1932, f. 337.

⁴⁹ Ibidem, Dosar 1935, f. 160, 183, 184—186, 191—194, 209—210.

⁵⁰ Ibidem, f. 162.

⁵¹ Ibidem, f. 191—194, 209—210.

⁵² Ibidem, f. 211; cf. C. Mateescu, *loc. cit.* Din motive pe care nu le cunoaștem. I. Andrieșescu mai încercase să-și dea demisia și în 1931 (ArhMNA, Dosar 1931, f. 398, 400, 401).

⁵³ Ibidem, Dosar 1935, f. 286; vezi și f. 343—344.

⁵⁴ Vezi procesul-verbal de predare-primire între I. Andrieșescu și Vl. Dumitrescu.

⁵⁵ ArhMNA, Dosar 1936 (I—IV), f. 33.

⁵⁶ Ibidem, Dosar 1938 (I—III), f. 112.

⁵⁷ Ibidem, Dosar 1936 (I—IV), f. 10.

⁵⁸ Ibidem, f. 51; Dosar 1938 (I—III), f. 8.

⁵⁹ Ibidem, Dosar 1937 (I), f. 7; vezi și f. 106.

S-a încercat totodată echivalarea postului de desenator al muzeului — ocupat la vremea aceea de Dionisie Pecurariu — cu cel de preparator tehnic, „așa cum s-a făcut la Universități”⁶⁰. După pensionarea lui D. Pecurariu, începînd de la 1 august 1938⁶¹, a fost numit preparator-desenator

Fig. 2. Vladimir Dumitrescu.

P. P. Polonic⁶², care va rămîne în slujba MNA și a viitorului Institut de arheologie pînă la pensionarea sa, în 1968.

În sarcina MNA au stat în această vreme o serie de probleme privind protecția patrimoniului arheologic al țării. Cu sprijinul Comisiunii monumentelor istorice, se fac eforturi a se opri diferite acțiuni care ar fi adus prejudicii ireparabile unor stațiuni arheologice (de exemplu, încercarea de a se construi o biserică chiar pe terenul cetății Romula⁶³; extracția pietrei de către fabrica de la Cernavoda, care afecta antichitățile romane⁶⁴; delimitarea mai exactă a zonei cu antichitățile de la Capidava⁶⁵; oprirea

⁶⁰ Ibidem, Dosar 1936 (I — IV), f. 7.

⁶¹ Ibidem, Dosar 1938 (I — III), f. 106. Vezi C. Mateescu, *Un maestru al desenului arheologic: Dionisie Pecurariu*, Studii și cercetări de istoria artei. Artă plastică. 17, 1970, 2, p. 288. D. Pecurariu (1876—1960) a rămas un fidel colaborator al muzeului, apoi al Institutului de arheologie, pînă la moartea sa.

⁶² Ibidem, f. 81.

⁶³ Ibidem, Dosar 1936 (V — VIII), f. 284.

⁶⁴ Ibidem (IV), f. 322—326.

⁶⁵ Ibidem, f. 361.

distrugerilor provocate în aria castrului de la Slăveni⁶⁶; delimitarea și protejarea mai atentă a antichităților de la Adamclisi⁶⁷).

Cercetările arheologice au continuat cu ritmuri schimbătoare ca intensitate. Astfel, în 1936, directorul MNA cerea președintelui Comisiunii monumentelor istorice să se aloce pentru săpături suma de 350 000 lei pe țară, cu 50 000 lei mai mult față de anul precedent⁶⁸; s-au acordat însă numai 250 000 lei⁶⁹. În 1937 s-a repartizat aceeași sumă⁷⁰, iar în 1938 — 400 000 lei⁷¹. Șantierelor au continuat a fi cele cunoscute; din afara MNA, efectuează săpături încă: Sc. Lambrino la Histria, P. Nicorescu la Adamclisi, Gr. Florescu la Capidava, V. Christescu în diferite puncte din Muntenia; din 1936 încep săpăturile de la Sucidava sub conducerea lui D. Tudor⁷². În Transilvania, săpăturile sînt coordonate de Institutul de studii clasice din Cluj, cu cotele repartizate de MNA din fondul pus la dispoziție de Comisiunea monumentelor istorice. De peste două decenii exista tradiția ca fondurile acordate de Comisiunea monumentelor istorice să fie repartizate de directorul MNA, conform trebuințelor și importanței, tuturor șantierelor arheologice din țară⁷³.

Bună parte din rezultatele cercetărilor acestor ani au fost valorificate în vol. V—VI (1935—1936) al revistei *Dacia* (apărut în 1938), publicat pe cheltuiala Băncii Naționale. Un rol important a avut în continuarea apariției publicației prof. Al. Lapedatu, președintele Academiei Române, care a făcut elogiu! public al acestui volum într-o ședință a Academiei, precum și dr. C. Angelescu, ministrul Educației Naționale și C. Kirilescu, secretar al acestui minister.

Cercetările au reprezentat o importantă cale de sporire a patrimoniului MNA. Alte piese au intrat în urma unor descoperiri întâmplătoare, astfel: 9 fragmente din fibula germanică de la Chiojd (jud. Buzău), donate de C. C. Giurescu⁷⁴; diferite descoperiri monetare⁷⁵ etc. Aceste materiale încep a fi catalogate și inventariate cu toată atenția⁷⁶.

Muzeul național de antichități, prin bogatele și variatele sale colecții, îndeplinea un rol important în procesul instructiv — în special al studenților, avînd în vedere subordonarea acestuia către Universitatea din București — și educativ — pentru marele public⁷⁷. În acest din urmă domeniu, se simțea lipsa unor materiale de popularizare. Astfel, în 1936 și 1937,

⁶⁶ Ibidem, f. 394—395.

⁶⁷ Ibidem, f. 357—358, 371—373.

⁶⁸ Ibidem, f. 375, 387.

⁶⁹ Ibidem, f. 389.

⁷⁰ Ibidem, Dosar 1937 (IV), f. 311.

⁷¹ Ibidem, Dosar 1938 (IV—VIII), f. 39.

⁷² Ibidem, Dosar 1937 (IV), f. 352—355.

⁷³ Ibidem, f. 322.

⁷⁴ Ibidem, Dosar 1936 (IV), f. 463.

⁷⁵ Vezi ibidem, Dosar 1936 (IV), f. 303—304 — în problema tezaurului de la Belcinu (jud. Dolj); f. 316 — tezaurul de la Aninoasa (jud. Gorj); f. 367 — în legătură cu descoperirile monetare de la Cerău (Dolj); 462 — referire la 10 monede republicane descoperite la Tg. Ocna; 1937 (IV), f. 383 — tezaurul de la Birea; ibidem, f. 361—363 — tezaurul cu 108 monede imperiale de la Negri (Roman); 1938 (IV—VIII), f. 22—26 — în legătură cu tezaurul de monede bizantine de la Constanța (vezi și f. 59).

⁷⁶ Ibidem, 1936 (VI), f. 146; 1936 (V—VIII), f. 262.

⁷⁷ Vezi în acest sens „Proiect de regulament pentru organizarea și funcționarea Muzeului Național de Antichități din București”: ArhMNA, Dosar 1938 (I—III), f. 23—29; ibidem, V—VIII, f. 339—349.

VI. Dumitrescu se adresează președintelui Oficiului național de turism pentru o subvenție de 25 000—30 000 lei, în vederea tipăririi unui ghid-catalog în limba franceză al MNA ⁷⁸. În 1937, o cerere asemănătoare este adresată Ministerului Afacerilor Străine ⁷⁹.

Personalul științific al MNA s-a îngrijit permanent de îmbogățirea bibliotecii. O cale importantă a fost schimbul de carte cu revista *Dacia* — publicație foarte apreciată și solicitată de instituțiile științifice de peste hotare ⁸⁰. Alte sume au fost puse la dispoziția Muzeului național de antichități de către Casa școalelor, în vederea cumpărării de cărți și efectuarea unor abonamente la revistele străine ⁸¹.

Prestigiul de care se bucura știința arheologică românească rezultă și din faptul că în septembrie 1937 a avut loc la București Congresul internațional de antropologie și arheologie preistorică; cu acest prilej, MNA a primit vizita unor eminente specialiști străini, care și-au manifestat interesul pentru descoperirile arheologice preistorice din România ⁸².

S-au făcut în această perioadă noi eforturi în vederea recuperării obiectelor aflate în tezaurul evacuat în timpul primului război mondial la Moscova; între acestea se aflau piese de valoare excepțională pentru istoria noastră veche — precum tezaurul de la Pietroasa, tezaurul de la Turnu Măgurele, rhytonul de la Poroina etc.

În urma investigațiilor științifice și demersurilor lui I. Nestor, se ajunge în 1936 la încheierea unui protocol între Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte din Berlin și Muzeul național de antichități din București în legătură cu materialele arheologice de la Sălcuța și Coțofeni provenite din cercetările arheologilor germani în țara noastră în anii ocupației germane din primul război mondial; cea mai mare parte din aceste piese s-au întors în țară ⁸³.

Începând cu 1 august 1938, direcția MNA a fost încredințată lui Scarlat Lambrino (1891—1964; fig. 3), profesor de istorie antică la Universitatea din București ⁸⁴. El a rămas în această funcție aproape 2 ani, până la 20 iulie 1940, când și-a dat demisia ⁸⁵. Între 1941—1947, a fost directorul Școlii române din Roma.

★

⁷⁸ Ibidem, Dosar 1936 (IV), f. 10; 1937 (I), f. 169.

⁷⁹ Ibidem, Dosar 1937 (I), f. 224.

⁸⁰ Ibidem, Dosar 1936 (V), f. 14: cererea lui VI. Dumitrescu către Ministerul Afacerilor Străine să suporte prețul a 15 serii de volume din *Dacia* (I, II și III — IV), solicitate la schimbul peste hotare, intrucit MNA nu poate acoperi prețul prea ridicat.

⁸¹ ArhMNA, Dosar 1936 (II), f. 285 — adresă către administratorul Casei școalelor pentru îmbunătățirea fondurilor bibliotecii MNA; Dosar 1937 (I), f. 173 — ordonanță de plată a Casei școalelor și culturii poporului în valoare de 10 000 lei — sumă pusă la dispoziție muzeului pentru plata cărților și revistelor absolut necesare.

⁸² ArhMNA, Dosar 1937 (I), f. 1.

⁸³ Ibidem, Dosar 1935 (II), f. 1—2; 1936 (I—IV), f. 38, 434; 1936 (VI), f. 156, 167—168.

⁸⁴ Despre viața și activitatea științifică a lui Scarlat Lambrino, vezi nota semnată de Fernando de Almeida, *Archivo español de Arqueología*, 38, 1964, 109—110, p. 206—207.

⁸⁵ Cea mai veche hirtie semnată de el pe care am găsit-o este din 13 aprilie 1939; ArhMNA, Dosar 1939 (B), f. 3. Vezi și ibidem Dosar 1940 (I—II), f. 105: adresa Ministerului Educației Naționale — Direcția învățămîntului superior, prin care VI. Dumitrescu este numit din nou director, începând din 21 iulie 1940, în locul lui Sc. Lambrino, a cărui demisie este primită în 20 iulie 1940.

La 21 iulie 1940 a fost numit din nou director al Muzeului național de antichități Vl. Dumitrescu ⁸⁶. După izbucnirea războiului, directorul, ca și alți salariați ai MNA, au fost în repetate rînduri concentrați. Așa se

Fig. 3. Scarlat Lambrino.

face că direcția este girată un timp de Dorin Popescu, care semnează cînd ca *director-gerant* ⁸⁷, cînd ca *director-delegat* ⁸⁸; alte hîrtii sînt semnate pentru director de H. Metaxa ⁸⁹.

În vara anului 1940, Vl. Dumitrescu face o nouă încercare la Minister pentru „a dispune ca postul de director al Muzeului Național de Antichități să fie echivalat cu acela de profesor universitar” ⁹⁰. Solicitarea era cu atît mai îndreptățită, cu cît într-unul din articolele noii legi a învățămîntului se prevedea că muzeele de antichități din București și Iași urmau a trece în cadrul universităților din orașele respective, iar directorii lor să fie profesorii de istorie antică ai acelor universități. Față de această situație, Vl. Dumitrescu atrăgea atenția, într-un memoriu către Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor ⁹¹, că „În aceste condițiuni, înglobarea Muzeului

⁸⁶ Vezi nota precedentă.

⁸⁷ ArhMNA, Dosar 1940 (I — II), f. 151 (23 septembrie 1940), 167, 176, 184, 203, 204, 207, 209, 212, 218, 231.

⁸⁸ Ibidem, f. 288 (5 octombrie 1940).

⁸⁹ După iunie 1941; ibidem, f. 162. În acest timp, Vl. Dumitrescu a fost mobilizat (începînd din luna iulie), la fel D. Popescu (începînd din august) (ibidem, Dosar 1941 (I), f. 186). Din 4 noiembrie 1941, documentele sînt semnate din nou de Vl. Dumitrescu.

⁹⁰ Ibidem, Dosar 1940 (I — II), f. 106—107 (22 iulie 1940). În memoriu se arată că solicitantul avea 17 ani vechime în muzeu, „între aceștia socotindu-i și pe cei doi în care am fost îndepărtat din serviciu, căci am fost reintegrat ...”; vezi și f. 111, 132.

⁹¹ Ibidem, Dosar 1942 (XIV), f. 73.

Național de Antichități în cadrul Universității bucureștene ar însemna diminuarea rolului și deci și a activității sale — căci dintr-un Muzeu Național ar fi transformat într-un muzeu echivalent unui institut sau laborator universitar”; or, MNA era una din cele mai vechi instituții culturale ale țării, mai veche chiar decât cele două Universități — din Iași și din București.

În acești ani, schema de personal a MNA a cunoscut unele schimbări, între specialiștii acestuia apărind noi nume. În proiectul de buget cuprinzând funcțiile la MNA cu salarizarea respectivă, se prevăd 18 persoane : 1 director, 2 conservatori (șefi de lucrări), alți 3 conservatori, 1 preparator-șef, 1 gardian-șef, 3 gardieni, 1 curier, precum și alți șase gardieni pentru monumentele de la Adamclisi, Mangalia, Histria (2), Turnu Severin și Ulmetum ⁹². Cei doi șefi de lucrări erau H. Metaxa și Gh. Ștefan — asistent la Universitatea din București, numit în toamna anului 1940 conservator-șef de lucrări onorific la MNA ⁹³. În statele de salarii din 1942 mai poartă titlul de șefi de lucrări Ecaterina Vulpe, Dorin Popescu, Hortensia Dumitrescu și Ion Nestor ⁹⁴; mai apar în schemă : Georgeta Palade-Pantelimonescu — laborantă ceramistă, 1 intendent și 10 paznici pentru monumentele din țară (față de perioada anterioară, alți paznici la Dinogetia, Capidava, Troesmis și Enisala). În total, 27 de persoane.

La 19 septembrie 1942, era angajat Exspectatus Bujor ca secretar al MNA ⁹⁵, iar în urma concursului din 13 noiembrie 1942, Mircea Petrescu-Dîmbovița era numit asistent ⁹⁶.

În 1943, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe renunță la postul de la MNA, fiind numită profesoară definitivă la Școala superioară de arte frumoase din Iași începând de la 1 octombrie 1943 ⁹⁷; în locul rămas liber, ministerul aprobă numirea ca suplinitor a lui D. Tudor, profesor de istorie la Liceul „Mihai Viteazul” din București ⁹⁸. Tot în toamna anului 1943 era numit asistent suplinitor B. Mitrea ⁹⁹. Pe un post de asistent vacant, creat prin bugetul 1943/44, este numită suplinitoare, la 1 noiembrie 1943, Ana Matrosenco ¹⁰⁰.

În 1943, personalul MNA număra 31 de salariați, precum urmează : Vl. Dumitrescu — director ; H. Metaxa, D. Popescu, I. Nestor, Hortensia Dumitrescu, Gh. Ștefan, D. Tudor — șefi de lucrări ; M. Petrescu-Dîmbovița, B. Mitrea, A. Matrosenco — asistenți ; E. I. Bujor — secretar ; P. Polonic — artist special cl. II (desenator) ; 1 intendent, 1 laborant, 5 paznici la sediu, 1 curier, 10 paznici la monumentele din țară ¹⁰¹.

În preajma MNA își desfășoară activitatea și alți arheologi — precum Emil Condurachi, profesor la Școala superioară de arhivistică ; începând

⁹² Ibidem, Dosar 1940 (I — II), f. 49.

⁹³ Ibidem, f. 176. Despre prof. Gh. Ștefan (1869—1980), vezi P. Diaconu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 479 — 481.

⁹⁴ ArhMNA, 1942 (I) (state de salarii).

⁹⁵ Ibidem, Dosar 1942 (IX), f. 277.

⁹⁶ Ibidem, f. 67.

⁹⁷ Ibidem, Dosar 1943 (I), f. 2.

⁹⁸ Ibidem, f. 51.

⁹⁹ Ibidem, f. 53 (înregistrare la MNA : 17 octombrie 1943).

¹⁰⁰ Ibidem, f. 13.

¹⁰¹ Ibidem, Dosar 1943 (I), f. 25. În 24 noiembrie 1943, directorul MNA, cerca transformarea posturilor de șefi de lucrări (D. Popescu, I. Nestor, Hortensia Dumitrescu) în șefi de secție.

din 1939, începe a efectua săpături la Arrubium¹⁰². De asemenea, Corneliu Mateescu, asistent la Universitatea din București, întreprinde în 1943 o serie de cercetări în fostul județ Tutova¹⁰³.

Cu toate dificultățile pricinuite de evenimentele tulburi ale anului 1940 și izbucnirea războiului în 1941, cercetările arheologice au continuat a se desfășura pe întreg cuprinsul țării. Fondurile continuă a fi puse la dispoziție de Comisiunea monumentelor istorice. Astfel, în 1940 este alocată pentru săpăturile din întreaga țară suma de 400 000 lei¹⁰⁴; se solicită și se obțin și alte subvenții din partea ținuturilor, unele destul de însemnate¹⁰⁵. În februarie 1941, Vl. Dumitrescu solicita ministerului 1 000 000 lei pentru programul de săpături naționale¹⁰⁶ (din suma repartizată, 200 000 lei au fost rezervați pentru publicarea vol. IX — X al revistei *Dacia*¹⁰⁷).

În bugetul pe 1942/43, ministerul a trecut pe seama muzeului un fond corespunzător, din care — pe lângă cheltuielile de întreținere — s-au afectat cercetărilor arheologice peste 1 000 000 lei; acest început a fost continuat în bugetul următor, astfel încât în compania de lucru a anului 1943 s-au putut folosi numai pentru cercetări și săpături arheologice peste 1 600 000 lei¹⁰⁸. La aceste sume s-au adăugat și cele ordonate unora din specialiștii muzeului de către Comisiunea monumentelor istorice¹⁰⁹. Cercetările din acești ani au fost făcute publice printr-un raport tipărit înaintat Ministerului Culturii Naționale și Cultelor¹¹⁰.

Unele din aceste cercetări au avut un ecou deosebit, precum cele efectuate la Sărata-Monteoru de I. Nestor. Astfel, în 1940, serviciul financiar al ținutului Bucegi înainta Muzeului național de anticități o ordonanță de plată în valoare de 100 000 lei, ca subvenție din partea rezidentului ținutului pentru tipărirea volumului cu săpăturile arheologice de la Sărata-Monteoru, și alta în valoare de 20 000 lei — sumă acordată lui I. Nestor și celor doi asistenți ai săi de săpătură (unul dintre aceștia era M. Petrescu-Dimbovița), „drept încurajare pentru felul cum au supravegheat săpăturile arheologice de la Sărata-Monteoru”¹¹¹.

Cercetările arheologice au contribuit substanțial la îmbogățirea patrimoniului muzeului. Alte piese au intrat la MNA prin achiziție: astfel, se menționează o brățară de aur din epoca bronzului de la Cetea¹¹² (jud. Bihor)

¹⁰² ArhMNA, Dosar 1943 (XI), f. 80 — 85.

¹⁰³ Ibidem, f. 161 — 164.

¹⁰⁴ Ibidem, Dosar 1940 (III — V), f. 308.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 315.

¹⁰⁶ Ibidem, Dosar 1941 (I), f. 382; vezi și f. 389.

¹⁰⁷ Ibidem, Dosar 1941 (II), f. 302 — 304.

¹⁰⁸ Vezi *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități pe anii 1942 și 1943*, București, 1944, p. 5 — 6.

¹⁰⁹ Ibidem, p. 6. Pe linia bunei colaborări cu Comisiunea monumentelor istorice se înscrie și solicitarea legitimă a directorului MNA de a fi numit membru al acestei comisii, pentru ca problemele privind cercetările arheologice să fie rezolvate direct, nu prin corespondență între cele două instituții (ArhMNA, Dosar 1943 (XI), f. 8) (23 iulie 1943).

¹¹⁰ Vezi nota 108.

¹¹¹ ArhMNA, Dosar 1940 (I — II), f. 398. Despre cercetările de la Monteoru, vezi și M. Babeș, în vol. *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, Buzău, 1983, p. 367 — 368.

¹¹² ArhMNA, Dosar 1943 (II), f. 262.

și se încearcă recuperarea unor obiecte de aur din epoca romană tirzie descoperite în regiunea Buzăului ¹¹².

Grija pentru patrimoniul cultural național determină direcția muzeului să dea un răspuns negativ solicitării (martie 1941) Ministerului Propagandei Naționale (sub semnătura lui Nichifor Crainic) pentru împrumutarea unor piese arheologice spre a fi prezentate la expoziția internațională de la Milano ¹¹⁴; pentru această expoziție s-a confecționat copia galvanoplastică acoperită cu foiță de aur după coiful de la Poiana-Coțofenești ¹¹⁵.

Chiar în condițiile de lucru dificile din timpul războiului, activitatea științifică a cercetătorilor MNA a continuat cu un ritm destul de intens, pe măsura acumulărilor din anii precedenți. Se publică în acești ani *Dacia*, VII — VIII (1937 — 1940) (apariție 1941). De asemenea, s-a inițiat „Biblioteca Muzeului național de antichități”, al cărei prim fascicul a fost lucrarea lui Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore* (București, 1943); fasciculul următor a fost publicat în 1944 de D. Popescu: *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*.

Uncle din lucrările publicate au fost distinse în 1943 de Academia Română cu premiul „Vasile Pârvan”, precum D. Popescu pentru *Objets de parure géto-daces en argent* ¹¹⁶ sau D. Tudor, pentru *Oltenia romană* (București, 1942).

Aceste publicații erau solicitate la schimbul de carte internațional, aceasta reprezentând o cale foarte importantă pentru dotarea bibliotecii muzeului. Alte posibilități de creștere a fondului de cărți de specialitate și periodice s-au creat prin acordarea unor subvenții de către Casa școalelor și culturii poporului ¹¹⁷.

În decurs de un deceniu și jumătate de la disparția lui V. Pârvan, arheologia românească a făcut progrese remarcabile, prin activitatea foștilor colaboratori sau elevi ai magistrului. După scurta eclipsă din anii grei ce au urmat sfârșitului războiului, școala arheologică românească iese puternic în lumină, deopotrivă pe plan național și internațional, aducând contribuții fără precedent la cercetarea istorică.

¹¹² Ibidem, Dosar 1941 (II), f. 252. Vl. Dumitrescu solicită în acest scop de la Ministerul Propagandei suma de 40 000 lei.

¹¹³ ArhMNA, Dosar 1941 (II), f. 24 („nici până acum nu s-au înapoiat obiectele de mare valoare științifică și artistică trimise la expoziția din New York”).

¹¹⁵ Ibidem, f. 26; vezi ibidem, Dosar 1940 (I — II), f. 441.

¹¹⁶ Ibidem, Dosar 1942 (XIV), f. 62. Studiul a fost publicat în *Dacia*, 78, 1937—1940, p. 183—202.

¹¹⁷ Vezi ArhMNA, Dosar 1942 (XI), f. 330 (se acordă 50 000 lei pentru „achiziționarea de cărți și diferite piese arheologice”).

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA AUTONOMIILE RURALE
DIN DOBROGEA ROMÂNĂ (SECOLELE I — III e. n.)

DE

ALEXANDRU AVRAM

Comunitățile rurale din Dobrogea romană s-au bucurat în decursul timpului de o deosebită atenție din partea cercetării. Aspectele legate de statutul satelor, de magistraturile rurale, de relațiile comunităților respective cu autoritățile romane ale provinciei sînt dezbătute atît în remarcabilele sinteze consacrate Dobrogei romane¹, cît și în cîteva solide studii epigrafice dedicate direct acestei probleme².

Varietatea tipurilor de organizare administrativă în mediul rural în Dobrogea reflectă fidel un tablou etnic eterogen³. Pe lîngă faptul că existau în ținutul dintre Dunăre și mare mai multe seminții, acestea au trăit în mod diferențiat — în condiții nu întotdeauna îndeajuns de bine cunoscute — impactul cuceririi romane⁴, de unde rezultă și marcantele diferențe de statut pe care le sugerează mai tîrziu izvoarele. Pe de altă parte, unele particularități ale zonei la care ne referim sînt determinate de realitățile elenistice, premergătoare cuceririi romane. În cele ce urmează vom încerca să conturăm o tipologie a autonomiilor locale din Dobrogea, conștienți fiind totuși de caracterul relativ al oricărui demers de acest gen, care riscă oricînd, din cauza atracției schemei, să neglijeze unele particularități.

Tipul de comunitate cel mai frecvent întîlnit în lumea romană și despre care, dealtfel, deținem, și pentru Dobrogea, informațiile epigrafice cele mai bogate este *vicus*, satul⁵. Nu avem date satisfăcătoare despre tipurile de *vici* din Dobrogea și despre populația acestora. În general, criteriul folosit în analiza compoziției etnice a acestor *vici* a fost cel toponimic. Astfel, putem spune cu siguranță că avem documentate unele sate de geți,

¹ R. Vulpe, IAD, București, 1938; R. Vulpe I. Barnea, DID, II, București, 1968; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (sec. I — III e. n.)*, București, 1977 (se va cita în continuare *Viața economică*); E. Condurachi, *Beiträge zur Frage der ländlichen Bevölkerung in der römischen Dobrudscha*, in *Corolla memoriae E. Swoboda dedicata*, Graz, 1966, p. 95 — 104.

² Amintim aici: M. Munteanu, Pontica, 3, 1970, p. 211 — 222; eadem, Pontica 4, 1971, p. 125 — 136; Al. Suceveanu Peuce, 2, 1971, p. 155 — 166; idem, Pontica, 10, 1977, p. 97 — 116.

³ Vezi pentru informațiile din sursele literare despre geți și alte populații în Tracia și Moesia Inferior M. Munteanu, Pontica, 4, 1971, p. 125, n. 1 — 6. Adaugăm mențiunile despre bessi și lai la Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 157 — 158, despre bessi la E. Zah. Al. Suceveanu, SCIV, 22, 1971, 4, p. 567 — 578. Pentru originea lailor vezi R. Vulpe, *Le problème des Lai*, in *Studia thracologica*, București, 1976, p. 277 — 283.

⁴ D. M. Pippidi, DID, I, București, 1965, p. 288 — 324; R. Vulpe, DID, II, p. 31 — 67; Al. Suceveanu, *Viața economică*, p. 14 — 22.

⁵ *Vicus* în sens de „sat” la jurîști: *Dig.*, 9, 3, 1; 6, pr.; 30, 1; 73, 1; 50, 1, 1; este opus termenilor de *municipium* sau *colonia* (vezi A. W. Van Buren, RE, zweite Reihe, VIII, 1958, s.u. *vicus*, col. 2092).

bunăoară *uicus Buteridara* ⁶, ai cărui locuitori intră în conflict cu Messia Pudentilla ⁷ și de daci transdunăreni, precum cei menționați cu ocazia acțiunii de limitare a teritoriului ausdecensilor ⁸. În unele cazuri însă, acolo unde nu apare mențiunea clară a populației din *uicus* sau vreun alt element edificator în acest sens, atribuirea etnică devine nesigură. Istoriceste este însă de presupus că majoritatea *uici*-lor erau populați de indigeni geți, unii dintre ei, așa cum rezultă din inscripții, pe cale de romanizare.

Pentru *ciuitas* — în sensul care ne preocupă ⁹ și pe care îl vom defini mai jos — există în Dobrogea un singur exemplu: *ciuitas Ausdecensium*, comunitatea unui trib — se pare — sud-tracic ¹⁰. *Ciuitas* nu este doar „Volksgemeinde” opusă comunității orașenești, așa cum s-a înțeles multă vreme și se mai consideră uneori și astăzi, ci — așa cum a demonstrat E. Schönbauer — un district administrativ mai întins denumit după un trib (*populus, gens*) ¹¹, fapt confirmat și de cercetările epigrafice întreprinse în această direcție de A. Mócsy ¹² și G. Alföldy ¹³ pentru Pannonia, Moesia Superior și Dalmația. În principiu, autoritățile romane nu se amestecau în viața internă a unei *ciuitas* indigene, pentru a evita răzmerițele ¹⁴, iar proprietatea asupra pământului se exercita în continuare conform tradițiilor locale, întrucât dreptul privat roman nu se extindea asupra pământului acestor *ciuitates* peregrine ¹⁵. Prin analogie cu situațiile mai bine documentate din provinciile de la Dunărea mijlocie, bănuim că și în cazul de față este vorba nu de o simplă comună rurală, ci de un adevărat district al ausdecensilor.

În fruntea unui asemenea district se va fi aflat un *princeps gentis* de felul celor întâlniți în provinciile dunărene ¹⁶ sau în

⁶ CIL 14 447. Vezi I. I. Russu, SCIV, 6, 1955, 1–2, p. 75–86; R. Florescu, SCIV, 7, 1956, 3–4, p. 381; Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 155–166; V. I. Baumann, Peuce, 6, 1977, p. 157–158. Ultima ediție a documentului: D. M. Pippidi, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, I, *Histria și împrejurimile*, București, 1983, nr. 359–360.

⁷ Lectura numelui proprietarei a fost stabilită de I. I. Russu, *op. cit.*

⁸ CIL III 14 437, 2; cf. G. G. Mateescu, BCM, 8, 1915, p. 38–42; D. Tudor, AUB, seria istorie, 5, 1956, p. 50–57. Cit despre *Daci*, aceștia nu sînt geții dobrogeni, ci au fost transplantați în Dobrogea la o dată ulterioară strămutării ausdecensilor: vezi N. Gostar, Buletinul Universității Babeș-Bolyai, seria științe sociale, 1, 1956, 1–2, p. 195; R. Florescu, SCIV, 8, 1957, 1–4, p. 158–159; Al. Suceveanu, *Viața economică* p. 75.

⁹ Începînd din sec. al II-lea e.n., termenul de *ciuitas* se folosește atît pentru comunitățile neromane, cit și pentru cele romane (E. Kornemann, RE, Suppl. 1, col. 302 sq.; F. F. Abbott, A.C. Johnson, *Municipal administration in the Roman Empire*, New York, 1926, p. 4). În ceea ce ne privește, ne vom ocupa doar de *ciuitates* indigene.

¹⁰ Despre condițiile stabilirii acestui trib în Dobrogea vezi G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 38–42. Al. Suceveanu întrevide însă posibilitatea ca ausdecensii să fi fost o comunitate localnică (*Viața economică*, p. 75).

¹¹ E. Schönbauer, *Anzeiger der Österr. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl.*, 91, 1954, 2, p. 27–28; acceptat de A. Mócsy, *Historia*, 6, 1957, 4, p. 491.

¹² A. Mócsy, *op. cit.*, p. 488–498; idem, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapesta, 1959, p. 105–111; idem, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970, p. 25–29; idem, *Pannonia and Upper Moesia. A history of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, Londra-Boston, 1974, p. 134–135; 137–138.

¹³ G. Alföldy, *Klio*, 41, 1963, p. 187–195; idem, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapesta, 1965, mai ales p. 176–178.

¹⁴ A. Mócsy, *Die Bevölkerung* ..., p. 106.

¹⁵ *Ibidem*, p. 107.

¹⁶ Vezi, de exemplu, în Pannonia: CIL III 15 134; 10 358 (3379); 3546; Ann Ép, 1937, nr. 138; 1951, nr. 64; cf. A. Mócsy, *op. cit.*, p. 107.

Africa¹⁷. Aceștia obțineau adesea cetățenia romană împreună cu familia lor¹⁸ și ocupau o poziție privilegiată, de demnitari. *Principes gentis* deveneau *principes ciuitatis* în contextul urbanizării provinciei; structura tribală trecea, la rîndul ei, într-o structură evasimunicipală¹⁹.

În Dobrogea apar trei mențiuni epigrafice sigure de asemenea *principes*: două inscripții de lingă Tropaeum Traiani, amintind fiecare cite un *princeps*²⁰ și una de la Ulmetum, informind despre un *princeps loci*²¹. În primele două cazuri originea tracă a principelui este în afară de orice îndoială²², în al treilea caz însă principele în cauză se numește C. Iulius Quadratus. E. Popescu presupune că este vorba de un indigen romanizat²³. Dacă pentru semnificația cuvîntului *princeps* în acest înțeles, analogiile în alte provincii ale Imperiului Roman nu lipsesc²⁴, în schimb, termenul *locus* mai poate suscita unele discuții²⁵.

Gr. Florescu a văzut în *locus* o comună autonomă după modelul municipiului sau al unei *ciuitas*²⁶. E. Popescu reține „semnificația administrativă (teritorială) acordată cuvîntului *locus*”, pe care, la rîndul său, îl apropie de acei *τόποι* menționați în Egipt²⁷. De asemenea, împreună cu J. Marquardt²⁸, atrage atenția²⁹ asupra unui interesant text din colecția agri-mensorilor: *Maiores itaque nostri orbem in partibus, partes in prouinciis, prouincias in regionibus, regiones in locis, loca in territoriis, territoria in agris, agros in centuriis diuiserunt*³⁰. Nu știm însă în ce măsură acest text, care pune o asemenea diviziune pe seama strămoșilor (*maiores nostri*) poate să constituie o mărturie pentru realitățile administrativ-agrar ale lumii romane imperiale. *Locus* poate fi luat, după părerea noastră, în sens propriu de „loc”, ca sinonim pentru orice unitate teritorială³¹. Într-o

¹⁷ T. Kotula, *Eos*, 55, 1965, 2, p. 347—365; M. Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976, p. 446—469.

¹⁸ T. Kotula, *op. cit.*, p. 352. Exemplul cel mai cunoscut este relativ recent publicata *Tabula Banastiana* (W. Seston, M. Euzennat, CRAI, 1971, 3, p. 468—490).

¹⁹ T. Kotula, *op. cit.*, p. 353—355; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 468—469; E. M. Ștaerman, *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1970, 1, p. 64. Pentru Illyria vezi D. Rendić-Miočević, *Arheološki radovi i rasprave*, 2, 1962, p. 315—334 (rezumat german la p. 332—334). Vezi și E. Popescu, *StCl*, 9, 1967, p. 187.

²⁰ CIL III 7481 (Floriile); 14 210 (Fundeni). Se adaugă CIL III 772 (Teclurghiol sau Seimeni) — nesigur.

²¹ CIL III 12 491 = E. Dorușiu-Boilă, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V, București, 1980, nr. 77. Vezi despre sensul acestei expresii E. Popescu, *op. cit.*, p. 184—189 și E. Dorușiu-Boilă, *op. cit.*, p. 103—104.

²² În CIL III 7481 numele principelui s-a pierdut, dar soția sa are un nume trac: Zudelitulp. CIL III 14 210 îl amintește pe principele Antonius Zinenis, de asemenea de origine tracă. Cf. E. Popescu, *op. cit.*, p. 189.

²³ *Op. cit.*, p. 187.

²⁴ Materialul epigrafic cel mai concludent pentru această chestiune provine din Africa. Rolul unui *princeps* — ales cu acordul autorităților romane — este de „intermédiaire, agent de liaison qui se transforme parfois en agent d'exécution” (M. Bénabou *op. cit.*, p. 465).

²⁵ E. Dorușiu-Boilă, *op. cit.*, p. 103—104.

²⁶ Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, București, 1958, p. 19—21. Capidava ar fi fost — după autor — centrul acestei comune.

²⁷ E. Popescu, *op. cit.*, p. 188 și n. 43.

²⁸ J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, I, zweite Auflage, Leipzig, 1881, p. 449, n. 7.

²⁹ E. Popescu, *op. cit.*, p. 188, n. 43.

³⁰ *Grom. uel.*, I, p. 407 (ed. Lachmann).

³¹ Vezi E. Dorușiu-Boilă, *op. cit.*, p. 103—104 (cu bibliografie) pentru sensul vag al termenului de *locus*.

definiție a teritoriului, bunăoară, Pomponius îl folosește în felul următor: „*territorium*” est *uniuersitas agrorum intra fines cuiusque ciuitatis : quod auleo aiunt, quod magistratus eius loci intra eos fines terrendi, id est summouendi ius habent*³². *Locus* este aici sinonim pentru *territorium*; în acest sens trebuie să fi fost folosit și în inscripția lui C. Iulius Quadratus. *Loci princeps* apare, după părerea noastră, ca o apozitie pentru *quinquennalis territorii*, sensul fiind deci: (*eius*) *loci princeps* (*id est*) *quinquennalis territorii Capidauensis*. Așadar, expresia *princeps loci* desemnează nu o magistratură, ci poziția socială superioară de fruntaș local³³. În teritoriul capidavens se va fi aflat o enclavă de neromani, o altă *ciuitas* peregrină³⁴. Nu putem însă stabili cu precizie dacă este vorba de geți indigeni sau de elemente sud-tracice colonizate.

O altă formă de comunitate rurală la care intenționăm să ne oprim sînt așa-numitele *castella*. Isidor³⁵ le situează aproximativ pe aceeași treaptă cu *uici* și *pagi*, toate acestea fiind opuse unei *ciuitas* (în sens propriu): *uici et castella et pagi hi sunt qui nulla dignitate ciuitatis ornantur, sed uulgari hominum conuentu incoluntur et propter paruitatem sui maioribus ciuitatibus adtribuuntur*.

Cercetările recente, consacrate mai ales mai bine documentatelor *castella* africane, au ajuns, în general, la concluzia că acestea erau așezări rurale întărite³⁶, locuri de refugiu în fața atacurilor tilhărești ale triburilor nomade. În aceste *castella* locuia în special populația indigenă³⁷. În unele cazuri însă *castellum* are sens juridic³⁸, putînd fi considerat o unitate administrativă indigenă³⁹. *Castella* sînt numite în diferitele provincii și *turres* sau, cu termenul grecesc, *πύργοι*. A. Schulten⁴⁰ ajunsese la concluzia că un *castellum* corespunde în Africa termenului de *gens* și că acestea erau conduse de *seniores* și *principes*. Mai recent a fost descoperită o inscripție unde niște *castella* (cunoscute epigrafic dinainte) apar sub numele de *ciuitates*⁴¹. Însă, așa cum *ciuitas* nu corespunde întotdeauna unei *gens*⁴², tot așa și

³² Dig., 50, 16, 239, 8.

³³ E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 104. În același sens: M. Munteanu, *Pontica*, 3, 1970, p. 219.

³⁴ Pe de altă parte. E. Popescu, *op. cit.*, p. 189 remarcă faptul interesant că „două din inscripțiile care pomenesc *principes* în Scythia au fost descoperite în zona în care se presupune că ar fi existat *acca ciuitas Ausdecensium*”.

³⁵ *Etymol.*, 15, 2, 11.

³⁶ F. F. Abbott, A. Ch. Johnson, *op. cit.*, p. 12—13; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 191—194.

³⁷ L. Teutsch, *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 3e série, 8, 1961, p. 292; J. Burian, *Die einheimische Bevölkerung Nordafrikas von den punischen Kriegen bis zum Ausgang des Prinzipats*, în F. Altheim, R. Stiehl, *Die Araber in der Alten Welt*, Erster Band. *Bis zum Beginn der Kaiserzeit*, Berlin, 1964, p. 484—486; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 186—194.

³⁸ Ca, de exemplu, în textul agromensurului Frontinus (p. 35 ed. Lachmann): *ager [...]* aut *colonicus*, aut *municipalis*, aut *alicuius castelli* aut *conciliabuli*.

³⁹ Vezi distincția nuanțată operată de C. R. Whittaker. *Klio*, 60, 1978, 2, p. 352—353 (cu bibliografie); cf. P. — A. Février, *Inscriptions inédites relatives aux domaines de la région de Sétif, în Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*, édités par R. Chevallier, Paris, 1966, vol. 1, p. 223—224.

⁴⁰ *Philologus*, 7, 1894, p. 629—686; *Rheinisches Museum*, 50, 1895, p. 489—557 (apud J. Burian, *op. cit.*, p. 484).

⁴¹ *AnnÉp*, 1963, nr. 96; *ciuitates LXIII pagi Thuscae et Gunzi*. În alte cazuri *castellum* (locuit de indigeni sau de cetățeni romani) este doar situat pe teritoriul unei *ciuitas*, fără să se confunde cu aceasta; cel puțin așa rezultă din compararea inscripțiilor CIL VIII 23 165 și 23 166; cf. M. Rostovtzeff, *The social and economic history of the Roman Empire*², Londra, 1958, p. 683, n. 73; J. Burian, *op. cit.*, p. 485.

⁴² Vezi în acest sens G. Alföldy, *Klio*, 41, 1963, p. 193.

castellum poate să cuprindă doar o parte din teritoriul tribului preroman ⁴³. Interesant este faptul că uneori se folosește pentru *castellum* termenul de *locus*. Astfel, în secolul al V-lea e.n. donații recrutează țărani circumcelioni din *loca* și *mundinae* conduse de *seniores locorum* ⁴⁴.

Pe teritoriul Dobrogei sînt documentate în izvoare literare și în inscripții cîteva toponime care cuprind denumirea de *turris* sau *πύργος*: *uicus Turris Mucæ* ... ⁴⁵, *Stratonis (turris)* ⁴⁶, *Λαϊκός πύργος* ⁴⁷ și *πύργος* ⁴⁸ din apropierea Callatidei. Recent, am avut ocazia să ne pronunțăm asupra acestei probleme, interpretînd aceste toponime ca desemnînd fortificații mai vechi ridicate în epoca elenistică în teritoriul orașelor grecești contra atacurilor și pericolelor de orice fel ⁴⁹. Asemenea fortificații existau bunăoară în Spania și Africa: *hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur; sicut in Africa, rudere non tegulis teguntur, simulque in his habent speculas et propter altitudinem longe lateque prospiciunt* ⁵⁰. De asemenea: *multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis aduersus latrones utuntur* ⁵¹.

Mai aproape de ținuturile dobrogene, un interesant exemplu provine de la Scaptopara ⁵². Aceasta fusese la origine un *ἐμπόριον*, ceea ce, după L. Robert, înseamnă o „aglomerație constituită în jurul unei piețe și care n-are statutul de oraș” ⁵³. Locuitorii nu sînt *πολιται* ai orașului de care depind, ci sînt denumiți cu diferiți termeni corespunzînd latinescului *incolae* ⁵⁴. (La fel se întîmplă, dealtfel, în inscripția menționînd *Λαϊκός πύργος* din Dobrogea, unde sînt amintiți *κατασκευασταί*) ⁵⁵. Acest emporion de la Scaptopara este, în fond, un *burgus*, un *castellum* îndeplinind o funcție defensivă de frontieră, precum și sarcini polițienești ⁵⁶. Garnizoana este compusă din indigeni numiți *βορρυάριοι* ⁵⁷.

⁴³ J. Burian, *op. cit.*, p. 485; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 448 – 449.

⁴⁴ *Gesta coll. Carthag.*, Pl., vol. 11, 1262. 1419; cf. C. R. Whittaker, *op. cit.*, p. 343. Vezi pentru „sfatul” de *seniores* dintr-un *castellum* și CIL VIII 9005, 9006.

⁴⁵ CIL III 7533 = Gr. Tocilescu, AEM. 6, 1882, p. 11, nr. 19; idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 108–109, nr. 2; cf. V. Pârvan, ARMSI, 37, 1915, p. 433; I. I. Russu, SCIV, 10, 1959, p. 139–140; I. Stoian, *Tomilana*, București, 1962, p. 71, nr. 4.

⁴⁶ *Tab. Peut.*, col. 506–512, 8. 4; *Scut. Dur. Eur.*, 12; cf. R. Vulpe, DID, II, p. 205, n. 131.

⁴⁷ I. Stoian, SCIV, 2, 1951, 2, p. 150–151; idem, *Dacia N.S.*, 3, 1959, p. 385; C. I. Balmuș, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 725 (cf. R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 738–739); R. Vulpe, DID, II, p. 143.

⁴⁸ M. Bărbulescu-Munteanu, *Pontica*, 11, 1978, p. 127–136 (p. 129; fig. 1, r. 9).

⁴⁹ A. Avram, Gh. V. Nistor, SCIVA, 33, 1982, 4, p. 365–376.

⁵⁰ *SAonym. belli hisp.*, 8, 2 (apud E. Hübner, *Hermes*, 3, 1869, 252).

⁵¹ Tit. Liv., 13, 19, 6. Vezi un exemplu și pentru Cilicia: CIL III 6733. *Iussu d(ominorum) n(ostorum) Constantii triumphatoris Augusti et Iuliani nob(ilissimi) Caesaris, castellum diu ante a latronibus possessum et provinciis perniciosum Bassidius Lauricius u. c., com(es) et praeses occupavit* ...

⁵² IGB¹, III, 2, nr. 1690.

⁵³ L. Robert, *Hellenica*, 2, 1946, p. 135; acceptat de G. Mihailov, IGB¹, III, 2 p. 119.

⁵⁴ Vezi, pe larg, B. Gerov, *Studia in honorem D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 262 (cu referințe),

⁵⁵ I. Stoian *Dacia N. S.*, 3, 1959, p. 389–390; cf. J. și L. Robert, *RIEG*, 71, 1958, p. 284, nr. 342.

⁵⁶ Pentru sarcinile polițienești și de apărare a graniței vezi O. Hirschfeld, *Die Sicherheits-polizei im römischen Kaiserreich, Kleine Schriften*, Berlin, 1913, p. 594; M. I. Rostovtzeff, *JRS*, 8, 1918, p. 29–30.

⁵⁷ G. Mihailov, *op. cit.*, p. 120.

În lumina acestor analogii, putem considera localitățile menționate din Dobrogea ca sate fortificate. Acestea datează — după toate probabilitățile — din epoca elenistică și sînt în uz în epoca romană, din care provin și știrile din izvoare. Erau locuite de o populație neromană : laii la *Laikós pýrgos* și *vicus Turris Muca* . . . Locuitorii acestor *castella* (*burgi*) aveau, credem, ca și cei de la Scaptopara și din unele *castella* africane, sarcini de apărare și polițienesti. Încă din vremea lui Hadrian unități militare indigene sînt documentate ca apărînd *burgi*, mai ales în zonele de frontieră ⁵⁸. Nu ni se pare exclus ca aceste fortificații să fi fost — așa cum s-a arătat — părți componente ale unui *limes* maritim ⁵⁹.

Din cele expuse pînă acum rezultă că în diferitele regiuni ale Dobrogei ⁶⁰ existau districte autonome peregrine conduse uneori de fruntași locali. Acestea erau, desigur, supuse la o taxă față de autoritățile romane, însă beneficiau de propria lor organizare internă.

Nu ni se pare însă că locuitorii acestor districte erau indigeni geto-daci. Sărăcăcioasele știri de care dispunem îi menționează ca membri ai unei *ciuitas* pe ausdecensi, iar ca locuitori ai lui *Laikós pýrgos* și ai lui *vicus Turris Muca* . . . pe laii. Mai mult decît arît, din alte știri epigrafice, la care ne vom referi mai jos, se știe că elementele sud-tracice colonizate se bucurau de un statut superior. Pe de altă parte, două din inscripțiile pomenind *principes* provin din zona unde se va fi aflat *ciuitas Ausdecensium*. N-ar fi oare de bănuît că acești principii ar fi fost fruntași ausdecensi ? În sfîrșit, adăugăm că și în Dacia organizarea castellană este caracteristică pentru o populație peregrină colonizată, bucurîndu-se de autonomie : *piruștii* ⁶¹.

Nu vrem să sugerăm pentru întreaga zonă dobrogeană o diferență de statut între elementele colonizate și populația getică indigenă, în favoarea celor dintii și aceasta din două motive : în primul rînd nu avem nici o știre literară sau epigrafică despre organizarea autohtonilor, orice discuție reducîndu-se la simple supozitii ⁶² ; în al doilea rînd, documentele noastre provin, în marea lor majoritate, din apropierea Histriei și a Tomisului, unde starea de aservire a indigenilor era moștenită din epoca greacă ⁶³. Nu putem ști însă dacă nu existau în alte regiuni — de unde nu avem date — *ciuitates* indigene getice, bucurîndu-se de autonomie. Cert este că, în regiunile de unde provin inscripțiile analizate, alte populații, și nu cele autohtone, sînt acelea care sînt organizate în *ciuitates* și *castella* ⁶⁴.

⁵⁸ O. Hirschfeld, *op. cit.*, p. 594 ; M. I. Rostovtzeff, JRS, 8, 1918, p. 29—30 (cu exemple).

⁵⁹ Al. Suceveanu, RRII, 13, 1974, 2, p. 229 ; idem, *op. cit.*, 20, 1981, 4, p. 605—614 (mai ales p. 612—613).

⁶⁰ Inscriptiile despre *ciuitas*, *principes*, *πύργοι* etc. provin din mai multe zone : teritoriul histrian, Tomis, Ulmetum, Adamclisi (și împrejurimile) etc.. Remarcăm însă faptul că documentele sînt inegal repartizate în spațiu, existînd regiuni întinse despre care nu avem nici o știre de acest gen.

⁶¹ C. Daicoviciu, Dacia N. S., 2, 1958, p. 259—266.

⁶² O judicioasă discuție a principalelor puncte de vedere exprimate în această chestiune la Al. Suceveanu, *Viața economică*, p. 34—37.

⁶³ Pentru mina de lucru indigenă în coloniile grecești vest-pontice vezi contribuțiile esențiale ale prof. D.M. Pippidi, *Contribuții* ², p. 120—166 ; *Scythica Minora*, București—Amsterdam, 1975, p. 65—80.

⁶⁴ Dubii s-au exprimat, după cum am văzut (n. 10), cu privire la ausdecensi, considerați de Al. Suceveanu, *Viața economică*, p. 75 ca localnici.

În strînsă legătură cu autonomiile rurale din Dobrogea pot fi prezentate și acele *conuentus* de cetățeni romani și de *bessi*, respectiv *lai*, documentate într-o serie de inscripții provenind în special din teritoriul histrian⁶⁵. Nu se cunosc exact nici circumstanțele, nici datele colonizării acestor triburi în Dobrogea. Discuția s-a purtat mai pe larg cu privire la *bessi*. Unii istorici (prof. E. Condurachi, T. Sarafov) au interpretat colonizarea acestora ca o strămutare forțată⁶⁶. Alții, îndeosebi R. Vulpe, insistă asupra caracterului pașnic al colonizării⁶⁷, fundamentându-și afirmațiile pe neconcordanța dintre tratamentul acestor populații în secolele II – III e.n. (de cînd datează inscripțiile) și situația presupusă a unor „învinși pedepsii”⁶⁸. În sfîrșit, cercetările mai recente (D. Tudor⁶⁹, Al. Suceveanu⁷⁰) scot în evidență o importantă distincție: *bessii* deportați cu forța⁷¹ și *bessii* colonizați în sec. I e.n., aceștia din urmă fiind cei ce apar în calitate de *consistentes* în inscripții. *Bessi consistentes* sînt — după Al. Suceveanu și E. Zah — membrii unui *collegium* de meseriași din *Vicus Quintionis*, care se îndeletniceau cu exploatarea zăcămintelor de fier din zonă⁷².

În cele ce urmează intenționăm să zăbovim puțin asupra statutului acestor comunități de *lai consistentes* și *bessi consistentes*. Aceștia dedică, în majoritatea cazurilor în care ei sînt documentați, inscripții împreună cu cetățenii romani (*cives Romani consistentes*) către diferiți împărați. Desigur, formau un *conuentus*, însă caracterul acestuia⁷³ ni se pare a fi încă incomplet definit.

Conuentus erau la origine încă din epoca republicană asociații de negustori italici din provincii⁷⁴, corespunzînd în mare *collegiilor* din tagma meseriașilor. În epoca imperială sînt însă documentate și *conuentus* de meseriași⁷⁵, distincția între *collegium* și *conuentus* nerezultînd clar din izvoare și nefiînd, presupunem, lîmpele nici pentru contemporani⁷⁶. Ceca

⁶⁵ *Bessii*, menționați și de izvoarele literare (Ovid., *Trist.*, 3, 10, 5; 4, 1, 67; scolia la Lucan., 5, 441), par să ocupe o zonă mai întinsă. Pentru documentația epigrafică cu privire la *bessi* și *lai* vezi S. Lambino, *Le vicus Quintionis et le vicus Secundini de la Scythie Mineure*, în *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire ancienne offerts à J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 319–346; D. Tudor, SCȘ — Iași, 2, 1951, 1–2, p. 498–518; Al. Suceveanu, *Peuce*, 2, 1971, p. 157–158; E. Zah, Al. Suceveanu *op. cit.*, p. 567. Ultima ediție a inscripțiilor provenind din cei doi *vici* la D. M. Pippidi, *Inscripțiile...*, nr. 324, 326–328, 330–332, respectiv 343–347, 349.

⁶⁶ E. Condurachi, BȘAcad., 3, 1951, p. 31–36; T. Sarafov, *Les Besses et Rome (Le rôle des Besses dans la lutte des tribus thraces contre la pénétration romaine dans les Balkans)*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est-européennes*, II, Sofia, 1969, p. 141–150.

⁶⁷ R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 733–741; idem, DHD, 11, p. 39, n. 65; cf. D. M. Pippidi, DHD, I, p. 321, n. 156.

⁶⁸ R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 741.

⁶⁹ D. Tudor, intervenție la comunicarea lui T. Sarafov.

⁷⁰ E. Zah, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 567–578.

⁷¹ Ovid., *Trist.*, 3, 10, 5; 4, 1, 67.

⁷² E. Zah, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 572; vezi și S. Casson, JRS, 17, 1927, p. 97–101.

⁷³ Pentru relația dintre *consistere* și *conuentus* vezi E. Kornemann, RE, IV, s.u. *consistere*, col. 922.

⁷⁴ P. A., Brunt, *Italian manpower. 225 B.C. – A.D., 14*, Oxford, 1971, p. 220–224; D. Magie, *Roman rule in Asia Minor*, vol. 2, Princeton–New Jersey, 1950, app. IV; J. Hatzfeld, *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénique*, Paris, 1919, p. 193 sqq.; J. Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire Romain*, Paris, 1966, p. 276.

⁷⁵ E. Zah, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 572, n. 42.

⁷⁶ Dacă există meseriași *consistentes*, nu există însă, după știința noastră, *collegia* de negustori. Negustorii erau întotdeauna organizați în *conuentus* (cf. J. Rougé, *op. cit.*, p. 276).

ce conferă însă un caracter particular acestor *conuentus* din zona dobrogeană este asocierea cetătenilor romani cu laii, respectiv cu besii ⁷⁷. Satul era guvernat de doi magistrați anuali (unul roman, celălalt *bess* sau *lai*) ⁷⁸. *Ciues Romani* sau *ueterani* stau pe aceeași treaptă cu besii sau laii ⁷⁹. A. N. Sherwin-White a văzut aici un exemplu concludent pentru faptul că în provinciile relativ slab urbanizate ⁸⁰ statutul de cetățean roman este o formă de distincție onorifică ⁸¹.

Este vorba aici de „dublă comunitate”? Discuția s-a purtat pe larg cu privire la așa-numitele „duble comunități” (*Doppelgemeinschaften*) din Africa. Studiile polemice ale lui L. Teutsch ⁸² au ajuns, între altele, la concluzia că în cuprinsul teritoriului peregrin existau *conuentus ciuium Romanorum*, uniuni personale de sine stătătoare, independente de administrația orășenească peregrină. *Pagi* din Africa ar fi doar o formă particulară de *conuentus*, cu deosebirea că *pagi* fuseseră creați nu din inițiativă privată, ci de stat ⁸³. Nu este cazul să discutăm aici reacția la exagerările regretatului istoric german cu privire la *pagus* redus la o formă aparte de *conuentus* ⁸⁴, cu atât mai mult cu cât, în zona care ne preocupă, nu avem până acum documentat nici un *pagus* ⁸⁵. Cert este că descoperiri epigrafice mai recente (în Africa) au demonstrat existența unor comunități duble de tipul *pagus et ciuitas* ⁸⁶. Chiar dacă, în urma luărilor de poziție ale lui L. Teutsch, numărul comunităților duble a scăzut considerabil, ele sînt totuși o realitate care nu poate fi contestată ⁸⁷. Revenind la *conuentus*, constatăm în Africa cîteva exemple edificatoare: *conuentus ciuium Romanorum et Numidarum qui Mascululae habitant* ⁸⁸; *Afri et ciues Romani Suesens* ⁸⁹ etc. ⁹⁰.

⁷⁷ Există însă, firește, și *conuentus* formate numai din cetățeni romani sau din veterani. Cel mai vechi este cel de la Callatis (A. Rădulescu, *SICL*, 4, 1962, p. 275-279). Alte exemple la Troesmis: E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, nr. 134, 135, 141, 154, 157.

⁷⁸ M. Munteanu, *Pontica*, 4, 1971, p. 129-130.

⁷⁹ A. N. Sherwin-White, *The Roman citizenship* ², Oxford, 1973, p. 270; D. M. Pippidi, *Inscripțiile...*, p. 143. Vezi peptu modul superior în care erau tratate enclavele trace în raport cu indigenii R. Vulpe, *DD*, II, p. 200 și E. Condurachi, *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 291-292; contra: E. Zah, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 570; Al. Suceveanu, *Viața economică*, p. 44.

⁸⁰ Nî se pare exagerată afirmația lui A. N. Sherwin-White, care vorbește în acest caz de „non-urbanized provinces”, dînd ca exemplu tocmai Dobrogea (*loc. cit.*).

⁸¹ *Ibidem*, p. 273.

⁸² L. Teutsch, *Revue internationale des droits de l'Antiquité*, 3e série, 8, 1961, p. 281-356; idem, *Das Städtewesen in Nordafrika*, Berlin, 1962 (*non uidimus*!).

⁸³ L. Teutsch, *Revue internationale...*, 8, 1961, p. 353.

⁸⁴ Vezi, de exemplu, J. Burian, *op. cit.*, p. 479-480; G. Ch. Picard, *Africa*, 1, 1966, p. 69-70; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 409-412.

⁸⁵ S-a considerat, la un moment dat, că *pagani* care apar în Dobrogea în două inscripții (CH. III 12 478 — E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, nr. 42 — Capidava, și E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV - XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 208 — Ulmetum) ar desemna pe locuitorii unui *pagus* (V. Pîrvan, *Cetatea Ulmetum*, vol. II, 2, ARMSI, 36, 1914, p. 335-338). În realitate, termenul de *paganus* are în epoca respectivă mult mai multe înțelesuri și nu poate, luat în sine, să postuleze existența unui *pagus* la Capidava sau Ulmetum (E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 68-69). Pe de altă parte, dacă altarul închinat de Veturius Tertius, *magister uici*, provine de la Capidava, atunci avem dovada faptului că așezarea civilă de la Capidava ar fi fost un *uicus*, nu un *pagus* (*ibidem*, p. 78).

⁸⁶ G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 69-70.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 75.

⁸⁸ ILS 6774.

⁸⁹ ILS 6776.

⁹⁰ Alte exemple la G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 68-69.

După părerea noastră, în cazul inscripțiilor dobrogene, date fiind informațiile pe care le deținem despre colegialitatea magistraturilor, fapt care ne indică o organizare destul de riguroasă, credem că este vorba tot de o asemenea dublă comunitate compusă din elementele colonizate, nu de o simplă asociație. Trăsătura comună o constituia faptul că atât *cives Romani*, cât și *bessi* sau *laei* nu își aveau în satul respectiv *origo*, ci erau numai domiciliați. Pe de altă parte, un motiv de asociere era și preocuparea față de cultul imperial, puternic instrument de propagandă în provincii. Semnificativ ni se pare că inscripțiile de care ne ocupăm sînt dedicații către împărați. Acesta este cazul și în Africa⁹¹, Asia și Bithynia⁹².

Am trecut, așadar, în revistă cîteva tipuri de comunități autonome⁹³ documentate — ce e drept, în mod insuficient — în Dobrogea: *vici*, *ciuitates*, *castella* și *conuentus*. Pe lângă sumarele considerații pe care sărăcia documentelor le permite, ne simțim datori să răspundem la două chestiuni: 1. care a fost, în cele din urmă, destinul acestor comunități? 2. care au fost implicațiile Constituției Antoniniane?

Pentru a răspunde la prima întrebare, nu ne pot fi de folos decît analogiile. În principiu, *ciuitates* se romanizează și sînt cu timpul asimilate. A. Mócsy distinge trei posibilități: 1. anexarea comunităților prin *attributio* la municipii sau colonii; 2. nașterea dintr-o *ciuitas* a unei autonomii urbane de drept roman; 3. supraviețuirea unei *ciuitas* după Constituția Antoniniană sub formă rurală (deși cu organizarea evasimunicipală a teritoriului) pînă la Dioclețian, cînd termenul de *ciuitas* începe să se refere la toate comunitățile autonome⁹⁴.

Avînd un singur exemplu sigur, în Dobrogea nu putem urmări acest proces. În schimb avem, după cum am văzut exemple edificatoare de *principes* romanizați, cărora li se încredințează supravegherea unor teritorii. Ei rămîn în continuare membri ai comunității de baștină, dar, prin obținerea cetățeniei romane, le sporește prestigiul⁹⁵; ca urmare, autoritățile romane se puteau sprijini pe ei⁹⁶, fapt care permite în unele cazuri și înțetarea supravegherii militare, ca nemaifiind necesară⁹⁷.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² A. Audin, J. Guey, P. Wuillaume, *REA*, 56, 1954, 3—4, p. 324—325.

⁹³ Este posibil ca și asociațiile de *cultores* sau *consecrati* să constituie, în strînsă legătură cu scopul lor de întreținere a unui cult gentile, nuclee ale unor comunități autonome indigene. Acest lucru este afirmat de E. M. Štaerman, *op. cit.*, p. 66 tocmai pe baza a două inscripții dobrogene (AnnÉp., 1922, nr. 67 și 70 = E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, nr. 66—67). Asemenea asociații de *consecrati* sînt documentate în Gallia (de exemplu: CIL XII 5379 = 397; XIII 147: 1561; 7865) și în alte provincii (exemple la E. M. Štaerman, *op. cit.*, p. 65—66; E. De Ruggiero, *DE*, II, 1, s.u. *consecrati*, p. 603). În ceea ce privește inscripțiile deja menționate din Dobrogea (Ulmetum), chiar dacă este tentantă apropierea pe care o face M. I. Rostovtzeff (*SEIRE* 2, p. 647) între această asociație și populația indigenă din teritoriul capidavens documentată de alte realități, ne abținem de la orice presupuneri. Atita vreme cît din textul epigrafelor nu rezultă nimic care să ne îndemne să vedem în acest *collegium* nucleul unei comunități rurale. Avem de-a face cu o asociație religioasă care se îngrijea de sărbătoarea Rosaliilor sau de cultul imperial (E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 91), ai cărei membri trebuie să fi fost cetățeni romani din Ulmetum.

⁹⁴ A. Mócsy, *Historia*, 6, 1957, 4, p. 496—498.

⁹⁵ Un asemenea lider local va fi fost și beneficiarul *Tabulei Banasitana*; vezi *supra*, n. 18.

⁹⁶ A. Mócsy, *Die Bevölkerung*..., p. 111; T. Kotula, *op. cit.*, p. 363—364; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 468.

⁹⁷ „Man könnte sagen, dass der Fortschritt der Romanisierung an dem Aufhören der militärischen Präfecturen gemessen werden kann“ — serie, pe bună dreptate. A. Mócsy, *Histo-*

Cît despre *conuentus*, de obicei acesta era absorbit de un *municipium* sau o *colonia* (aşa cum se întîmplă şi în Dobrogea, de exemplu la Troesmis, unde în faza premunicipală sînt documentaţi *civies Romani consistentes*⁹⁸) sau rămînea „as a conspicuous feature” în provinciile de frontieră mai slab urbanizate⁹⁹. Acesta din urmă este şi cazul acelor *conuentus* la care ne-am referit mai sus. Nefiind în apropiere nici o aşezare urbană de drept roman, fuziunea a fost împiedicată şi *conuentus* a rămas ca atare multă vreme după fondarea sa.

De asemenea probleme se leagă, dealtfel, şi răspunsul la cea de-a doua chestiune enunţată, cu privire la implicaţiile edictului lui Caracalla din 212, conferind, în principiu, drepturi cetăţeneşti tuturor locuitorilor imperiului¹⁰⁰. Cercetările din ultimele decenii consacrate acestei spinoase probleme sînt unanime în a recunoaşte — spre deosebire de orientările imprimate mai demult de celebra carte a lui L. Mitteis¹⁰¹ — tocmai faptul că acordarea cetăţeniei romane nu exclude menţinerea drepturilor şi a tradiţiilor locale¹⁰². Dacă pentru un cetăţean roman obţinerea unei cetăţenii străine echivalează cu pierderea celei romane, în schimb pentru un pelerin obţinerea cetăţeniei romane este un beneficiu care nu impune nici o renunţare¹⁰³.

Pentru efectele Constituţiei Antoniniene în lumea satului dobrogean depun mărturie relativ numeroasele exemple de gentilicii *Aurelius* în inscripţiile din mediul rural din sec. al III-lea e.n.¹⁰⁴. O problemă au părut să o ridice inscripţiile cuprinzînd formula *civies Romani et Lai consistentes* data-bile după 212, din care s-a dedus la un moment dat că laii ar fi fost excluşi de la acordarea cetăţeniei romane¹⁰⁵. În realitate, aşa cum s-a demonstrat, laii devin cetăţeni, rămîind însă laii prin garantarea lui *ius gentis*¹⁰⁶. Pe de altă parte, trebuie ţinut cont de evoluţia comunităţii de tip *conuentus*. Este foarte probabil, după părerea noastră, ca ceea ce va fi fost o realitate de necontestat la începuturile stăpînirii romane să fi decăzut la statutul unei simple asociaţii cu caracter religios. Formula *civies Romani et*

ria, 6, 1957, 4, p. 493. Nu putem însă şti în ce măsură era cazul în Dobrogea, unde avem documentaţie epigrafică pentru o supraveghere militară a teritoriului; vezi, în general, E. Doruţiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, 1, p. 45—62.

⁹⁸ CIL III 6167 = E. Doruţiu-Boilă, *Inscripţiile...*, nr. 157; cf. R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 571; E. Doruţiu-Boilă, *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 133—144; *eadem*, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 245—247.

⁹⁹ A. N. Sherwin-White, *op. cit.*, p. 226; E. Kornemann, *op. cit.*, col. 1187.

¹⁰⁰ Nu intenţionăm, desigur, să dezbatem aici complexele aspecte ale acestui act. Ne mulţumim să trimitem la excelentul *Forschungsbericht* semnat de A. Boilă şi E. Doruţiu-Boilă, StCl, 14, 1972, p. 179—194, iar dintre studiile ulterioare consacrate acestei spinoase probleme la a doua ediţie a cărţii deja citate a lui A. N. Sherwin-White (*supra*, n. 79), la publicarea *Tabulae Banasitanae* (*supra*, n. 18) şi la disertaţia lui H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana und Pa-pyrus Gisenis* 49 I, Köln, 1976.

¹⁰¹ L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des Römischen Kaiserreiches*, Leipzig, 1891.

¹⁰² F. de Vischer, *Cahiers d'histoire mondiale*, 2, 1955, 4, p. 733—811.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 795; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 477.

¹⁰⁴ A. Boilă, E. Doruţiu-Boilă, *op. cit.*, p. 191, n. 34.

¹⁰⁵ E. Condurachi, *Dacia* N.S., 2, 1958, p. 281—316 (în special p. 291—292). Trebuie precizat că la data la care prof. E. Condurachi îşi elabora studiul, în lumea ştiinţifică domnea ideea conform căreia *dedictii* ar fi fost excluşi de la acordarea cetăţeniei romane, nu de la păstrarea drepturilor locale.

¹⁰⁶ A. Boilă, E. Doruţiu-Boilă, *op. cit.*, p. 188.

Lai consistentes ar avea în acest caz un simplu caracter tradițional, nemai-traducînd o realitate etnică și socială. Ne întemeiem presupunerea în primul rînd pe faptul că nu putem să nu admitem o contopire a celor două etnii în decursul timpului, o romanizare a lailor — respectiv a bessilor¹⁰⁷ — în al doilea rînd pe observația că inscripțiile în cauză sînt manifestări ale cultului imperial, care în provincii era susținut tocmai de asemenea asociații de tip collegial și pentru care avem o frapantă analogie în Gallia¹⁰⁸.

Deși puține și imprecise, știrile epigrafice despre comunitățile nero-mane sau în curs de romanizare nu lipsesc, așadar, din Dobrogea. Analogiile pe care am încercat să le stabilim cu realitățile altor provincii ale Imperiului Roman scot în evidență o dată mai mult o caracteristică esențială a administrației romane: respectarea în anumite limite (variabile în funcție de timp și de zone) a autonomiilor locale, paralel cu efortul de a atrage în mod gradat comunitățile respective — începînd cu pătura conducătoare — în orbita civilizației romane.

BEMERKUNGEN ZU DEN LÄNDLICHEN AUTONOMIEN IN DER RÖMISCHEN DOBRUDSCHA. (I. — III. JH. n. Z.)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser untersucht mehrere Formen ländlicher autonomer Gemeinden, die in der Dobrudscha von den Urkunden belegt werden: *vicius*, *ciuitas*, *castellum*, *conuentus*.

Bezüglich der *vici* mit thrakischen Namen wird bemerkt, daß es nicht immer klar aus den Quellen hervorgeht, ob es sich um getische Einwohner oder um kolonisierte süd-thrakische Elemente handelt, obgleich es zu vermuten ist, daß die meisten *vici* von den einheimischen Geten bevölkert waren.

Auf einer höheren Stufe steht die *ciuitas*, wofür man ein gutes Beispiel in der Dobrudscha in der *ciuitas Ausdecensium* findet. Die neueren Forschungen in bezug auf die anderen Provinzen des Reiches (die Donau-provinzen, Afrika) haben darauf hingewiesen, daß die *ciuitas* nicht bloß „Volksgemeinde“, die einer Stadtgemeinde gegenüberstünde, sondern ein größerer Verwaltungsdistrikt ist, der nach einem Stamme (*populus*, *gens*) heißen kann. An der Spitze eines derartigen Distriktes mag sich ein *princeps gentis* — Amt das dreimal in den Inschriften aus der Dobrudscha erwähnt wird — befunden haben. Dabei ist zu bemerken, daß im Falle des *princeps loci* von Ulmetum (CIL III 12 491) *locus* nicht als eine besondere territoriale Einheit aufgefaßt werden darf, sondern wohl als Synonym für *territorium*. Der *princeps loci* soll der Anführer einer nichtrömischen peregrinen Gemeinde gewesen sein; seine Titulatur sollte nun seine höhere Stellung unterstreichen.

Die *castella* — welche als *pyrgoi* und *turres* in den Urkunden erscheinen — sollen ursprünglich befestigte Dörfer aus der hellenistischen Zeit ge-

¹⁰⁷ H. Wolff, *op. cit.*, p. 44–45.

¹⁰⁸ A. Audin, J. Guey, P. Willeumier, *op. cit.*, p. 327.

wesen sein; danach waren sie in römischer Zeit von einer nichtrömischen (thrakischen) Bevölkerung bewohnt, welche Aufträge militärischer und polizeilicher Natur erfüllte.

Was die *conventus* anbelangt, erlauben die Urkunden sie als Doppelgemeinschaften von *civies Romani* und gleichberechtigten *Lai* (beziehungsweise *Bessi*) *consistentes* zu betrachten.

Alle behandelten ländlichen Gemeinden sind im Laufe der Zeit unter verschiedenen Umständen vom Römertum aufgesogen worden. Es war aber vom rechtlichen Standpunkt aus möglich das *ius gentis* beizubehalten, auch wenn die *Constitutio Antoniniana* allen Einwohnern des Reiches das Bürgerrecht eingeräumt hatte.

ATELIER DE OLĂRIE LA MĂNĂSTIREA VECHĂ A HUMORULUI (SEC. XV)

DE

ELENA BUSUIOC și PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC

Istoriografia noastră a demonstrat că Moldova și Țara Românească cunosc în a doua jumătate a secolului al XV-lea un progres general în domeniul vieții economice prin accentuarea dezvoltării producției de mărfuri. Aceasta a impulsionat dezvoltarea agriculturii celor două țări române, ceea ce a contribuit în măsură hotărâtoare la dezvoltarea orașelor unde sînt atrase spre activitatea meșteșugărească și comercială tot mai numeroase pături ale populației¹. Documentele atestă pe teritoriul celor două țări române un avînt vizibil al meșteșugurilor de la orașe în special dar și de pe unele mari domenii feudale monahale, avînt care se perpetuează în primele decenii ale secolului următor. Fenomenul acesta se manifestă prin creșterea nivelului tehnic al proceselor de muncă, prin diferențierea și specializarea mai largă a meșteșugurilor².

Deși olarii nu sînt menționați în documentele vremii tot atît de frecvent ca alte categorii de meșteșugari, activitatea lor artizanală poate fi în schimb mai bine studiată și cunoscută prin cercetări arheologice.

Cercetătorii care s-au ocupat de studiul ceramicii din Moldova sînt, cu toții, de acord că producția de ceramică smălțuită cunoaște momentul de vîrf al dezvoltării ei în a doua jumătate a secolului al XV-lea, mai ales în ultimul pătrar al acestui veac.

În afară de produsele ceramice propriu-zise, ale căror caracteristici vin să argumenteze în multe privințe capacitatea cunoștințelor de care fac dovadă olarii vremii, descoperirile legate direct de procesul de producție sînt și pentru această etapă destul de puține.

Cercetările practicate în 1968 la vechea mănăstire a Humorului au avut ca rezultat, între altele³, descoperirea unui atelier de ceramică smălțuită care a funcționat în incinta humoreană în cursul ultimului sfert al secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului următor.

Atelierul consta din cuptorul propriu-zis, construit din cărămidă, cu boltă de lut, și dintr-o mică încăpere a cărei existență poate fi presupusă pe baza unor resturi de podea aflate în imediata vecinătate a cuptorului.

¹ Cf. *Istoria României*, II, București, 1962, p. 449 - 452.

² *Ibidem*, p. 452 - 453; vezi și Ștefan Olteanu și Constantin Șerban *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 63; Elena Busuioc, *Ceramica medievală de uz comun nesmălțuită din Moldova (sec. XIV pînă la mijlocul sec. XVI)*, București, 1975.

³ Cf. Elena Busuioc și Gh. I. Cantacuzino, *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 67 - 82; Elena Busuioc, *Anuarul Muzeului județean Suceava*, 5, 1978, p. 179 - 196; Elena Busuioc și arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Dacia*, N. S., 23 1979, p. 275 - 306.

Din cuptor s-a păstrat partea adîncită în pămînt reprezentînd camera de foc la nivelul începerii camerei de ardere a vaselor ; o bună parte din camera de ardere, ce se înălța deasupra solului s-a aflat prăbușită în interiorul camerei de foc. De la nivelul de călcare, constructorii au săpat în pămînt groapa cuptorului de formă circulară, pe care au căptușit-o cu cărămizi legate cu lut, așezate pe lat ; vatra, plană, a fost și ea pavată cu cărămizi. Ultimul șir de cărămizi al peretelui formează un prag avînsînd către interiorul camerei de foc ; el marchează începutul camerei de ardere a cuptorului. Construită pe cofraje de lemn îmbrăcate cu lipitură de lut, bolta se sprijinea pe un suport înălțat în mijlocul vetrei, realizat și el din cărămizi. Gura cuptorului era marcată prin două cărămizi așezate pe înălțimea lor, cadrul de sus fiind prăbușit. În interiorul cuptorului s-au găsit bucăți mari de lut, unele purtînd lăcașul cofragului de lemn, cărămizi provenind din continuarea piciorului central și poate din construcția camerei de ardere a ceramicii (fig. 1).

La îndepărtarea resturilor prăbușite ale bolții și pe vatra cuptorului s-au găsit cîțiva suporti de vase și ceramică sub formă fragmentară.

În atelierul de olărie de la mănăstirea Humorului se confecționa ceramică smălțuită lipsită de decor, cu ornament realizat în tehnica sgraffito și champlevé, fiind prezentă, deși într-o foarte mică măsură, și categoria cu scriere. Repertoriul ceramicii humorene cuprinde : *boluri*, *străchini*, *farfurii*, *pahare*, *căni*, *urcioare* — forme caracteristice în producția de ceramică ce se desfășura în această vreme în marea majoritate a orașelor și pe unele domenii mănăstirești din Moldova.

În cuptor s-a găsit un singur fragment de la o piesă de coronament de tipul cahlei-turn cu acoperiș, ceea ce probează că în același atelier s-a lucrat și ceramica sobei găsită într-una din încăperile locuințelor — chilii ale mănăstirii⁴. Dar înclinăm să credem că pentru arderea cahlelor a existat în incinta mănăstirii un alt cuptor, eventual de dimensiuni mai mari, neidentificat de cercetările destul de restrînse practicate de noi.

În umplutura cuptorului s-au mai găsit un fragment de cărămidă cu șanțuri adînci pe una din fețe, acoperit de smalt, o mică cute de gresie ce va fi folosit la anumite operații în cadrul atelierului și trei fragmente de torți cu inscripția „monah Tofil” (fig. 6).

Interesul pe care îl prezintă cuptorul de ars ceramică de la mănăstirea Humorului constă în descoperirea în cuprinsul lui a unei *categorii speciale* de materiale ceramice care se leagă de un anumit moment din procesul de producție al ceramicii smălțuite.

Fragmentele ceramice la care ne referim au fost lucrate din pastă fină și de foarte bună calitate ; ea conține aproximativ 50 % — 60 % adaos de nisip și de calcar sub formă de pulbere ; finețea paietelor de mica arată că adaosul de nisip fin era obținut prin procedeul decantării. Este foarte posibil că același procedeu s-a folosit și la purificarea lutului.

Cele 45 de fragmente redau conturul corect al unor boluri modelate parțial, cu pereții aproape drepecți, fără fund, păstrînd doar curbura către baza de susținere (fig. 3/11—12). Reconstituirile indică exemplare cu diametrul deschiderii de 13 cm și 14,5 cm și înălțimea de respectiv 9,5 cm și

⁴ *Ibidem*, p. 289—306, fig. 13—26.

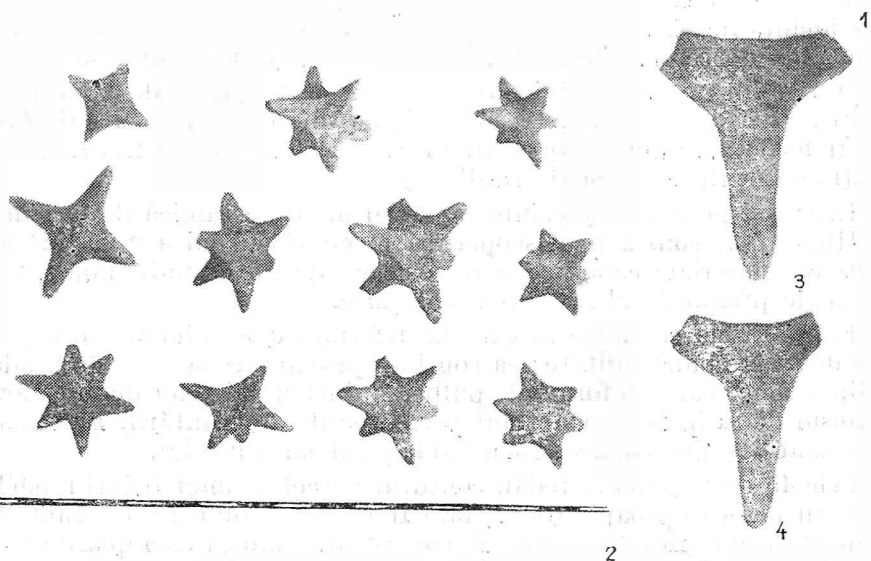

Fig. 1. Mănăstirea Humor. 1 cuptor de ars ceramică smălțuită (a doua jumătate a secolului al XV-lea); 2—4 suportți găsiți în cuptor.

8 cm. După modelare și netezire cu o emulsie fină de lut au fost tăiate în jumătăți sau în două-trei părți inegale (fig. 3).

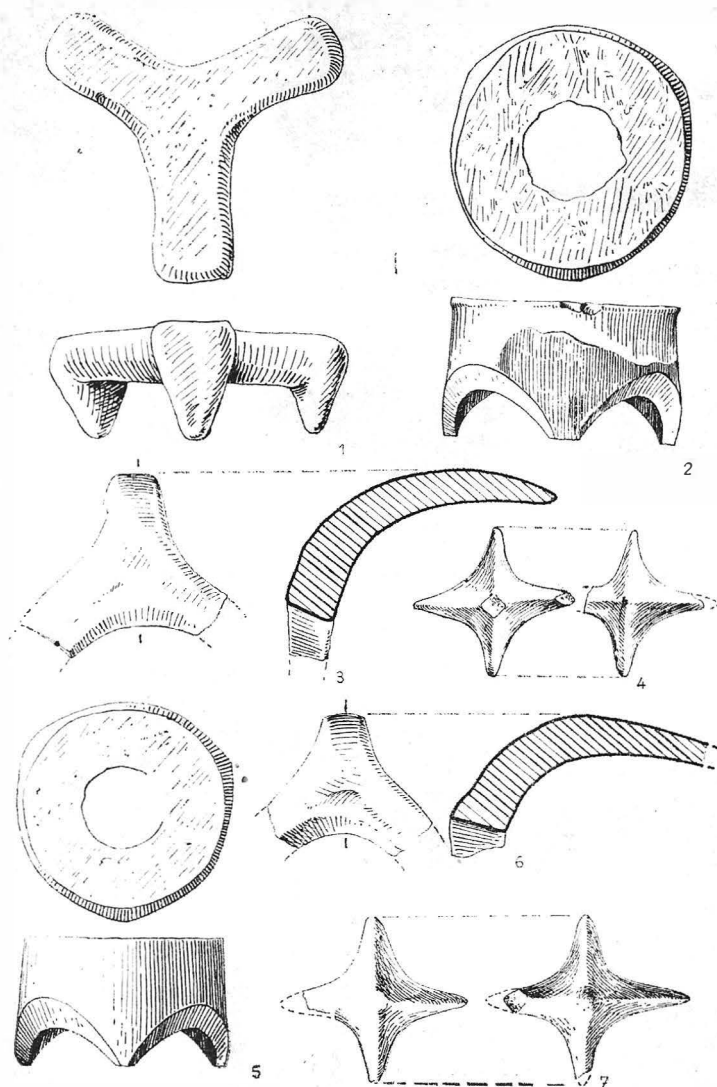

Fig. 2. Suporturi găsiți în cuptoare de ars ceramică smălțuită: 1 — 2,5 Suceava; 3 — 4, 6 — 7 Mănăstirea Humor.

Alte fragmente provin de la funduri inelare, foarte probabil corespunzătoare bolurilor respective, unele fiind tăiate în patru părți egale (fig. 4/1, 4—6, 9—11).

După această operație, fragmentele rezultate au fost arse în atmosferă oxidantă, căpătînd o culoare gălbuie-deschisă.

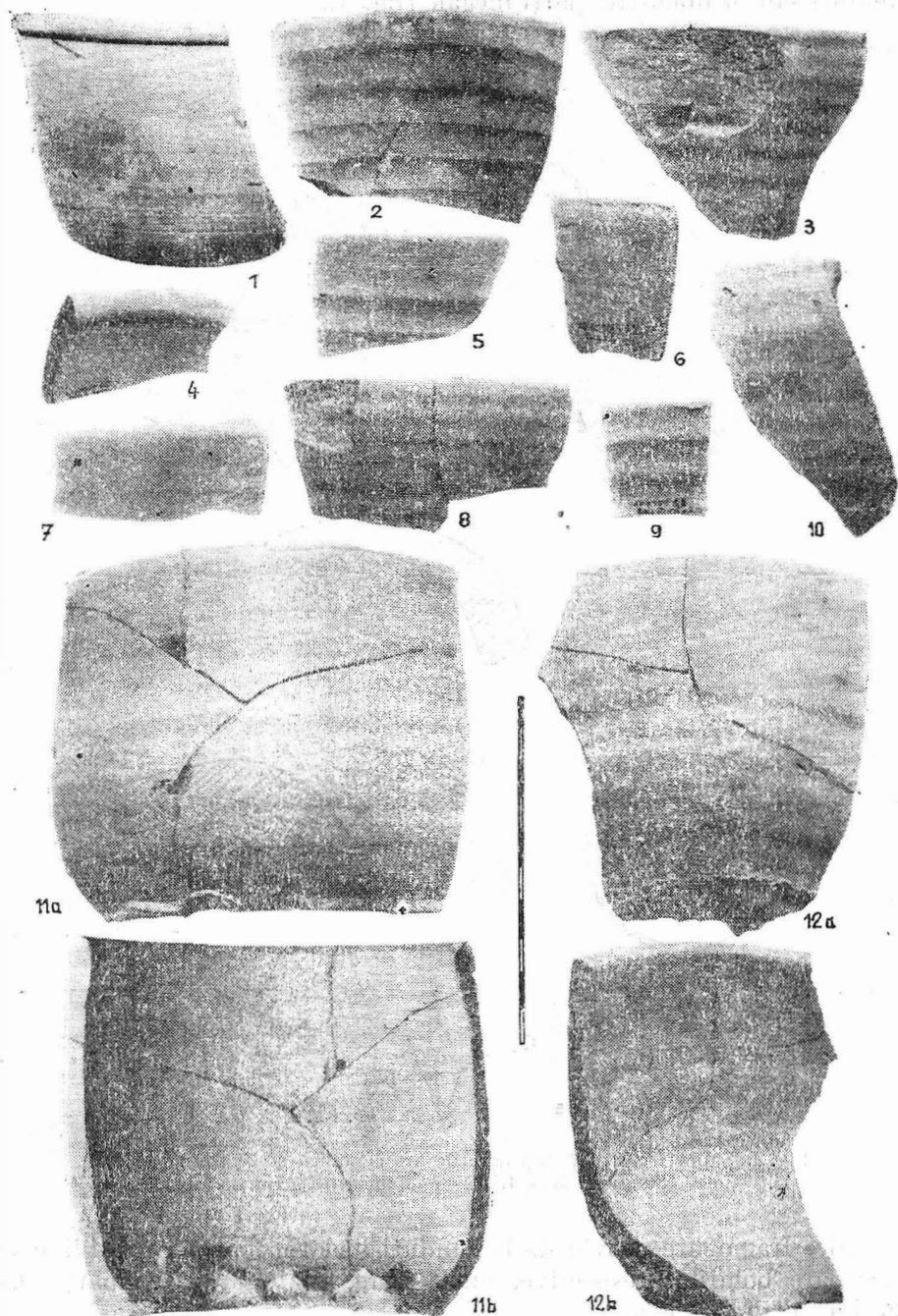

Fig. 3. Mănăstirea Humor. Fragmente de boluri tăiate intenționat, reprezentând „probe de modelare”.

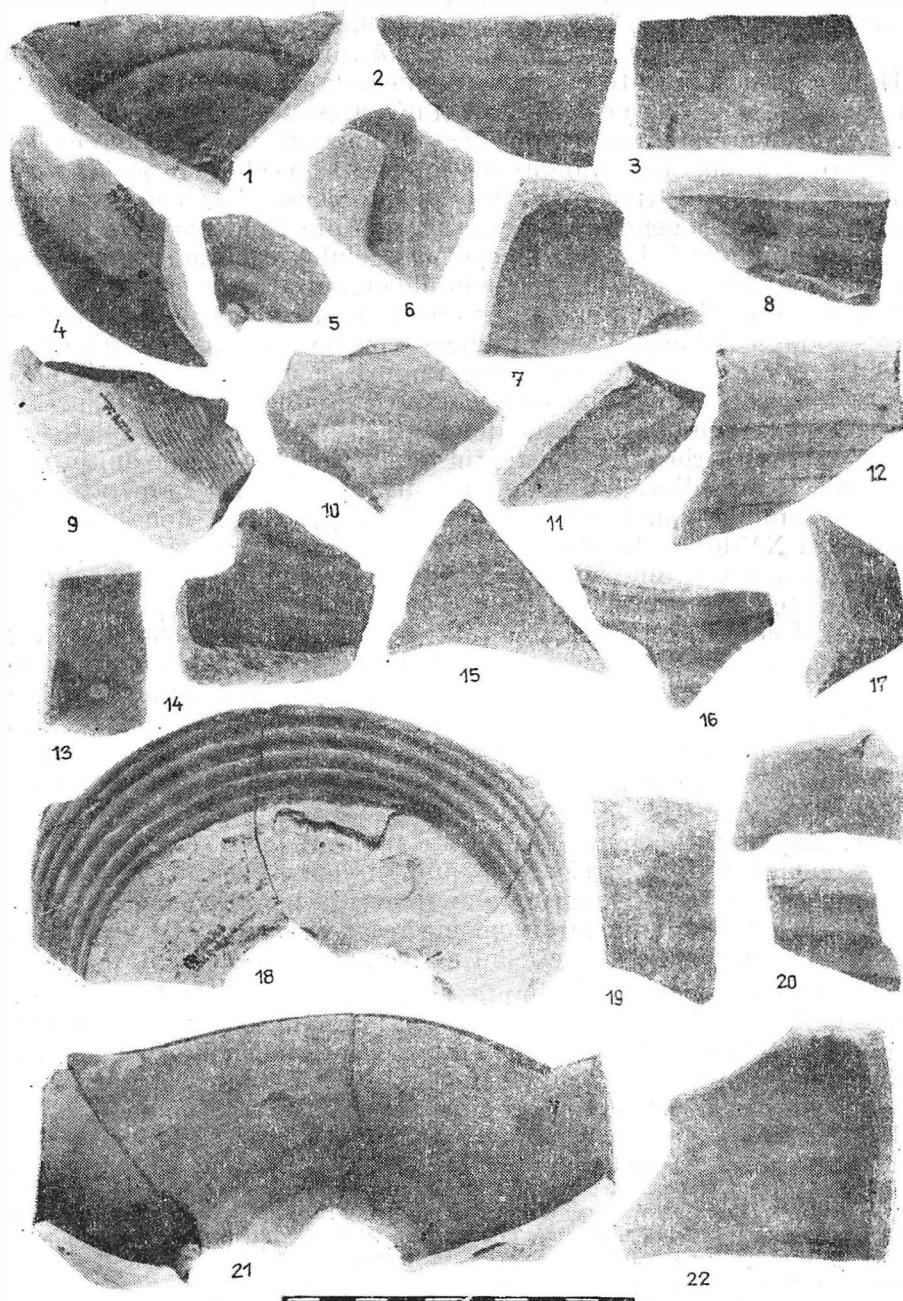

Fig. 4. Mănăstirea Humor. Fragmente de boluri tăiate intenționat, reprezentind „probe de modelare”.

În cuptor s-au găsit 11 suporti, modelați din pastă fină, în forma unor „ghimpi” cu șase prelungiri triunghiulare (fig. 1/2—4; 2/3—4, 6—7). Unii au pete de angobă (folosită prealabil smălțuirii) și de smalt.

Spre deosebire de categoria *angobată* (prezentă și ea în cuptorul de la Humor prin suficiente resturi), fragmentele de *boluri tăiate intenționat* constituie, după opinia noastră, dovezi de „atastare” a dexterității de modelare⁵. Prin urmare, am avea a face cu mărturii indirecte ale exigenței cu care obștea monahală humoreană înțelege să vegheze la *pregătirea profesională* a meșteșugarilor olari. Această problemă se află în strînsă legătură cu dezvoltarea generală a meșteșugarilor din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului următor, dezvoltare care a creat condițiile favorabile procesului de organizare profesională a unor dintre meșteșugarii de la orașe⁶. În acest sens, cercetările arheologice au arătat că în secolul al XV-lea se adîncește procesul de specializare a meșteșugului ceramic prin afirmarea unor ramuri chemate să satisfacă nevoile tot mai diverse reclamate de societatea urbană din Moldova, și, mai ales, de cerințele exprimate de curțile domnești⁷.

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii 20—30 de ani în numeroase obiective medievale din Moldova au arătat, în mod repetat, că producția de ceramică smălțuită cu destinație casnică din a doua jumătate a secolului al XV-lea și din secolul următor este rodul activității atelierelor din mediul urban și din cadrul unora dintre așezămintele monahale.

Caracterizată printr-o însemnată bogăție de forme și prin varietatea decorului și culorii, ceramica smălțuită din vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi are un repertoriu alelăuit, în principal, din formele deja cunoscute în etapa anterioară. Ea se clasifică în două grupe principale: *Ceramica smălțuită cu decor (A)* și *ceramica smălțuită fără decor (B)*. Grupa A cuprinde: *ceramica smălțuită decorată sgraffito și champlervé, ceramica smălțuită cu decor și inscripții; ceramica smălțuită pictată; ceramica smălțuită cu decor în relief.*

A. Repertoriul ceramicii smălțuite și cu ornament cuprinde: boluri, cupe, străchini, farfurii, urcioare și căni. În general aceste forme se întîlnesc în toate cele patru subgrupe dar frecvența lor diferă, totuși, de la o subgrupă la alta, fapt pe care vom încerca a-l semnală, fie pe parcursul prezentării formelor, fie atunci cînd ne ocupăm de ornamentare.

Bolurile se evidențiază (împreună cu cupele) prin conturul realizat printr-o unică arcuire de formă elipsoidală. Simplitatea aparentă a conturului acestei forme de vas denotă o mai aplicată îndemînare de modelare, un real simț al proporțiilor și evident bun gust. De aceea a și fost ales ca „model” pentru *probele de modelare* în atelierul de la Humor.

⁵ În umplutura cuptorului au fost găsite, în total, 20 de fragmente purtînd indicii că au fost tăiate intenționat, după modelare; alte aproximativ 24 de fragmente, care prezintă indicii similare, au fost găsite în preajma cuptorului. În mai toate cazurile, tăieturile erau foarte bine netezite; la trei-patru astfel de exemplare tăietura a fost netezită intens numai pe jumătate din grosimea peretelui tăiat, rezultînd o lamelă lucioasă secundată de pastă nemodificată (prin netezirea intenționată).

⁶ Noi excludem eventualitatea ca fragmentele la care ne referim să reprezinte „probe de pastă”, necesare dealtfel într-un atelier de ceramică smălțuită, întrucît așa cum arătăm, ele manifestă o serie de operații suplimentare. Precizăm că bolurile tăiate au dimensiuni asemănătoare cu exemplarele propriu-zise, finite.

⁷ Cf. Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 120.

Reconstituiriile reclau exemplare avînd diametrul deschiderii de 13—20 cm și înălțimea în jur de 10—12, cm, iar piciorul inelar de susținere, înalt de 1—2 cm, măsoară 5—6 cm ori 8—10 cm în diametru,

Se documentează frecvent în mănăstiri (Putna, Bistrița, Humor, Horodnic) și în orașe — la Suceava (în zona curții domnești și la cetatea de scaun), la Iași (în complexe similare); sînt larg reprezentate în grupa A, și mai rar în grupa B (fig. 5/1—11).

Cupele sînt vase de dimensiuni mici; cele mai multe au conturul semisferic și picior inelar de susținere; altele se termină tot cu picior inelar, cu corpul semisferic, dar aproximativ de la jumătatea înălțimii pereții se frîng către interior.

Adesea exemplarele de dimensiuni mai mari sînt asimilate bolurilor.

Cupele se întîlesc atît în grupa A cît și în grupa B. Deocamdată observăm că bolurile și cupele erau nelipsite în orașele care adăposteau reședințe domnești și în mănăstiri.

Strachina cu profil caracteristic acestei forme are corpul adînc tronconic, marginea verticală și picior inelar de susținere. Este forma cea mai larg răspîndită (cu variante numeroase în funcție de dimensiuni și de mici detalii) și se documentează în grupa A dar cele mai numeroase exemplare aparțin grupei B.

Parfuria se deosebește de strachina propriu-zisă prin corpul puțin adînc și marginea lată răsfrîntă orizontal înspre exterior; se termină cu același picior inelar. În comparație cu celelalte forme, se întîlnește rar în secolele XV—XVI (fig. 5/15).

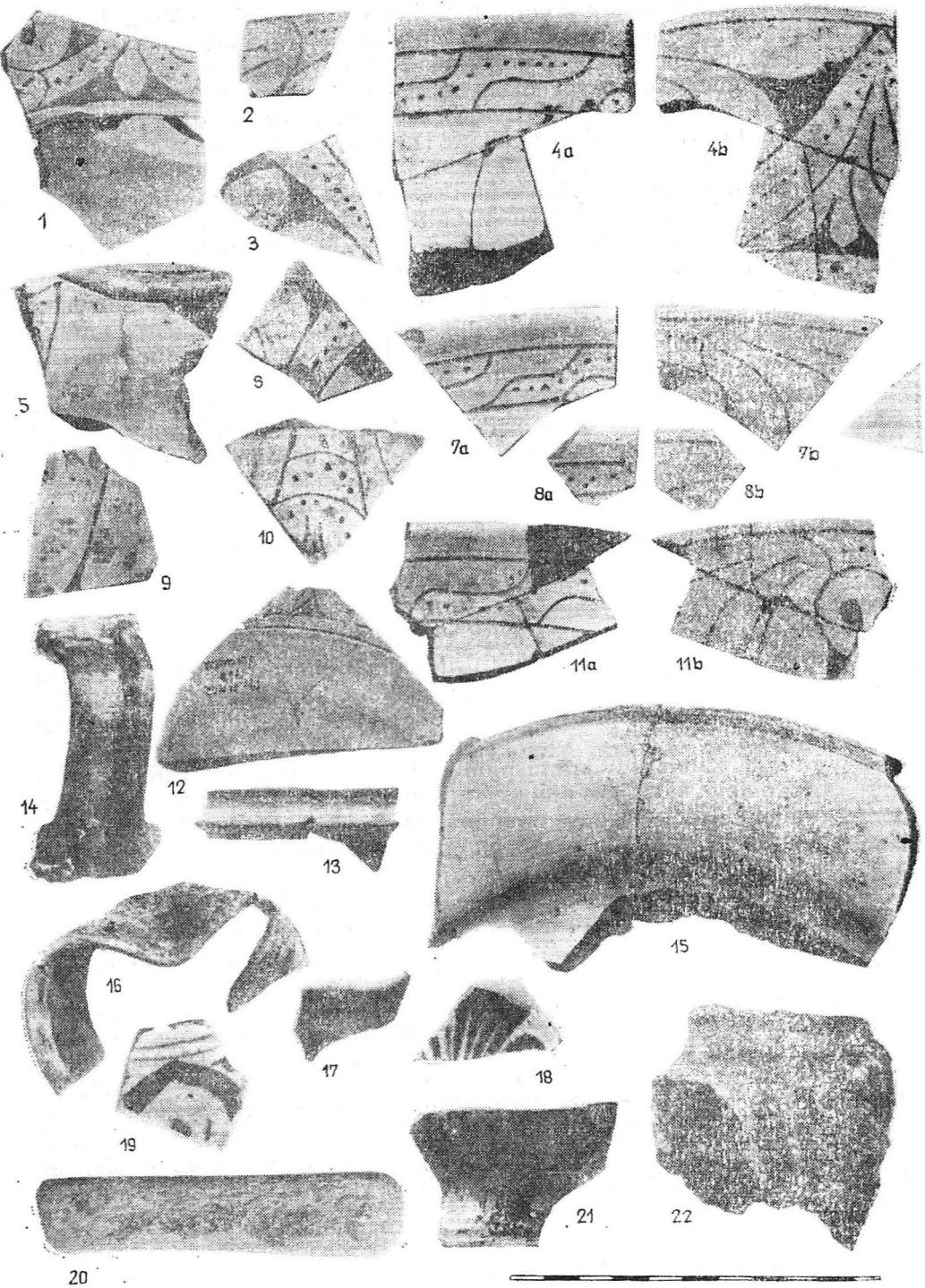
Paharele sînt reprezentate prin exemplare avînd forma tronconică cu pereții drepecți sau arcuți. Reconstituiriile indică dimensiunile: 8,5 și 6 cm diametrul gurii; 5 cm diametrul bazei; 7,5 și 6 cm înălțimea. Cele mai răspîndite sînt paharele smălțuite fără decor; sînt cunoscute și exemplare cu inscripții (fig. 6/1).

Cămile sînt mult mai larg răspîndite decît urcioarele în ceramica smălțuită din Moldova și cunosc o mare varietate în privința ornamentării și a dimensiunilor⁸. Unele au gura circulară, fiind simple ulcele, altele au gura trilobată, ambele forme fiind la fel de bine cunoscute în categoria ceramicii nesmălțuite (fig. 5/16).

Ulcelele smălțuite decorate cu o bandă de incizii, confecționate în atelierele de la Suceava reprezintă produse tipice de serie. Aceleași ateliere produceau însă și ulcele și căni împodobite în tehnica sgraffito și champlévé cu o decorație amplă.

Un loc aparte îl ocupă cămile de forme și dimensiuni variate cu decor în relief. Reconstituiriile au determinat următoarele cîteva exemplare. Cană cu gura trilobată, corpul ovoidal și picior înalt, inelar. Dimensiunile: 13,8 cm înălțimea; 7,2 diametrul maxim; 5 cm diametrul piciorului. Pe git și pe corp cana este amplu decorată cu cîte un registru lat format din două șiruri de casete pătrate, adîncite în pasta vasului și hașurate, avînd intercalat între ele un șir de pastile aplicate, asemănătoare unor mici rozete care ies în relief. Cana este smălțuită cu verde deschis cu șerpuiți de verde închis, metalic.

⁸ Gh. I. Cantacuzino și Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 528; Lia Bătrina și Adrian Bătrina, A. M. Suceava, 5, 1978, p. 171.

Altă cană, păstrată fragmentar, pare a fi de dimensiuni apropiate celei de mai sus. Decorul ei constă dintr-un șir de protuberanțe aplicate, de forma unor boabe de zmeură, încadrat sus și jos de decupaje hașurate, alternând cu spații libere. Vasul era smălțuit în galben-auriu (fig. 7/1).

Alte exemplare provin de la căni de dimensiuni mari (cca 30–35 cm înălțime) cu corpul ovoidal. Decorul, atît cît s-a păstrat, constă dintr-un șir de pastile de formă circulară, în relief gros, ștanțate cu ajutorul unei matrițe, probabil, prin care s-a obținut un contur quadrilobat, marcat prin cinci protuberanțe sferice (fig. 7/3). Pe un alt exemplar, de formă și dimensiuni asemănătoare, decorul consta dintr-un șir de pastile ovale, în relief gros, pe suprafața cărora s-au ștanțat cu o matriță mici protuberanțe (fig. 7/2). Ambele exemplare erau smălțuite în verde închis. Alte fragmente cu decor care sugerează boaba de zmeură, provin de la vâscioare (probabil cănițe).

Ceramică cu astfel de decor se documentează în timpul domniei lui Ștefan cel Mare mai ales în producția urbană la Suceava ca și la Putna; fragmentele de la Putna provin de la vâscioare smălțuite în verde, maron și galben-auriu⁹. Descoperiri din ultimii ani semnalează ceramică similară la Baia¹⁰, unde se datează în aceeași vreme.

În afara Moldovei, cele mai apropiate analogii pentru ceramica cu decor în relief se găsesc în Cehoslovacia¹¹ (datînd din secolul al XV-lea) și în Ungaria¹² unde se datează în vremea domniei lui Matei Corvin.

B. *Ceramica smălțuită fără decor* ocupă în special în producția atelierelor care activau în orașe și pe unele domenii feudale un procent cantitativ net superior categoriei smălțuite și decorate. Exceptînd bolurile, care au o apariție sporadică, în grupa B se întîlnesc toate formele din grupa precedentă (A), repertoriul ei cuprinzînd încă două forme, *cratița cu trei picioare de sprijin* și *sfeșnicul*, reprezentate prin exemplare asemănătoare aceloră cunoscute deja din perioada anterioară.

⁹ Materialele au fost descoperite în secțiuni practice în incinta mănăstirii în anii 1971 și 1972 de un colectiv îndrumat de Mircea D. Matei. Alte fragmente au fost descoperite cu prilejul cercetărilor întreprinse la Putna în 1956: ele se află în depozitul Muzeului județean Suceava și la mănăstirea Putna.

¹⁰ Cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII, Iași, 1980, p. 122, fig. 81/9.

¹¹ Ceramica smălțuită cu decor în relief se datează în Cehoslovacia în jurul anului 1400 și în decursul secolului al XV-lea. Cf. K. Reichertova, PA, 1, 1959, 1, p. 256. În ceramica din Cehoslovacia sînt frecvente paharele și căni de mici dimensiuni decorate cu pastile granulate, în relief. Cf. *Ibidem*, p. 256 și fig. 7/4; V. Nekuda, K. Reichertova, *Stredověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno, 1968, p. 341, pl. XXXVII.

¹² Cf. Holl Imre, BR, 14, 1955, p. 167, fig. 37–41; p. 150, fig. 9; Idem, BR, 20, 1963, p. 362 și fig. 46–47, 49, 50–51, 61 și 62–63.

Fig. 5. Mănăstirea Humor. 5–6, 9–10 fragmente de urcioare cu decor sgraffito; 1–4, 7–8, 11 fragmente de boluri cu decor sgraffito și champlévé; 12–17, 21 fragmente de străchini și de căni cu decor incizat; 18–19 fragmente cu decor pictat; 20 cute; 22 fragment de cărămidă cu smălț verde deschis.

Prin particularitățile ei de ordin tehnic și prin concepția ornamentală ceramica sgraffitată și cu scriere depășind limitele meșteșugului reprezintă autentice manifestări ale artei ce exprimă rafinamentul clasei dominante a societății din Moldova din vremea domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi.

În stadiul actual al cercetării observăm că ceramica cu inscripții s-a găsit îndeosebi în cadrul așezămintelor monahale, în mediul urban ea fiind semnalată numai la Suceava prin descoperiri care se cantonează în zona curții domnești și a cetății de scaun. Această împrejurare semnifică, cum era de așteptat, largă răspîndire a scrisului în mănăstiri ca Putna ¹³, Humor, Bistrița ¹⁴, precum și pătrunderea într-o mai mică măsură a scris-cititului în mediul meșteșugarilor de la orașe.

Se pune întrebarea dacă în cadrul atelierului de olărie de la Humor întreg procesul de confecționare a ceramicii era urmărit cu aceeași exigență, așa cum am văzut că se întâmplă în cazul modelării. În acest sens, de exemplu, este greu de știut dacă olarii mănăstirii Humor executau ei înșiși și decorul și scrierea, sau aceste operații erau realizate de călugării cu pregătire livrescă, îndeplinind deci alte funcții și ocupații în cadrul mănăstirii (dieci sau grămatiei bunăoară) și care se îndeletniceau doar ocazional cu scrierea pe ceramică. Ambele posibilități pot fi acceptate, în favoarea primei ipoteze pledînd totuși grija care se acordă modelării ceramicii în cadrul atelierului humorean. Oricum, trebuie să admitem, în stadiul actual al descoperirilor, că ceramica amplu decorată și cu scriere este în primul rînd o creație a climatului cărturăresc din cadrul unora dintre cele mai însemnate mănăstiri: Putna, Humor și Bistrița, climat ocrotit și îndrumat de domnie.

În același timp, ceramica smălțuită fără decor, produsă în mari cantități de atelierele urbane, exprimă ea însăși o foarte bogată paletă coloristică controlată de simțul artistic de netăgăduit al meșteșugarilor din Moldova, mărturisitoare deopotrivă a esteticii societății urbane căreia ea îi era destinată. Răspîndirea pe scară largă a ceramicii sgraffito în orașele Moldovei, așa cum o ilustrează descoperirile arheologice, constituind dovada existenței, în vremea de care ne ocupăm, a unei orășenimi cu simț artistic evoluat.

Avînd în vedere similitudinea trăsăturilor tipologice stilistice și ornamentale ale ceramicii sgraffitate uzuale produsă de atelierele urbane cu aceeași categorie de ceramică provenind din atelierele monahale (de la Putna, Humor, Bistrița) se poate admite deopotrivă existența organizării profesionale în cadrul unora dintre atelierele urbane de ceramică din Moldova în ultimul sfert al secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Descoperirile arheologice arată că în producția de ceramică smălțuită din orașele moldovene în secolele XV—XVI, în afara elementului de factură bizantină, se fac simțite contactele cu mediul urban central și vest european, fapt exprimat prin produsele ceramice smălțuite cu decor în relief. Dealtfel, folosirea sporadică a smălțului în ceramica din Moldova

¹³ Cf. Gh. I. Cantacuzino și Al. Rădulescu, SCIV, 25, 1974, 4, p. 533—537.

¹⁴ Cf. Lia Bătrina și Adrian Bătrina, RMM—MIA, 2, 1975, p. 76 și urm.

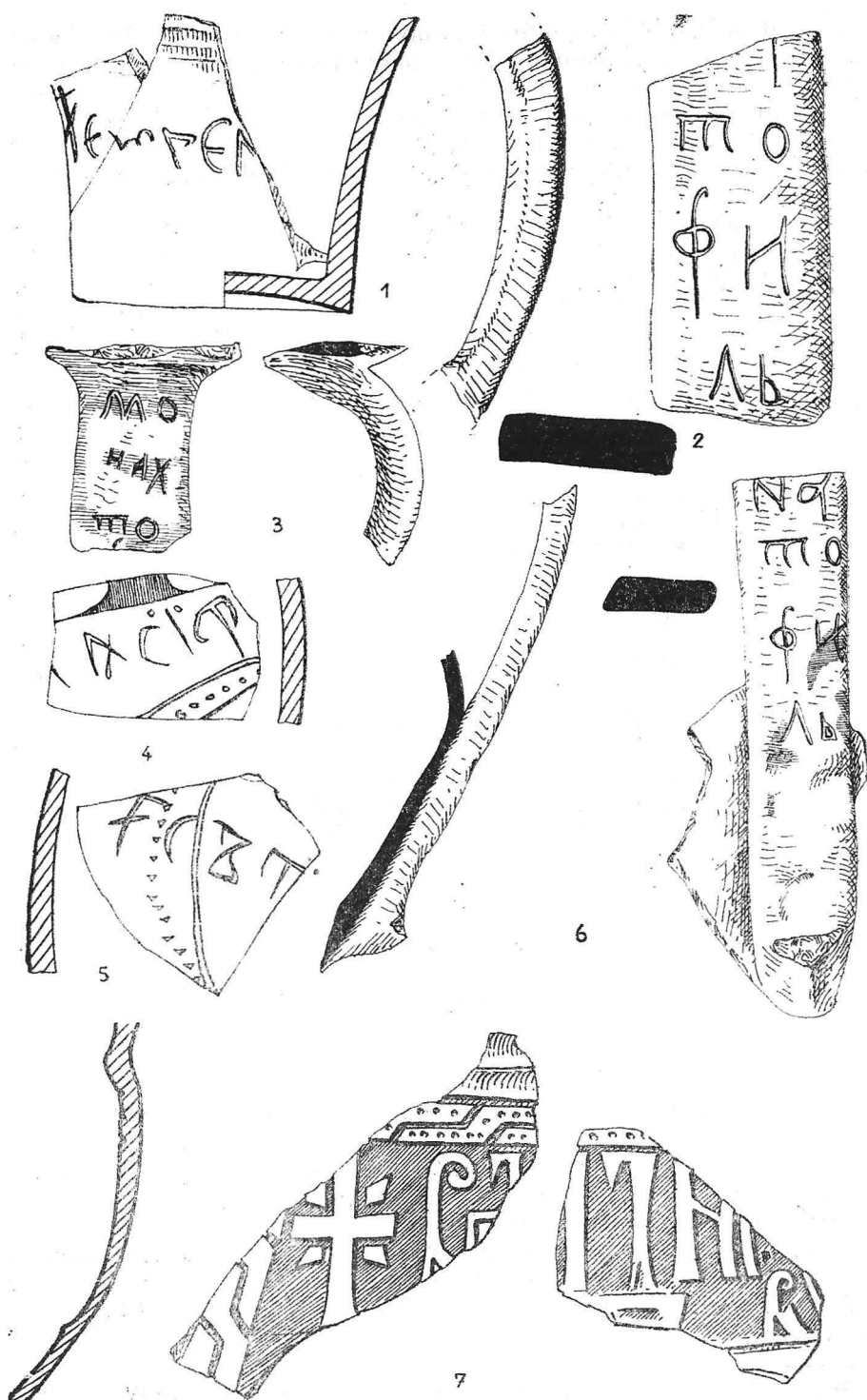

Fig. 6. Fragmente ceramice cu inscripții. 1,4—5 Putna ; 2—3,6 Humor ; 7—8 Succava.

în secolulul al XIV-lea manifestă împreună cu o serie de alte elemente prezente în ceramica comună (fără smalt) influențe venite din aceleași părți centrale ale Europei. Și mai evidente sînt aceste contacte cu lumea occidentului european dacă ne referim la categoria ceramicii de sobe ¹⁵.

Ceramica smălțuită de uz casnic din Moldova din secolele XV—XVI, împreună unele elemente tipologice și ornamentale de sorginte bizantino-

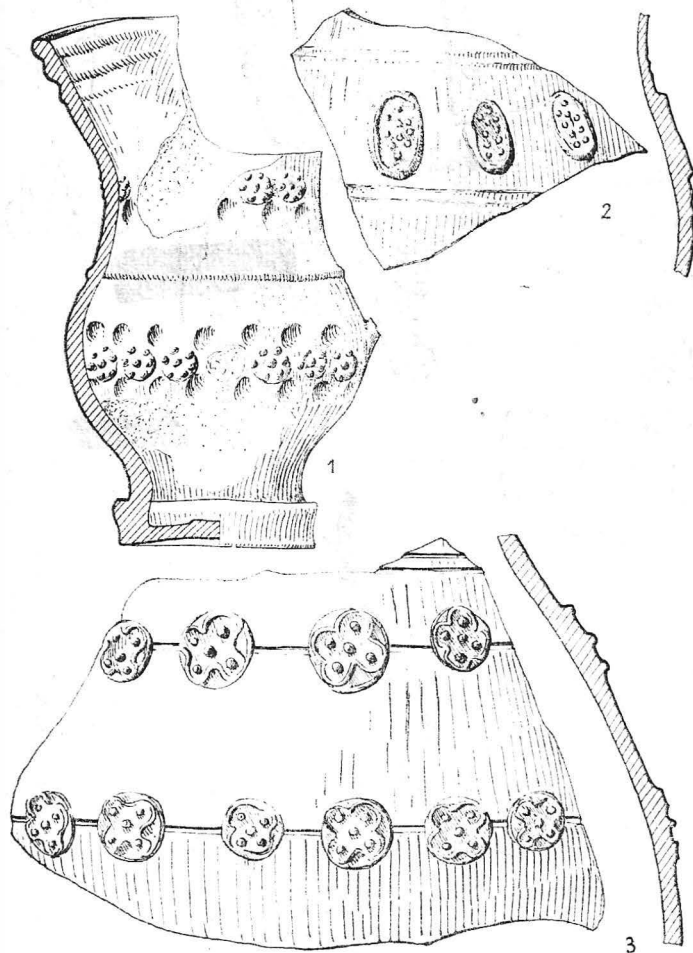

Fig. 7. Suceava. Cană și fragmente de căni smălțuite cu decor în relief.

balcanică, cu cele de proveniență central-vest europeană pe care meșterii locali din centrele urbane le-au selectat cu pricepere și real simț artistic dobîndite prin tradiție. În această privință, existența puternicului filon tradițional a avut un rol esențial, astfel că pătrunderea componentelor sus amintite n-a constat în simpla lor suprapunere ci a însemnat, ca și în alte domenii de activitate, un proces de adaptare la realitățile societății moldovenești.

¹⁵ Elena Busuioc, *Ceramica smălțuită și monumentală din Moldova*, (sec. XIV—XVII) (ms).

ATELIER DE POTERIE DANS L'ANCIEN MONASTÈRE DE HUMOR (XVe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

La recherche de l'atelier de poterie découvert dans l'ancien monastère de Humor a mis à jour une espèce de céramique qui représente des épreuves tournées pour certaines formes de vases (fig. 3 et 4), ce qui nous montre le soin que les artisans du Moyen Âge prêtaient à leur produits et nous indique aussi l'existence d'organisations professionnelles dans les ateliers de poterie en Moldavie à la fin du XVe et au commencement du XVIe siècle.

De tels ateliers, organisés sur les principes professionnels, comme celui découvert à Humor, ont existé tout aussi bien sur les domaines des uns des plus importants monastères de Moldavie (Putna, Bistrița), que dans des centres urbaines et dans des cités.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Monastère de Humor. 1 four de poterie émaillée (deuxième moitié du XVe siècle); 2 — 4 supports trouvés dans le four.

Fig. 2. Supports trouvés dans des fours pour la céramique émaillée; 1— 2, 5 Suceava; 3—4, 6— 7 Monastère de Humor.

Fig. 3— 4. Monastère de Humor. Fragments de bols coupés, représentant des épreuves de modelage.

Fig. 5. Monastère de Humor. 5—6, 9—10 fragments de cruche à décor sgraffito; 1—4, 7—8, 11 fragments de bols à décor sgraffito et champlévé; 12—17, 21 fragments d'écuelles et de brocs à décor incisé. 18—19 fragments céramiques à décor peint; 20 pierre à aiguiser; 22 fragment de brique à émail vert-clair.

Fig. 6. Fragments céramiques à inscriptions: 1, 4—5 Putna; 2—3, 6 Humor; 7—8 Suceava.

Fig. 7. Suceava. Broc et fragments de brocs émaillés à décor en relief.

O DESCOPERIRE DE TIP BRĂTEȘTI ÎN ZONA BUCUREȘTIILOR

DE

ERSILIA TUDOR

Materialele la care ne vom referi ne-au fost date spre publicare de prof. N. Mercan de la Școala generală nr. 1 din Buftea. Ele au fost adunate de pe terasa stângă a Colentinei, din punctul numit „La gropi”, cu ocazia perieghzelor făcute de elevii din cadrul Cercului de istorie și arheologie al școlii.

În anul 1978, m-am deplasat la locul unde s-au găsit aceste materiale și am constatat că atît la suprafața solului, cît și în ruptura malului se observau resturi de locuire. Din motive obiective, sondajul pe care am încercat să-l efectuez în același an nu s-a putut realiza. Ulterior, stratul de locuire din punctul menționat a fost răzuit în urma lucrărilor de hidroameliorație făcute în zonă. În lipsa observațiilor stratigrafice publicăm aceste materiale cu rezervele impuse de condițiile de descoperire.

Pasta ceramicii este de culoare cenușie, cenușie-neagră sau cu pete roșcate. Ca degresant s-a folosit nisip cu sau fără pietricele și într-un caz o cantitate mică de nisip cu granule de calcar.

Deși suprafața ceramicii este corodată, parțial se păstrează un slip subțire. Ca forme de vase cărora au putut aparține aceste fragmente ceramice menționăm :

Castronul cu marginea înclinată spre interiorul vasului (fig. 1/1,2 ; 3/1,8). Unele fragmente din acest grup prezintă în zona diametrului maxim proeminențe organice conice sau alungite orizontal, neperforate sau perforate vertical (fig. 1/3, 6, 8—9, 2/3 ; 3/3 ; 10—11,14—15). Uneori proeminențele sînt însoțite de un decor alcătuit dintr-un șir orizontal de impresiuni mici, alveolare (fig. 1/8,9 ; 3/10—11) ;

Castronul cu pereți arcuiți. Pe fragmentele aparținînd acestei forme, uneori, se află sub buză o mică proeminență alungită.

Vasul pîntecos cu margine scurtă răsfrintă spre exterior, avînd ca decor, la partea superioară a corpului, un șir orizontal de impresiuni mici alveolare (fig. 2/1 ; 3/6) ;

Vas cu torți scurte (avînd secțiunea transversală aprox. circulară sau ovală) dispuse în zona diametrului maxim al corpului sau pe gît (fig. 1/7 ; 2/7 ; 3/7, 16) ;

Vasul cu gît cilindric (fig. 2/2 ; 3/13). Două fragmente ceramice care fac parte probabil dintr-un singur vas sînt decorate cu cîte o bandă alcătuită din șiruri paralele de impresiuni scurte (fig. 2/5, 6 ; 3/4,5) ;

Deosebită, ca pastă și decor, de fragmentele ceramice prezentate pînă aici este o margine evazată care provine dintr-un vas de culoare cenușie-

roșcată la exterior și neagră în spărtură. Degresantul constă din nisip cu granule de calcar. Sub buză și pe buză s-a executat un decor alcătuit din impresiuni făcute cu șnurul răsucit (fig. 2/4 ; 3/2). Ca unealtă, din perieghezele de „La gropi” provine un fragment de lamă de silex gălbui, retușată pe laturile lungi (fig. 1/4 ; 3/12).

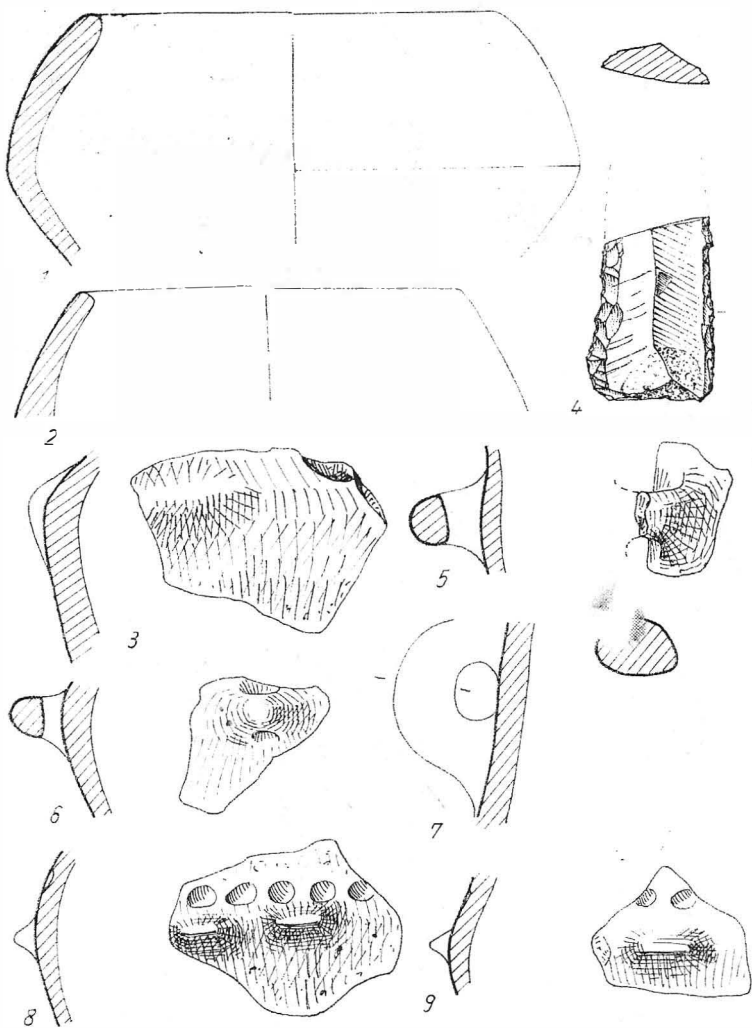

Fig. 1. Materiale provenind din cercetările de suprafață de la Buftea.

Pentru încadrarea cultural-cronologică a majorității ceramicii prezentate dispunem de analogii în cadrul eneoliticului final din Muntenia. Anume, pasta ceramicii și profilele fragmentelor de castroane cu marginea înclinată spre interiorul vasului (prevăzute cu proeminente pe diametrul maxim), ale celor cu marginea răsfrîntă, tortile „de corp” cu secțiunea circulară sau ovală, decorul alcătuit din impresiuni alveolare, precum și unealta de silex,

găsesc analogii în cadrul aspectului cultural Brătești¹. Pentru decorul din fig. 2/5, 6 ; 3/4, 5 lipsesc analogii în cadrul aspectului cultural menționat. Aceasta se poate datora fie faptului că ceramica de tip Brătești este încă

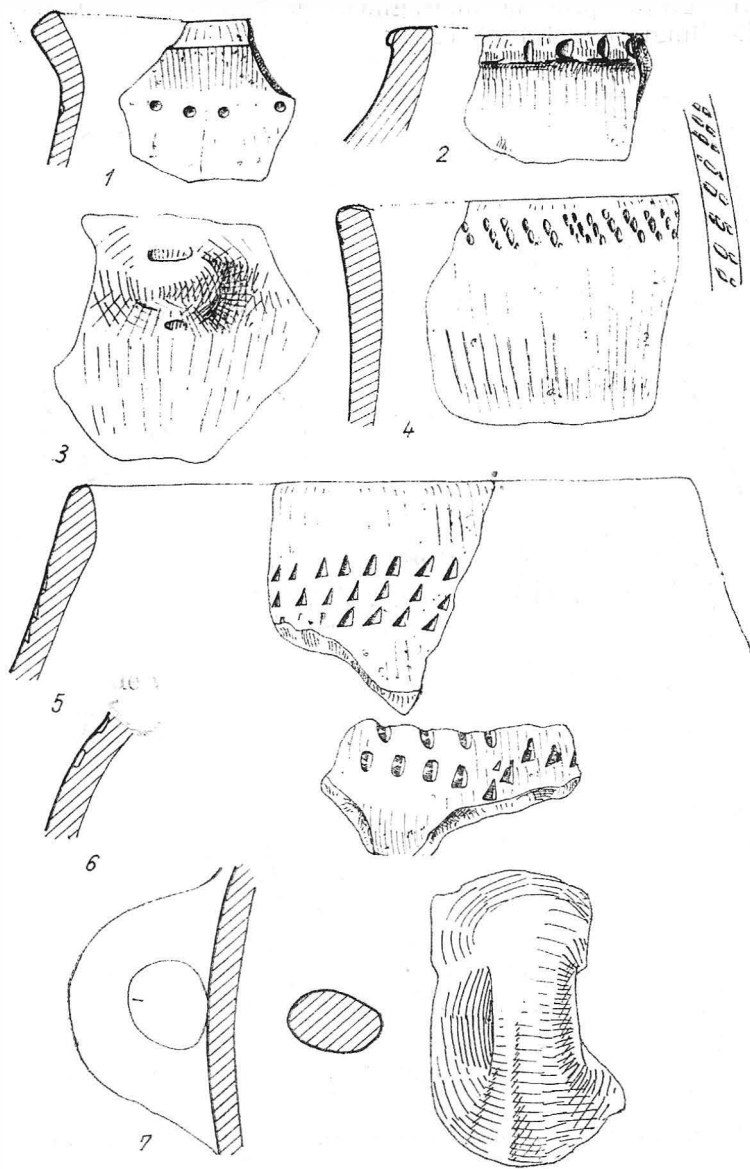

Fig. 2. Materiale provenind din cercetările de suprafață de la Buftea.

destul de puțin cunoscută, fie că fragmentul respectiv aparține unei alte culturi, decorul lui sugerându-ne unele asemănări în cadrul ceramicii Cer-

¹ Ersilia Tudor și I. Chicideanu, Valachica, 9, 1977, fig. 6/1,3 4; 6a/1,3; 7a/11; 7b/1. Ersilia Tudor, Dacia N.S., 22, 1978, fig. 2/1—3, 17, 15; fig. 3/14—17, 21; fig. 4/8, 10, 13.

navoda III². Pe de altă parte, decorul alcătuit din impresiuni făcute cu șnurul răsucit de pe fragmentul (care conține calcar în pastă) din fig. 2/4 și 3/2 are analogii în cadrul culturii Cernavoda I³. Având în vedere sincro-

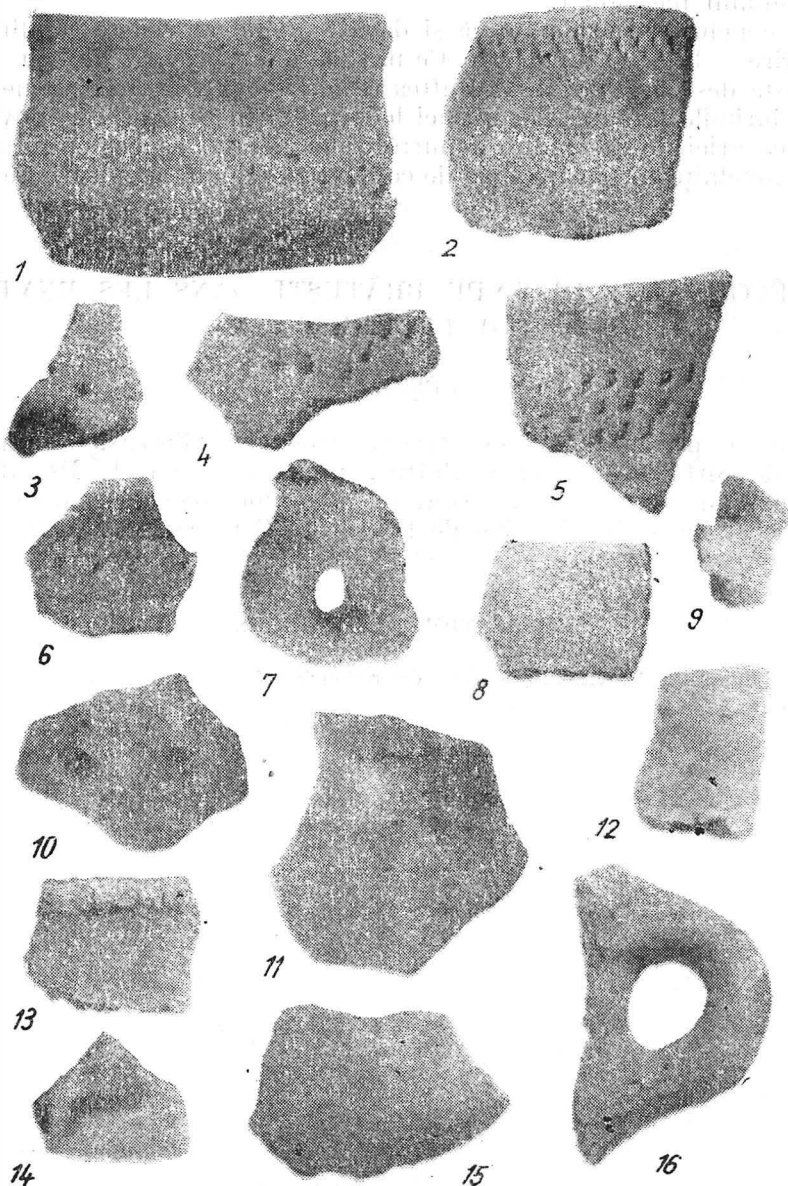

Fig. 3. Materiale provenind din cercetările de suprafață de la Buftea.

nismul preconizat între aspectul Brătești și cultura Cernavoda I⁴ conside-

² Sebastian Morintz, Petre Roman, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 95, fig. 36/2.

³ *Ibidem*, p. 59, fig. 8/2, 4, 8; 23/6, 12. Eugen Comșa, *SCIV*, 6, 1955, 3—4; fig. 12.

⁴ Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 85.

răm că prezența acestui fragment ceramic indică mai degrabă unele relații între membrii comunității Brătești de la Buftea și purtătorii culturii Cernavoda I, descoperirile de la Buftea contribuind astfel la confirmarea sincronismului menționat.

În concluzie considerăm că și dacă — avînd în vedere condițiile de descoperire — fragmentul de tip Cernavoda I ar proveni din alt punct, importanța descoperirilor de la Buftea rezidă îndeosebi prin documentarea în împrejurimile Bucureștilor a unei locuiri de tip Brătești care dovedește extinderea ariei de răspîndire a purtătorilor acestui aspect cultural⁵ (de origine gumelnițeană) într-o zonă de contact cu populația culturii Cernavoda I.

UNE DÉCOUVERTE DE TYPE BRĂTEȘTI DANS LES ENVIRONS DE BUCAREST

RÉSUMÉ

L'auteur presente quelques tessons trouvés à l'occasion d'une recherche de surface effectuée à Buftea, près de Bucarest. Ils attestent la présence du groupe culturel Brătești dans une zone de contact entre ce groupe et l'aire de diffusion de la culture Cernavoda I.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 — 3. Matériaux provenant des recherches de surface de Buftea.

⁵ *Ibidem*, p. 73, fig. 1.

NOTE EPIGRAFICE

(seria a VII-a*)

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

1. O inscripție ieșită la lumină la *Romula* cu aproape o jumătate de secol în urmă și publicată curînd după descoperire a rămas, cu toate edițiile repetate, în parte enigmatică¹ (fig. 1/1).

Este vorba de *leg(io) XXI[I] Pr(imigenia) p(ia) fi(delis) Phi[li]ppianorum*; această legiune, care își avea sediul la *Mogontiacum* (Mainz) în Germania Superior, mai este menționată la *Romula* într-o inscripție pusă de *(h)astati prio(r) et posterior(r)* din *coh(ors) V*².

Cele două inscripții datează din timpul domniei lui Filip Arabul, din anul 248 e.n.³, cînd detașamente din această unitate, precum și din *legio VII Claudia*⁴, au luat parte la lucrările de construcții militare de la *Romula*. De asemenea, o inscripție onorifică de la *Apulum* menționează un centurion al legiunii *XXII Primigenia*, ajuns, probabil în aceleași împrejurări, *buleuta civitatis Nicopolitanorum*⁵.

În cele ce urmează, ne atrage atenția numai ultimul rînd al inscripției reproduse în desen. Aici, primul semn gravat a fost considerat de D. Tudor semnul pentru *centurio* sau *cohors*, celelalte (inteligibile) avînd eventual semnificația *aedificavit*⁶; după Gr. Florescu, r. 4 ar consemna suprafața de zidărie executată de legiune, exprimată în *scripula*⁷.

Soluția acestui rînd se poate intui parcurgînd mențiunile epigrafice ale legiunii *XXII Primigenia*; astfel, se pot cita numeroase exemple prin care semnul Θ este folosit pentru a reda cuvintele *centuria*⁸ și *centurio*⁹.

* Serile precedente ale acestor note au fost publicate în această revistă, precum urmează: 22, 1971, 1, p. 107—114; 25, 1974, 4, p. 595—604; 27, 1976, 3, p. 393—398; 31, 1980, 3, p. 455—461; 32, 1981, 2, p. 283—290; 33, 1982, 1, p. 119—123.

¹ D. Tudor, *BCMI*, 31, 1938, 96, p. 89—90, nr. 466; idem, *Germania*, 25, 1941, 4, p. 239, nr. 1; *AnnÉp*, 1940, 14; D. Tudor, *OR*, SE 60; idem, *OR*², SE 73; idem, *OR*³, SE 84; *IDR*, II, 326.

² D. Tudor, *BCMI*, 31, 1938, 96, p. 90—92, nr. 467; idem, *Germania*, 25, 1941, 3, p. 239, nr. 2; *AnnÉp*, 1940, 13; idem, *OR*, SE 59; idem, *OR*², SE 72; idem, *OR*³, SE 83; *IDR*, II, 325.

³ *CIL*, III, 8031; *ILS*, 510; *IDR*, II, 324.

⁴ D. Tudor, *BCMI*, 31, 1935, 85, p. 115, nr. 110 (= idem, *OR*, SE 58; idem, *OR*², SE 71; idem, *OR*³, SE 82; *AnnÉp*, 1939, 28; *IDR*, II, 327); *CIL*, III, 8047 (= *IDR*, II, 328).

⁵ *CIL*, III, 1 481; cf. I. I. Russu, *ActaMN*, 3, 1966, p. 453—456 (= *AnnÉp*, 1972, 467).

⁶ D. Tudor, *Germania*, 25, 1941, 4, p. 239.

⁷ *IDR*, II, 326: *scripula mille duo quadrata*.

⁸ *CIL*, XIII, 6 681, 6 682, 6 686, 6 692, 6 711 etc.

⁹ *CIL*, XIII, 6 592, 6 814, 7 256, 11 811, 11 835 etc.; vezi și *RLÖ*, VI, 1905, p. 162, fig. 105 (leg. XIII Gemina Philippiana); *RIU*, 2, 387 (Brigetio).

Deosebit de importantă este însă una dintre inscripții, acum în Muzeul din Wiesbaden ¹⁰ (fig. 1/2); siglele finale din r. 2 prezintă analogii frapante cu cele de pe piatra de la Romula a legiunii XXII Primigenia. Chiar dacă

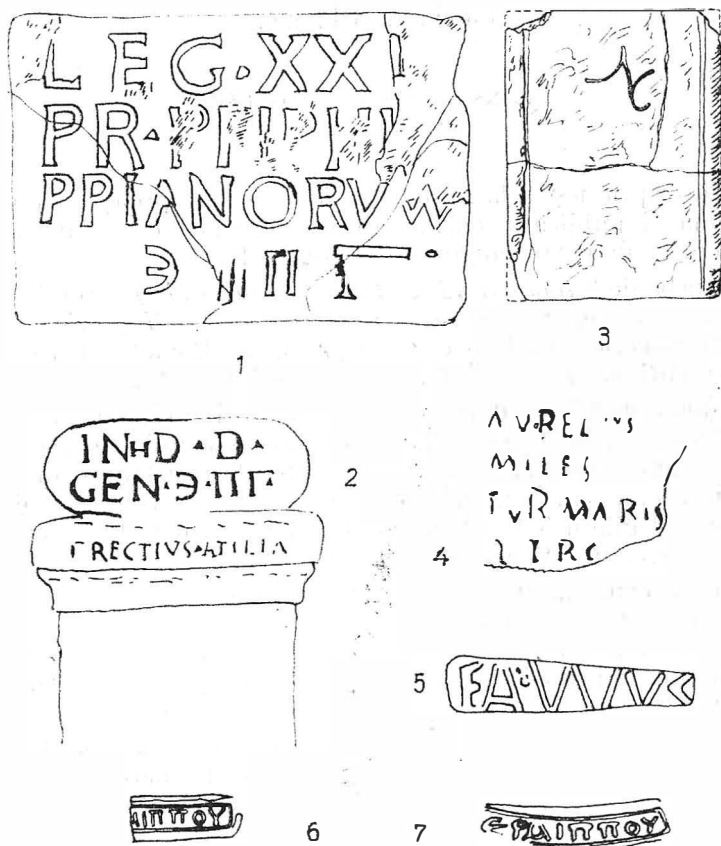

Fig. 1. Inscriptii de Romula (1) și Mainz (2) ale legiunii XXII Primigenia; grafiți tegulari de la Cimpulung (Jidava) (3–4); cărămidă ștampilată de la Drobeta (5); ștampile pe amfore de la Romula (6–7).

soluția propusă nu este deplin acceptabilă ¹¹, este în afară de orice îndoială că semnele respective se referă la rangul centurionului.

În inscripția de la Romula, cele trei bare mai subțiri ce urmează după semnul pentru *centuria* se pot referi la numărul de ordine al cohortei

¹⁰ CIL., III, 6 681; vezi și Mainzer Zeitschrift, 7, 1912, p. 26–27, nr. 47. Mulțumim dr. H.-E. Mander (Wiesbaden), care la solicitarea noastră ne-a trimis o fotografie a inscripției.

¹¹ CIL., III, 6 681: « II p (i.e. *secundi principis*) coniecit Domaszewski dubitatus »; Mainzer Ztschr., 7, 1912, p. 26: « Z. 2 sind die Zeichen noch nicht gedeutet; die im CIL. gegebene Erklärung (*secundi principis*, hält v. Domaszewski nach brieflicher Mitteilung nicht mehr aufrecht, da jene Bezeichnung, wie er (Rangordnung des römischen Heeres, S. 90 ff.) nachgewiesen, nach der Augusteischen Zeit nicht mehr vorkommt; man sagt dafür später: *princeps prior in cohorte secunda* ».

(probabil III). Urmează două haste mai îngroșate, dintre care prima prezintă o ușoară prelungire din capătul de sus spre dreapta; aceasta ține probabil locul obișnuitului *sicilicus*, marcând astfel cifra romană II¹². Ultimul semn poate fi eventual abrevierea pentru *princeps*, cum s-a gândit A. v. Domaszewski¹³. Așadar, în inscripția de la Romula ar putea fi vorba de *centuriae tertiorum duorum principum* sau, cu alte cuvinte, centuriile¹⁴ celor doi *principes* (prior și posterior) din *cohors III*¹⁵.

2. O inscripție descoperită în castrul de la Copăceni (identificat cu *Praetorium* din *Tabula Peutingeriana*)¹⁶ ne arată că acesta a fost construit în anul 138 de *n(umerus) burg(ariorum) et veredario(rum) Daciae Inf(erioris) sub Fl(avio) Constante proc(uratore) Aug(usti)*¹⁷. Dintr-o altă inscripție, aflăm însă că, doi ani mai târziu, castrul a fost refăcut: *castra n(umerus) burg(ariorum) et vered(ariorum) quod anguste tenderet duplicato valli pede et impositis turribus ampliavit per Aquilam Fidum proc(uratorem) Aug(usti)*¹⁸.

Din acest castru cunoaștem acum doar o mică parte¹⁹; s-a calculat că latura de nord, păstrată în bună parte, avea circa

¹² În inscripția CIL., III, 6 681, cele două bare au aspect de II.

¹³ Vezi mai sus, nota 11. Identificarea ultimului semn cu *P* găsește analogii doar în scrierea cursivă (Pompei și Alburnus Maior; cf. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 7—8). Pe piatră, însă, în acest fel este redat deseori *F*; totuși o întregire de genul *f(ecit)* (D. Tudor, *Germania*, 25, 1941, p. 239, atribuia ultimului rind semnificația *aedificavit*) este inacceptabilă, deoarece în inscripția de la Mainz acest semn se referă sigur la rangul centurionului. Dealtfel, într-o inscripție din Dalmatia (CIL., III, 14 799, 1), unde apare aidoma (chiar și punctul este redat în același loc, între cele două bare), are valoare de *E*.

¹⁴ Semnul este valabil atât pentru *centuria* (singular), cit și pentru *centuriae* (plural); vezi astfel D. Tudor, *BCMI*, 28, 1935, 85, p. 115, nr. 110 (= *AnnEp*, 1939, 28; *IDR*, II, 327; M. P. Speidel, *ZPE*, 30, 1978, p. 119—122; C. C. Petolescu, *SCIVA*, 32, 1981, 2, p. 283—285, nr. 1): *VI ha [st(alorum) pr(ioris)] et post(erioris)*.

¹⁵ Nu este exclus ca semnul *I* să aibă valoare de cifră și să se refere la *centuriones hastati*, aflați pe locul 3 (echivalentul cifric al literei grecești *gamma*) în ierarhia centurionilor legionari; dealtfel, în celelalte inscripții de la Romula citate apar numai centuriile hastaților din cohorta V a legiunii XXII Primigenia (supra, nota 4) și din cohortele VI și IX ale legiunii VII Claudia (supra, nota 5).

¹⁶ *TIR*, I.—35, București, 1969, p. 35.

¹⁷ CIL., III, 13 795; *ILS*, 8 909; *IDR*, II, 587.

¹⁸ CIL., III, 13 796; *ILS*, 9 180; *IDR*, II, 588.

¹⁹ D. Tudor, *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 80; „O inundație puternică a Oltului, întâmplată în jurul anului 235 e.n. (monede), a distrus în cea mai mare parte acest castru de zid”; vezi și Cr. M. Vlădescu— Gh. Poenaru Bordea, *Oltenia*, I, Craiova, 1974, p. 57. Probabil însă că nu revărsarea râului a distrus castrul, determinând abandonarea lui — deoarece, cum însuși D. Tudor nota (*OR*⁴, p. 287, nr. 31), acesta se afla „pe malul vechi al Oltului”, dar „deasupra unui tăpșan înalt 15 m” (după Cr. M. Vlădescu, *SMMM*, 13, 1980, p. 75 : 16 m) ! Starea actuală a platoului se datorează distrugerii lente în decurs de 18 secole. În schimb, săpăturile au precizat că acest castru a suferit două distrugerii prin foc și sabie, cum s-a putut constata la turnurile porților : „Sondajele făcute în camerele turnurilor au precizat urmele a două straturi de incendiu separate de o pătură de nisip cărat și bătut, ceea ce dovedește o refacere în urma unui incendiu, care a doua oară aduce și sfârșitul castrului” (sublinierea ne aparține; această concluzie logică a istoricului Olteniei romane anulează pe aceea mai puțin verosimilă, privind o catastrofă diluviană, formulată se pare sub influența cercetărilor actuali ai castrului de la *Praetorium* : Cr. M. Vlădescu — Gh. Poenaru Bordea, *Oltenia* I, p. 57); „Ca să fi fost refăcut castrul numai după doi ani după terminarea sa, înseamnă că fusese distrus de o împrejurare neașteptată, ceea ce tocmai confirmă primul strat de incendiu aflat în turnurile porții” — continuă D. Tudor. Dar, în ceea ce privește motivul primei refaceri, inscripția este cit se poate de clară : „*n(umerus) burg(ariorum) et veredario(rum)*” a mărit castrul, fiindcă el (= *numerus*) staționa înghesuit”; primul strat de incendiu trebuie deci să fie ulterior anului 140 — poate de pe timpul lui Antoninus Pius (pen-

64 m²⁰. Ca mărime, el se compară cu caestrele de la *Arutela* (Bivolari) (latura păstrată măsoară aici 60,80 m²¹) și Rădăcinești (63,10 × 56,70 m)²².

Inscripția din 140 ne aduce o serie de date, în primul rînd de ordin istoric, care merită un comentariu mai amănunțit. Anume, se arată trei lucruri: unitatea de garnizoană a mărit castrul (*castra ... ampliavit*), a fost dublat piciorul valului (*duplicato pede valli*) și s-au adăugat turnuri (*inpositis turribus*) — ultimele două activități fiind redată gramatical prin ablative absolute.

Refacerile menționate de inscripție nu au fost sesizate arheologic²³ — aceasta datorită faptului că cea mai mare parte a castrului este acum distrusă. Motivul care a determinat mărirea suprafeței castrului (*castra n(umerus) ... ampliavit*) ne este explicat în inscripție: *quod anguste tenderet*; sensul acestei lămuriri a scăpat însă arheologilor²⁴. Aici, verbul *tendere* are sensul de „a staționa, a campa” — putîndu-se astfel cita o serie de exemple²⁵. Așadar, cauza reamenajării lagărului a fost faptul că unitatea campa într-un spațiu prea îngust (în text: *anguste*²⁶); pentru a

tru evenimentele de pe timpul acestui împărat, vezi: D. Tudor, OR⁴, p. 36, 158–159; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 54 și urm.; C. C. Petolescu, *Revista de istorie*, 35, 1982, 1, p. 70 și urm.) sau Marcus Aurelius. Cea de-a doua distrugere datează mult mai tîrziu, în secolul al III-lea, probabil în urma atacului carpic din timpul lui Filip Arabul (după Cr. M. Vlădescu și Gh. Poenaru Bordea, SMMIM, 13, 1980, p. 78, în castru s-au aflat monede de la Antoninus Pius și Iulia Mamaea). Atunci s-a ridicat un nou castru — cel de la Racovița, 500 m mai spre nord (D. Tudor, OR⁴, p. 288–290, nr. 32), care a avut o existență scurtă și se aseamănă mult cu cel de la Jidava (cum remarcă D. Tudor) (dar *horreum* din planul publicat în OR⁴, fig. 80/1 este foarte probabil *praetorium*, iar așa-zisul pretoriu este clădirea comandamentului — *principia*); să fi fost înălțat chiar de unitatea ce staționase la Jidava, retrasă pe Olt după abandonarea *limes*-ului transalutan?

²⁰ Despre acest castru: D. Tudor, OR⁴, p. 288.

²¹ *Ibidem*, p. 259–265, nr. 3.

²² *Ibidem*, p. 294–297, nr. 37.

²³ D. Tudor, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 82: „Din păcate, săpăturile arheologice făcute de Gr. Tocilescu și cele recente n-au putut preciza în ce a constat: dublarea valului, identificarea turnurilor adăugate și cu cit s-a mărit castrul. Un val adăugat zidului de incintă nici nu a existat, el fiind înlocuit cu acele camere destinate unor nevoi gospodărești”. Vezi însă nota 35.

²⁴ După D. Tudor, *loc. cit.*, „Refacerea și sistematizarea fortificației, într-un interval de timp așa de scurt, pare destul de suspectă. Privitor la aceasta s-au făcut fel de fel de ipoteze: o răscăală a autohtonilor întimplată în anul 139 e.n., o incendiere pustiitoare a construcțiilor de lemnărie din el ș.a. Se pare că trebuie să ne oprim la un incendiu provocat de neglijența garnizoanei. De acest eveniment se leagă și primul strat de arsură constatată pe aria castrului” (v. și p. 80: „stratigrafic s-au putut constata în castrul de la Copăceni două pături de incendiere”); Cr. M. Vlădescu—Gh. Poenaru Bordea, Oltenia, I, 1974, p. 57: „În ce privește castrul de la Copăceni, suferind două deteriorări, ale căror cauze nu ne sînt cunoscute (prima între 130–140 și a doua pe la jumătatea secolului al III-lea e.n.). Concluziile cercetărilor castrului de la Copăceni sînt însă în contradicție cu textul inscripției: *castra n(umerus) ... quod anguste tenderet ... ampliavit*, nu fiindcă ar fi fost distrus violent. Prima distrugere a avut loc *post* 140, cel mai devreme în 142–143, pe timpul lui Antoninus Pius (v. nota 19). Motivul a fost însă corect sesizat de M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 223: „În anul 140, abia la doi ani de la construirea lui, castrul de la Copăceni dovedindu-se prea strîmt a fost amplificat, lărgindu-se incinta al cărei val este înălțat cu două picioare și întărit cu turnuri”; vezi și IDR, II, 588.

²⁵ Hygin. Grom., p. 1, col. 2: *centuriae non plus quam octavos papiliones singulae tendent*; CIL, XII, 2 228 = ILS, 569: *vexillationes adque (!) equites itemque praepositi et ducentarii (ii) protect(ores) tendentes in Narb(onensem) prov(inciam)* (sub Claudius II). Vezi *Totius Latinitatis Lexicon, opera et studio Aegidii Forcellini*, VI, 1875, p. 50–51.

²⁶ Pentru sensul adjectivului *angustus*, -a, -um și a derivatelor sale, vezi: Forcellini, *op. cit.*, p. 274–276; *Thesaurus linguae Latinae*, II, Leipzig, 1900–1906, col. 62–64.

avea deplin sensul expresiei, este interesant a cita un pasaj din Titus Livius, *Ab Urbe condita* (27, 46, 2), unde se arată că pe timpul războiului cu Hannibal, într-o anumită împrejurare, pe tabără fusese dat de consulul Livius acest consens: „tribunul să-l primească pe tribun, centurionul pe centurion, călărețul pe călăreț, pedestrașul pe pedestraș. Căci nu e nevoie să se mărească nici tabăra, pentru ca vrăjmașul să nu simtă sosirea celui-lalt consul; stringerea mai multora laolaltă într-un spațiu strimt (*coortatio plurium in angusto tendentium*) avea să fie destul de ușoară, deoarece oastea lui Claudius nu luase cu sine în această expediție nimic, în afară de arme...” (trad. N. Iascu).

Cît privește primul ablativ absolut citat (*duplicato valli pede*), nici el nu a fost corect înțeles. După M. Macrea²⁷ și D. Tudor²⁸ — care credeau că *vallum* este totuna cu *agger*-ul —, valul ar fi fost înălțat cu două picioare; din neatenție, cei doi istorici-arheologi uitau că acest castru nu avea *agger* — drumul de rond fiind înlocuit de o podea de lemn sprijinită de niște pînteni pornind spre interior din zidul de incintă²⁹. În realitate, *vallum*³⁰ este echivalent aici cu zidul castrului; spre exemplificare, se poate cita o inscripție de la Regensburg (Raetia) din timpul lui Commodus: *vallu[m] e]um portis et turribus*³¹ sau *Notitia Dignitatum* (●cc., XL): *lineam valli* pentru zidul lui Hadrian³². Dublarea piciorului valului (în textul epigrafic: *duplicato valli pede*) ar însemna „dublarea bazei (lățimii) zidului”. Avînd în vedere că după refacerea din anul 140 zidul era gros de 1,40 m, rezultă că la început va fi avut circa 0,70 m³³ — deci comparabil cu zidul castrului de la Rădăcinești (0,60 m). Probabil că și ca întindere, în prima fază, erau asemănătoare (lagărul de la Rădăcinești, construit tot în 138 de *Suri sagittarii*, măsoară 63,50 × 56,70 m.³⁴).

Faptul că inscripțiile au fost descoperite alături (în aceeași campanie de săpături — 1894 —, la scurt interval una după cealaltă) este și el interesant. Se poate presupune că latura pe care se afla poarta, unde erau așezate inscripțiile (probabil *porta praetoria*), a rămas în vechea formă, fiind prelungite laturile lungi (vezi: *castra... ampliavit*) și adăugate turnurile (*inpositis turribus*)³⁵. Prin lucrările de mărire, s-a creat un spațiu suplimentar pentru cazarea trupei și pentru adăpostirea animalelor (*veredes*).

²⁷ M. Macrea, *Viața...*, p. 223; v. citatul integral mai sus, nota 24.

²⁸ D. Tudor, OR⁴, p. 288; cf. idem, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 82: „dublarea laturii valului”.

²⁹ Vezi M. Macrea, *op. cit.*, p. 225: „... la alte caastre, ca cele de la Copăceni, Bivolari, Titești, în Dacia Inferior, sau la Căței, în Dacia Porolissensis, valul de pămînt lipsește, drumul de rond fiind un pod de lemn sprijinit pe un fel de contraforți, care se leagă de zidul de incintă”. Sistemul este descris amănunțit de D. Tudor, OR⁴, *passim* (castrele de la Arutela, Praetorium, Rădăcinești și Titești); vezi și Cr. M. Vlădescu — Gh. Poenaru Bordea, Oltenia, 1, 1974, p. 47 și urm.

³⁰ W. Schleiermacher, RE, VIII A₁, s. v. *Vallum*, col. 288—291; idem, RE, Suppl. IX, col. 1431 (completare). Vezi Hyginus, De mun. castr., 50: *vallum extrui debet cespite aut lapide, saxo sive caemento*.

³¹ CIL, III, 11 965; construirea zidului fortificației a fost confirmată prin săpături (A. Stroh, Germania, 36, 1958, p. 78; apud RE, Suppl. IX).

³² RE, VIII A₁, col. 289.

³³ Dublarea valului nu a fost sesizată arheologic; vezi totuși nota 35.

³⁴ D. Tudor, OR⁴, p. 294—297, nr. 37.

³⁵ Adăugarea turnurilor a fost sesizată arheologic la colțul de NE; vezi Cr. M. Vlădescu — Gh. Poenaru Bordea, SMMIM, 13, 1980, p. 77.

3. Printr-o întâmplare care nu-și poate găsi deocamdată explicația decit în caracterul lipsit de amploare al cercetărilor, nu se cunoaște încă numele nici uneia din unitățile care au staționat în castrul de pe *limes Transalutanus*.

Castrul roman situat în punctul Jidova (Jidava) din partea de sud a orașului Cimpulung (jud. Argeș) nu face nici el excepție în această privință³⁶. Totuși, reluarea unor date deja puse în circulație ar putea aduce unele lămuriri³⁷.

Ne atrage mai întâi atenția un fragment de cărămidă din care se păstrează inscripția: ...*didus*... / ...*leg*... / ... [f]ec(it) (?)³⁸. Evident, în r. 1 se află partea finală a unui nume, care poate fi *Candidus*, cunoscut dintr-o altă inscripție de acest gen de la Jidava³⁹. Pare a fi vorba deci de prezența unui detașament dintr-o legiune⁴⁰.

Alte câteva inscripții executate pe cărămizi (înainte de ardere, în pasta crudă) se referă la militari din garnizoana castrului. Astfel, cunoaștem pe un *Aurelius, miles turmaris* (ultimul rind nu este clar⁴¹); cum remarca D. Tudor, este vorba de un soldat călăreț⁴², ceea ce denotă că unitatea care staționa în acest castru avea în compoziția sa și efective de cavalerie (fig. 1/4).

Cercetările întreprinse cu mai mulți ani în urmă în castrul de la Jidava au dus la descoperirea într-una din camerele comandamentului (*principia*), probabil în *armamentarium*, a peste 1 000 de virfuri de săgeți⁴³ — ceea ce arată fără dubiu că aici staționa o unitate de *sagittarii*. Dintre unitățile de arcași din Dacia Inferior (Malvensis), cunoaștem numai *cohors I Tyrio-*

³⁶ Despre acest castru, vezi: D. Tudor, București, 2, 1936, p.89—117; Emilian Popescu—Eugenia Popescu, Materiale, 9, 1970, p. 251—262 (= StCom Pitești, I, 1968 p. 69—79).

³⁷ Materialul epigrafic de la Jidava este strins în IDR, II, 609—630; vezi completările și observațiile în cronica epigrafică publicată de noi în SCIVA, 32, 1981, 4, p. 608—609, nr. 58—61.

³⁸ IDR, II, 613 (lectura lui D. Tudor, cu completarea ultimului rind după Ioana Bogdan-Cătăniciu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 285, nota 19).

³⁹ IDR, II, 611; în r. 4 și 5. prelungirea spre dreapta a hastei finale a ultimei litere sugerează ligatura V ÷ S; în ultimul rind, al doilea I nu există probabil (o adincitură naturală a cărămidii). În această inscripție apar doi militari: unul este *milis usari(us)* — nu (*h*)*astari(us)*, cum citea D. Tudor (București, 1936, p. 111) —, probabil, „cel care face mozaic” (vezi *asarotos* și adjectivul *asarolicus*, — a, -um; *Thes.*, II, 1890—1896, col. 749—750; celălalt este *Candidus, instr(u)lor*) — cu sensul de „cel care construiește” (vezi *Thes.*, 1962, col. 2009, s.v. instructor; dintre exemplele epigrafice ce ne stau la îndemână, vezi CIL VII, 445: *balneum cum basilica a solo instruxit*).

⁴⁰ Pe baza unor combinații eronate de texte epigrafice (grafiți tegulari), Ioana Bogdan-Cătăniciu (SCIVA, 25, 1974, 2, p. 285, nota 19) ajungea la concluzia că la Jidava ar fi staționat încă de pe timpul lui Traian un detașament din legiunea XI Claudia. Chiar dacă se poate accepta prezența unor efective din legiunile Moesiei Inferior (cum este cazul cu Pietroasele, unde au apărut ștampile ale legiunii XI Claudia), raționamentul puțin obișnuit care a condus pe autoare la asemenea concluzie (vezi observațiile noastre din Revista de istorie, 35, 1982, 1, p.68, nota 32) golește de conținut o ipoteză care, cu prudența și corectura cuvenite, ar putea fi acceptabilă.

⁴¹ IDR, II, 610.

⁴² D. Tudor, București, 2, 1936, p. 111, nr. 5. *Mil(es)* mai apare însemnat și pe alte cărămizi (IDR, II, 614, 616). *Turmaris* poate proveni de la *turmalis*, „soldat dintr-o turmă”, mai puțin probabil să fie *turmarius*, „cel care face recrutări pentru cavalerie”. Nu este exclus să fie *turma Ris*... (partea finală a numelui găsindu-se în r. 4, neclar: eventual *Syro*...?). Vezi fig. 1/4.

⁴³ Em. Popescu — Eug. Popescu, Materiale, 9, 1970, p.257; iidem, StComPitești, 1968, p. 74.

*rum sagittariorum*⁴⁴ și *numerus Sutorum sagittariorum*⁴⁵; efective de arcași avea probabil și *cohors I Flavia Commagenorum*⁴⁶. Este greu de afirmat dacă grafitul incizat pe un alt fragment de țiglă, acum dispărut, reprezenta într-adevăr semnul pentru *milliaria*⁴⁷; acesta ne-ar da seama asupra mărimii efectivelor garnizoanei (ceea ce este greu de admis, avînd în vedere mărimea redusă a castrului : 132,35 × 98,65 m).

De aproape o jumătate de secol se cunoaște (în săpăturile din ultimele decenii au apărut în număr considerabil) un semn executat pe țigle cu degetul (în pasta crudă) (fig. 1/3), în formă de *N* cursiv⁴⁸. Frecvența lui nu este întîmplătoare și se referă, după părerea noastră, la unitatea de garnizoană. Cu titlu de ipoteză, întregim *n(umerus)* — ca și la Slăveni⁴⁹, unde însă alte ștampile ne lămuresc că este vorba de *n(umerus) S(utorum)*⁵⁰. Faptul că semnul de la Jidava nu este aplicat cu ștampila nu trebuie să ne surprindă; destul a aminti inscripțiile *N M* ε de la Răcari⁵¹, executate cu un bețișor în pasta crudă, sau chiar *C(ohors) X* de la Drobeta, cu degetul⁵².

Să fie vorba chiar de *numerus Sutorum*, transferat, să zicem, în cursul secolului al III-lea la Jidava? Ipoteza ar avea în vedere și prezența (documentată arheologic) în acest castru a unor efective de arcași. În aceste condiții, descoperirea unui altar menționînd o centurie din *numerus Sutorum* tocmai la Piuța Petrii⁵³, la gura Ialomiței, n-ar mai trebui să surprindă; detașamentul va fi ajuns pe Dunărea dobrogeană pentru lucrări militare sau într-o expediție⁵⁴.

4. O inscripție funerară descoperită în 1972 cu prilejul săpăturilor din castrul de la Brîncovenesti (jud. Mureș) păstrează memoria unui *Aurel(ius) Vale(n)s, sisq(uiplicarius) alae Indyri(corum)*⁵⁵ (ligatura *N + L*).

Cu privire la această unitate de cavalerie, s-a arătat cu mai mulți ani în urmă că este o «formație combatantă de elită alcătuiindu-se din mici

⁴⁴ Această unitate este atestată numai de diploma militară de la Palamarca : AnnLp, 1962, 264; IDR, I, 13.

⁴⁵ Despre această unitate : D. Tudor, OR¹, p. 339—340 (cu bibliografia).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 334. Presupunerea se bazează pe faptul că perechea sa de la Micia (Dacia Superior), *cohors II Flavia Commagenorum*, este atestată ca fiind *sagittaria* : C. Daicoviciu, ACMT, 1930, p. 37, nr. 6; ILS, 9 273).

⁴⁷ IDR, II, 629.

⁴⁸ IDR, II, 622.

⁴⁹ IDR, II, 530.

⁵⁰ IDR, II, 383, 529.

⁵¹ IDR, II, 168 (h).

⁵² IDR, II, 109; SCIVA, 32, 1981, 4, p. 600—601, nr. 22.

⁵³ CIL III, 7 493 (=ISM, V, 127).

⁵⁴ Totuși, semnul de la Jidava nu pare a fi un simplu *N*; remarcăm, de asemenea, că el are aceeași formă dacă țigla este ținută în poziție răsturnată. Pare mai degrabă a fi o ligătură : *N + C* sau chiar *A + C*.

În primul caz, ar putea fi vorba de un *n(unerus) C* ... Dintre unitățile cunoscute în Dacia, doar *numerus Campestrorum* s-ar putea preta la o întregire; dar această unitate a staționat în Dacia Superior (Apulensis) (CIL, III, 1 343, 1 607).

În celălalt caz, ne putem gândi eventual la o unitate de cavalerie (cu asemenea identificare ar concorda și prezența aceluși *milis turmaris* amintit mai sus) din Dacia Inferior : *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*.

⁵⁵ D. Protase, A. Zrinyi, Marisia, 5, 1975, p. 61; D. Protase, in *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II. *Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*, Köln — Bonn, 1977, p. 383 (aici, gradul militarului apare corect : *sisq(uiplicarius)*); I. I. Russu, SCIVA 28, 1977, 1, p. 99.

subunități din forțele staționate în Illyricum (Dalmatia — Pannonia — Moesia), numită inițial *Numerus equitum electorum ex Illyrico* (CIL, XI, 393 = ILS, 2 739), iar la a. 129 *Vexillatio equitum Illyricorum* în diploma militară a Daciei Inferior (unde unitatea era staționată), CIL, XVI, 75 = IDR, I, p. 99–103 (DiplD X), devenind după vreun deceniu *Numerus equitum Illyricorum*, cum e numit în „a doua” diplomă pentru aceeași provincie dacică, la a. 140, Klio, 37, 1959, p. 196–210 = IDR, I, p. 108–112 (DiplD XIII), sau mai scurt *Numerus Illyricorum* în CIL, III, 1 197 la Apulum (epitaful *D. M. Tutor Silvani [eque]s alae Bos[p.] ex N. Ill[y]r. . .*) și în CIL, VIII, 9 358 = ILS, 2 378 (în Africa *P. Aelio P. fil. etc.*) — — — *praeposito N. Illyricorum* — — —) »⁵⁶. În realitate, în ordine cronologică, trebuie menționată mai întâi *vexillatio equitum Illyricorum*, atestată în anul 129 (diploma militară de la Grojdibod). Abia apoi această vexilație a devenit *numerus equitum Illyricorum* (diploma de la Palamarca, din 13 decembrie 140); este clar deci că inscripțiile de la Ariminium (CIL, XI, 393 = ILS 2 739) și Caesarea (Mauretania) (CIL, VIII, 9358 = ILS, 2 738; I. I. Russu o citează greșit) datează mai târziu decât diploma de la Grojdibod⁵⁷.

Cu privire la etniconul trupei, se menționează într-o scurtă notă : « Din inscripții latinești avem la îndemână numai două exemple cam târzii : „per Italian ac Inlyricum”, din a. 362–365, CIL, V 8 987 (= ILS, 755); „praefecto praetorio Italiae Africae et Inlyrici” la a. 438, CIL, XIV, 2 165 (= ILS, 1 283) »⁵⁸. Dar se poate cita și un exemplu mai timpuriu : *G. III C Ti(berius) Aug(ustus) Inlyrico vic(it)*⁵⁹.

5. De la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* se cunosc „materiale tegulare șampilate LINV (litere inversate)” descoperite în *villa suburbana* de la nord de amfiteatru⁶⁰. Deși șampilă este slab și numai parțial imprinată, este clar, după desenul publicat, că reprezintă o bună parte din conținutul altei șampile, păstrată acum în Muzeul „Porțile de Fier” și publicată ca descoperită la Drobeta : *FANIVS* (fig. 1/5)⁶¹. Având în vedere proveniența sigură a șampilelor citate de la Sarmizegetusa, se poate admite fără teama de a greși că și exemplarul *FANIVS* are aceeași origine; dealtfel, în depozitele Muzeului „Porțile de Fier” se află și alte materiale tegulare aduse din capitala Daciei romane de Al. Bărcăcilă.

6. În volumul cu inscripțiile din Oltenia a fost inclusă următoarea șampilă pe un fragment de amforă descoperit la *Romula* (fig. 1/6)⁶²:

⁵⁶ I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 99–100.

⁵⁷ Vezi C. C. Petolescu, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 468–471.

⁵⁸ Pentru forma „insolită” *Inlyricum*, vezi I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 98–99.

⁵⁹ CIL, X, 6 638, col. II, r. 3 = I², p. 248; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Budapesta, 1975, nr. 496.

⁶⁰ N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 131, nr. 9; IDR, III/2, 555 a (cu bibliografia anterioară).

⁶¹ D. Tudor, 16, 1965, 1, p. 181, nr. 6; IDR, II, 112.

⁶² D. Tudor, SCIV, 17, 1966, 3, p. 598, nr. 13, fig. 3/11; idem, OR³, 1968, SE 161; Gh. Popilian, *Dacia*, N.S., 18, 1974, p. 140, pl. 3/10; idem, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 41; IDR, II, 458.

[ΦΙ]ΛΙΠΠΟΥ

Tot de la Romula se cunoaște o altă toartă de amforă, cu ștampila întreagă (fig. 1/7) ⁶³ :

ΕΡΜΙΠΠΟΥ

Din compararea acestora rezultă că epigrafa fragmentară conține aceeași ștampilă (cea de-a doua citată; prima literă păstrată, *lambda*, este de fapt *M*); așadar, ștampila IDR, II, 458, trebuie întregită tot [ΕΡ]ΜΙΠΠΟΥ.

Numărul producătorilor de amfore ștampilate descoperite în Oltenia se reduce, astfel, cu o persoană ⁶⁴.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES (VII)

RÉSUMÉ

1. Dalle en pierre calcaire, de Romula, avec l'inscription : *Leg(io) XXII[II] / Pr(imigenia) p(ia) fi(delis) Phi[li]/ppianorum*; les sigles de la IVe ligne sont restés incompréhensibles (D. Tudor, *Germania*, 25, 1941, 4, p. 239, n° 1; *AnnÉp*, 1940, 4; IDR, II, 326). Fig. 1/1.

Par comparaison avec une autre inscription de la même légion, maintenant dans le musée de Wiesbaden (fig. 1/2; voir dans le texte, note 11), il s'agit probablement des *centuriae duorum principum* de la *cohors III*.

2. Discussions en marge de l'inscription CIL, III, 13 796 (= ILS, 9180; IDR, II, 588) (voir note 18); le *vallum* est identique au mur d'enceinte.

3. Observations sur les graphites régulaires mis au jour pendant les investigations dans le camp romain de Cimpulung (Jidava); selon l'auteur, la lettre *N* (fig. 1/3), tracée avec le doigt dans la terre glaise, fait référence à un *numerus*.

4. Mise au point d'ordre bibliographique et chronologique concernant le *numerus Illyricorum*.

5. La tuile à l'estampille *FA NIVS*, insérée parmi les inscriptions de Drobeta (IDR, II, 112), provient en réalité de la capitale de la province (cf. N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 131, n° 9, fig. 53).

6. L'estampille ... ΑΙΠΠΟΥ sur une amphore mise au jour à Romula (IDR, II, 458) (fig. 1/6) a été attribuée d'une manière erronée au céramiste *Philippos*; en réalité, elle appartient à l'estampille ΕΡΜΙΠΠΟΥ, déjà connue à Romula (IDR, II, 457) (fig. 1/7).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Inscriptions de Romula (1) et Mogontiacum (2) de la *legio XXII Primigenia*; graphites régulaires de Cimpulung (Jidava) (3–4); brique estampillée de Drobeta (5); timbres amphoriques de Romula (6–7).

⁶³ Gh. Popilian, *Dacia*, N. S., 18, 1974, p. 140, pl. 3/8; idem, *Ceramica* ..., p. 42; IDR, II, 457.

⁶⁴ Pentru amforele ștampilate din Oltenia, v. Gh. Popilian, *Ceramica* ..., p. 41–44. Repertoriul bibliografic al descoperirilor de amfore ștampilate din Dacia: G. C. Petolescu, *Revista de istorie*, 34, 1981, 4, p. 706; adaugă: Al. Popa, *Apulum*, 19, 1981, p. 71–78.

AL XIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL FRONTIERELOR ROMANE

Între 18- 25 septembrie 1983 s-a desfășurat la Aalen (R. F. Germania) cel de al XIII-lea Congres internațional al frontierelor romane. Amintim că în 1972 țara noastră a găzduit cel de al IX-lea Congres al limesului, iar următoarele s-au desfășurat astfel: X, 1974, Xanten (R.F.G.)-Nijmegen (Olanda); XI, 1976, Székesfehérvár (R. P. Ungaria); XII, 1979, Stirling (Marea Britanie). Dacă Congresul al X-lea a avut ca scop prezentarea limesului Germaniei Inferior, adică frontiera Rinului de la Remagen până la vărsarea fluviului în Marea Nordului, ultimul congres a avut în vedere limesul Germaniei Superior și cel al Răetiei care, deși ține de două provincii diferite, formează un sistem defensiv unitar (Obergermanische-räetische limes).

La acest congres au participat peste 280 de cercetători din 22 de țări. Presa locală și alle medii de informare au transmis numeroase știri cu privire la desfășurarea lucrărilor congresului. Deschiderea oficială a congresului a avut loc în dimineața zilei de 18 septembrie 1983 în sala mare de festivități a orașului (Stadthalle). În afara alocuțiunilor oficiale remarcăm comunicarea inaugurală a prof. E. Birley (Durham), președinte de onoare al Congresului, „Limesforschung seit Ernst Fabricius” și cuvântul de încheiere al dr. D. Planck din partea Serviciului monumentelor din landul Baden-Württemberg, căruia dealtfel i-a revenit conducerea organizării Congresului.

În după amiaza aceleiași zile au început lucrările în plen cu rapoarte generale asupra cercetărilor limesului roman în perioada ce s-a scurs de la precedentul congres: D. J. Breeze (Edinburg), „The Frontier in Britain 1979—1983”; C. B. Rieger (Bonn), „Forschungen 1979—1983 am niedergermanischen Limes”; A. Mócsy (Budapesta), „Alte und neue Probleme am Limes von Pannonien”; N. Gudea (Cluj-Napoca), „Ergebnisse der Limes-Archäologie in den drei Dakien und den angrenzenden Provinzen Moesia Inferior und Moesia Superior 1979 bis 1982”; J. Wagner (Tübingen), „Der Limes an Euphrat und Tigris. Ergebnisse und Probleme der neuen Forschung”; M. Euzennat (Aix-en-Provence), „Les recherches sur la frontière romaine d'Afrique 1979—1983”. De asemenea, D. Planck, G. Alföldy și V. Weinges au prezentat rezultatele cercetărilor din castrul aiei II Flavia de la Aalen. Seara a fost dedicată vizitării Muzeului Limesului din localitate — o prezentare sintetică a frontierei germano-răetice a Imperiului roman — inaugurat în 1964 și extins ulterior prin ridicarea între 1979—1981 a noului edificiu modern al muzeului.

Între zilele de 19—22 septembrie, lucrările s-au desfășurat în cadrul a două secții: prima, în sala de festivități a orașului (Stadthalle), consacrată provinciilor occidentale — Britannia, Germania, Răetia; cea de-a doua, în sala de conferințe a Muzeului Limesului aflat în imediata apropiere, consacrată provinciilor dunărene (Noricum, Pannonia, Moesia, Dacia) și celor asiatice, africane precum și peninsulei Iberice. Comunicările prezentate (circa 20 minute) și contribuțiile mai scurte (10 minute) au fost urmate totdeauna de discuții. Ele au tratat probleme de castrametatie și rezultatele ultimelor cercetări, organizarea limesului, istorie militară, armament, epigrafie, culte militare etc.: în total peste 120 de titluri.

Pentru spațiul dunărean, care are legătură nemijlocită cu istoria noastră veche, se pot aminti în special comunicările tratând istoria Moesiei: M. R. Werner (New York), „The Danube Limes in Moesia Superior: The Configuration of the Limes Defences with Respect to the Mining Districts”; M. Vasić (Belgrad), „Le limes romain et paléobyzantin Derdap-Portes de Fer (Mésie Supérieure)”; P. Petrović (Belgrad), „Timacum Minus und die Kastele im Timoktal”; J. Šašić (Liubliana), „*Cohors I. Montanorum*”; A. G. Poulter (Nottingham), „The Lower Moesian Limes: Flavian Problems and the Trajanic Solution”. Ultima comunicare menționată a suscitat vii discuții prin opinia autorului că limesul moesic dobrogean ar fi fost definitivat organizat abia după retragerea stăpînirii romane din Muntenia, la sfârșitul domniei lui Traian. În ordinea de mai sus, amintim în continuare: M. Čirkova (Sofia), „Deux portraits-statues en bronze de Novae (Moesia Inferior)”; A. Dimitrova-Milceva (Sofia), „Kleine Bronzeplastik aus Novae”; T. Sarnowski (Varșovia), „*Legio I Italica-Liburna-Danubius*” (problema ștampilelor tegulare ale legiunii I Italica avînd imprimată imaginea unei corăbii); T. Ivanov (Sofia), „*Colonia Ulpia Oescensium im Lichte der letzten Forschungen*”; D. M. Džonova (Sofia), „Spätantike Werften bei Dimum am Unterdonaulimes”; J. Atanasova-Georgieva (Vidin), „Les résultats des dernières fouilles archéologiques 1976—1982 à Ratiaria”. Remarcăm de asemenea comunicarea lui S. Soproni

(Budapesta), „Nachvalentinianische Festungen am Donaulimes“ care, prin datele și concluziile sale, prezintă analogii interesante cu istoria limesului roman tirziu de la Dunărea de Jos și chiar unele sugestii în cercetarea lui.

Totodată, pentru studiile de profil de la noi s-a dovedit din nou de mare interes, prin analogii, limesul germano-raetic, de ale cărui cercetări s-a putut lua cunoștință alit prin comunicările numeroase de înaltă ținută științifică susținute la Congres, cit și prin contactul direct cu monumentele și muzeele prezentate de cei mai avizați specialiști în timpul excursiilor organizate în săptămîna cîl a durat Congresul și după aceea. Publicațiile excelent editate cu prilejul Congresului de către organizatori, distribuite tuturor participanților (vom reveni la ele mai jos), reprezintă de fapt documentația la zi, completă, a problemelor cercetării limesului germano-raetic, cu deosebire în landurile Baden-Württemberg și Bayern, drept care nu mai insistăm aici în detaliu asupra comunicărilor.

Ne vom opri în cele ce urmează și la cîteva dintre comunicările privind limitele dinspre Asia și Africa ale Imperiului roman, întrucît, prin problematica lor diversă, ele implică într-o formă sau alta și cercetările de la noi. Astfel, unele considerații interesante privind granița romană din Caucaz — „Die römische Kaukasus-Grenze“ — le-a făcut în comunicarea sa M.P. Speidel (Honolulu), fără ca, din păcate, să cunoască unele lucrări mai importante pe această temă ale colegilor gruzini, bazate mai ales pe cercetările lor din ultimele două decenii și mai bine. Acestea, cum în parte s-a observat la discuții, chiar și în absența vreunui din cercetătorii direct implicați, i-ar fi permis o înțelegere mai apropiată de realitățile arheologice a organizării defensive romane din zona munților Caucaz și a Mării Negre. Așa de pildă, una din concluziile comunicării, anume aceea privind existența unui „limes ponticus“, nu reprezintă o noutate, întrucît cercetătorii gruzini ajunseseră la ea cu mai mulți ani în urmă prin studiul direct al vestigiilor din zonă. H. Hellenkemper (Köln), ocupîndu-se cu „Legionen im Bandenkrieg. Isaurien im IV. Jahrhundert“ de organizarea legiunilor din Isauria, a adus și unele detalii tehnice privind unitatea formală a sistemelor de fortificare din secolele IV — V în zona dată.

O definire mai exactă a ceea ce reprezintă apărarea pe limesul Palestinei — „The Enemies of Rome on the Limes Palaestinae“ — a încercat-o M. Gichon (Tel Aviv), tabloul istorico-arheologic al zonei fiind completat de către B. H. Isaac (Tel Aviv) pe bază epigrafică, în „The Roman Army in Jerusalem and its Vicinity“ și de S. Th. Parker (Raleigh, Carolina de Nord) prin „Research on the Central Limes Arabicus 1980 — 1982“.

Pentru Africa romană, o serie de comunicări au adus în fața Congresului rezultate mai noi ale unor cercetări de valoare indiscutabilă. Așa de pildă, M. Reddé (Pau), „L'enceinte du camp de Louqsor (Égypte)“ și G. Wagner (Institutul Francez din Cairo), „Le camp romain de Douché (Égypte)“, prezentînd descoperirile din cele două fortificații romane, au oferit o imagine mult mai clară a includerii și utilizării de către romani a clădirilor mai vechi în propriul sistem de organizare. Sinteticele lor au fost în fapt rodul unei mai mari atenții acordate în cercetările din ultimii ani armelor romane, anterior neglijate în favoarea monumentelor impunătoare ce le-au precedat.

Observații noi asupra sistemelor de apărare romane tirzii din Tripolitania și Byzacena și asupra cronologiei lor a adus R. Guery (Aix-en-Provence) prin studiul ceramicii: „Apport de la céramique à la chronologie des ouvrages du limes tripolitanus“, ilustrîndu-și comunicarea cu o cartare detaliată a așezărilor. Pentru Tingitania, G. Hallier (Aix-en-Provence), „La fortification des villes de Tingitane au second siècle“, a urmărit nu numai sistemele de fortificare a orașelor romane în sec. II e.n. ci și evoluția lor ulterioară, încercînd totodată o cronologie mai exactă a acestora pe baza unor tabele comparative cuprinzînd și alte fortificații limilanece, inclusiv din Dacia. În sfîrșit, P. Troussel (Aix-en-Provence), cu „Mercure et le Limes : à propos d'une inscription de Tunisie“, a adus în discuție și unele chestiuni legate de funcția economică (comerț) a limesului.

La rubrica de „Probleme diverse“ care a încheiat practic lucrările Congresului înaintea ultimei comunicări în plen și a închiderii festive, remarcăm între cele 12 comunicări ținute tot pe două secții pe aceea a lui R. Reece (Londra), binecunoscut numismat care, de această dată, spre surprinderea auditoriului, a făcut o serie de considerații logico-istorice vorbind despre „The Effect of Frontiers“. Comunicarea sa ar putea sta înaintea oricăror studii ale frontierelor romane prin încercarea de definire a acestora și mai ales a efectelor lor de ambele părți pentru că, într-adevăr, așa cum spunea R. Reece, „nu se poate înțelege ce este frontiera (romană) dacă nu știm ce efecte are“. Or, mergînd mai departe, trebuie știut între altele ce fel de „țară“ se află dincolo de aceasta și ținut seamă și de tipul de frontieră aflat în atenția unei cercetări sau a alteia, deoarece, spre exemplu, căile fluviale cuprinse în sistemul de limes reprezintă totodată căi de comunicație.

O ilustrare parțială a gândurilor exprimate de R. Reece a reprezentat-o, după părerea noastră, comunicarea finală din plen a lui J. Kunow (Bonn), pentru care însuși titlul este grăitor: „Bemerkungen zum Export römischer Waffen in die Germania Libera“.

Din țara noastră au participat nouă cercetători, provenind din institutele de cercetări de profil din București și Cluj-Napoca și din muzeele din Constanța, Alba Iulia și Timișoara. În afară de raportul privind cercetările limesului în România în perioada 1979—1982, prezentat de N. Gudea (Cluj-Napoca) în plen în după amiaza primei zile a Congresului, au mai prezentat comunicări: C. C. Petolescu (București), „Castrele din zona subcarpatică a Daciei”; Gh. Papuc (Constanța), „Limesul vestpontic în lumina unor noi descoperiri din Scythia Minor”; N. Chelută-Georgescu (Constanța), „Cohors I Germanorum pe limesul dunărean la Capidava”; M. Zahariade (București), în colaborare cu A. Opaît (Tulcea) care nu a participat la congres, „Burgul roman tirziu de la Topraichioi-Babadag (jud. Tulcea)”; D. Benea (Timișoara), „Castrul roman de la Tibiscum; rolul lui pe limesul Daciei de sud-vest”; Al. Barnea (București), „Fortificația de la Dinogetia (Schythia Minor) în lumina ultimelor cercetări arheologice”; C.I. Băluță (Alba Iulia), „Firmalampen” de pe limesul dunărean în România (pătrundere și difuzare)”.

Deosebit de interesante au fost cîteva comunicări prezentate în ultima zi a Congresului (25 septembrie) referitoare la descoperiri de piese de armament și echipament militar roman (incluse în program sub titlul „Bewaffnung”): K. Szabó (Dunaújváros), „Casque romain de l'intercisa. Récente trouvaille du Danube” (a aparținut unui militar dintr-o cohortă de orientali; analogii frapante cu coiful descoperit în castrul de la Bumbești, unde a staționat în sec. II e.n. tot o unitate de orientali, Cohors IV Cypria); P. Salama (Alger), „Masque de parade et casque d'Ain Grimidi (Maurétanie Césarienne)”; G. Waurick (Mainz), „Helm und Maske-Untersuchungen zu den römischen Gesichtshelmen”; J. Lönstrup (Højbjerg), „Das zweischneidige Schwert aus der jüngeren römischen Kaiserzeit im Freien Germanien und dem römischen Imperium”; U. Rald (Tastrup), „The Stamped Names, Punctum Inscriptions and Figural Decorations of the Roman Swords found in Illerup”.

Toate rapoartele, comunicările și contribuțiile vor fi publicate la începutul anului 1984 în seria „Forschungen und Berichten zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg” ca volum aparte.

În timpul Congresului au avut loc trei excursii de documentare. Prima, de o jumătate de zi (20 septembrie), a avut ca scop prezentarea limesului în Ostalbkreis; s-a vizitat cu acest prilej Heidenheim (topografia castrului, restaurarea termelor) și poarta de la Dalkingen. Celelalte două excursii au durat fiecare cîte o zi. Astfel, ziua de 23 septembrie a fost dedicată excursiei pe limesul Germaniei Superior și al Raeliei; s-au vizitat Schwäbisch Gmünd (castrul Schirenhof cu termele), Rötelsee (mic *castellum*), Welzheim (castrul de est cu reconstituirea porții de vest), Murrhardt (topografia), turnul de pază de la Grab, Mainhardt (castrul și muzeul), Walldürn (castrul și termele; săpăturile). Cea de-a treia excursie (24 septembrie) s-a desfășurat pe limesul raelic în Bavaria. Între obiectivele vizitate se pot remarca Gunzenhausen (topografia antică), precum și descoperirile de la Weissenburg — castrul, termele conservate și protejate de o construcție specială, muzeul cu tezaurul descoperit în ultimii ani (măști de coif, statuete și diferite piese de cult).

Excursia finală s-a desfășurat între 26—28 septembrie pe tema „Stațiuni militare romane pe valea Dunării în Bavaria”, în zona de sud și sud-est a Germaniei, în Raelia, pe traseul Aislingen-Fäimingen (Phoebiana) — Bergen — Eining (Abusina) — Kelheim (prima zi) și în continuare pe Dunărea de la Kelheim la Regensburg (Castra Regina), Straubing (Serviodurum) și Passau (Boiodurum/Boiotro), la confluența Inului cu Dunărea. Ea a avut deci darul de a ilustra direct o parte însemnată din tematica Congresului și s-a bucurat alături de cea mai calificată prezentare la fiecare obiectiv, cit și de sprijinul și atenția deosebită a autorităților locale, așa cum dealtfel s-a desfășurat întreg Congresul. Fără a ne mai referi la organizarea exemplară (și în acest final), de care participanții au beneficiat tot timpul, trebuie spus că am remarcat și cu prilejul ultimei excursii grija deosebită pentru conservarea și restaurarea monumentelor romane și aspectul științific și didactic totodată al muzeelor provinciale vizitate (Kelheim, Regensburg, Straubing, Passau).

Cum arătam și mai sus, vizitarea obiectivelor a fost facilitată de editarea și distribuirea unor materiale, dintre care se pot aminti: *Limes Raeticus. Die Kastelle in Ostwürttemberg*, a doua ediție. Aalen, 1983; Willi Beck, Dieter Planck, *Der Limes in Süddeutschland*, Stuttgart, 1980; *Führer zu römischen Militäranlagen in Süddeutschland*, Stuttgart, 1983; D. Planck, *Das Freilichtmuseum am raelischen Limes im Ostalbkreis*, Stuttgart, 1983; Günther Ulbert, Thomas Fischer, *Der Limes in Bayern*, Stuttgart, 1983. Calitatea științifică a acestor publicații împreună cu prezentarea lor grafică excepțională completează în mod fericit reușita pe care a reprezentat-o, oricum, cel de al XIII-lea Congres al frontierelor romane de la Aalen*.

Al. Barnea,
C.C. Petolescu

* Următorul congres va fi găzduit în 1986 de Austria.

BAKÓ GÉZA

1924—1983

La 27 noiembrie 1983 a decedat la Braşov istoricul şi publicistul Bakó Géza, membru al Societăţii de ştiinţe istorice din anul 1955.

Bakó Géza s-a născut la 25 septembrie 1924 în comuna Turcheş (Săcele — jud. Braşov). Studiile secundare le-a făcut la Braşov, iar studiile superioare la Universitatea din Cluj-Napoca.

Din domeniul istorie Bakó Géza a abordat o problematică variată, cercetînd mai ales perioada prefeudală şi cea a feudalismului timpuriu, precum şi epoca de desăvîrşire a formării poporului român şi a statelor feudale româneşti. În lucrările sale a folosit din plin metoda interdisciplinară, integrînd în analizele sale istorice elemente de paleoetnografie, sociologie, etnologie, antropologie, geografie şi topografie.

A susţinut deopotrivă şi activitate publicistică la Radio, iar între anii 1961—1967 a îndeplinit funcţia de redactor la ziarele Vörös Zászló (Braşov) şi Új Idő (Braşov). Între anii 1967—1969 şi-a adus un aport deosebit în calitate de membru al colegiului de redacţie al anuarului Muzeului judeţean Braşov — CUMIDAVA. Activitatea sa publicistică mai cuprinde pe lîngă studiile istorice, numeroase articole, note, recenzii apărute în revistele şi ziarele Astra, Brassói Lapok, Drum nou, Előre, Karpatenrundschaу, Korunk, Új Élet, Új Idő, Volkszeitung.

Prin dispariţia prematură a lui Bakó Géza, studiile istorice privitoare la sud-estul Transilvaniei au pierdut un slujitor de nădejde şi un cercetă-

tor pasionat și neobosit, care ar fi putut aduce noi contribuții la cunoașterea trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat al acestui colț al țării noastre.

Ioan I. Pop

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Cavalerii teutoni în Țara Birsei*, Studii — revistă de istorie, 10, 1957, 1, p. 143–160.
- Evoluția socială și economică a secuilor în secolele XIII–XV*, SAI, 2, 1957, p. 39–56.
- A mezőbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetéről* (Originea populației și a culturii sale materiale din cimitirul de la Bandu de Cîmpie), Archaeologiai Értesítő, Budapesta, 87, 1960, 1, p. 22–31.
- Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI–XIII*, SCIV, 12, 1961, 1, p. 113–119.
- Elemente de origine locală și răsăriteană în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania*, SAI, 3, 1961, p. 57–67.
- Contribuții la problema originii ceangăilor*, SAI, 4, 1962, p. 37–44.
- Elemente slave în necropola de la Bandu de Cîmpie*, SCIV, 13, 1962, 2, p. 451–459.
- Date cu privire la structura socială a carpilor din secolul al III-lea pe baza analizei planului arheologic al cimitirului de la Poienеști*, SCIV, 17, 1966, 1, p. 33–41.
- Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sintana-Cerneahov din Transilvania*, SCIV, 19, 1968, 1, p. 63–80.
- Reprezentări neolitice la Ditrău*, SCIV, 19, 1968, 4, p. 649–653.
- Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldovenești*, SCIV, 20, 1969, 2, p. 337–342.
- Cu privire la organizarea internă a necropolelor de tip Poienеști*, SCIV, 20, 1969, 3, p. 461–469.
- Autohtoni și migratori la Tirgșor în secolul al IV-lea e.n.*, SCIV, 22, 1971, 1, p. 69–85.
- Oglinzirea formelor de proprietate în unele necropole din epoca feudală timpurie din Transilvania*, SCIV, 23, 1972, 1, p. 83–91.
- Despre datarea mormintelor din secolul al VII-lea de la Vereșmort (com. Unirea)*, SCIV, 24, 1973, 4, p. 643–651.
- Numerus Illyricorum la Hoghiz*, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 141–146 = L'Année Épigraphique, Paris, 1974, p. 145 nr. 561.
- The relations of the Principality of the Banat with the Hungarians and the Petchenegs in the tenth century*, in *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, București, 1975, p. 241–248.
- Despre organizarea obștilor sătești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României*, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 371–379.
- O vexilație a legiunii XIII Gemina în sud-estul Transilvaniei*, SCIVA 28, 1977, 2, p. 195–208.
- Cohors I Bracaraugustanorum*, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 631–635.
- Mărturii ale continuității : centre eneolitice în Țara Birsei*, Astra, XXVII, 8 (143), aug. 1983, p. 11.

K. HOREDȚ, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Editura Kriterion, București, 1982, 237 p., 70 fig., 6 pl.

Lucrarea pe care avem plăcerea s-o prezentăm își propune să trateze una din cele mai dificile și în același timp una din cele mai importante probleme din perioada formării poporului român: istoria Transilvaniei în epoca romană târzie, în date cronologice absolute perioada dintre 268—275 ± 400, sau cu alte cuvinte istoria Transilvaniei de la momentul retragerii stăpînirii romane și pînă la momentul pătrunderii populațiilor migratorii în Transilvania.

De la bun început trebuie arătat că în viziunea autorului, unul dintre cei mai reputați specialiști în preistoria și protoistoria românească, momentul retragerii autorității romane nu a însemnat o cesură în evoluția populației autohtone romanice din Transilvania. Fenomenul continuității, asupra căruia autorul își concentrează mai ales atenția, permite autorului să-și întărească lucrarea: „Transilvania în epoca romană târzie” (sublinierea noastră), ceea ce de fapt presupune integrarea teritoriului Transilvaniei în aria vastă a problematicei Imperiului roman târziu.

Beneficiind de a aprofundată cunoaștere a bazei documentare a epocii, în special documente arheologice, autorul analizează cu acurție și obiectivitate științifică toate categoriile arheologice care ne stau astăzi la dispoziție. Se relevă astfel că lipsa bazei documentare a fenomenului continuității în Transilvania a reprezentat numai un stadiu al cercetării arheologice și nu o situație de fapt. Față de numai cîteva descoperiri, dintre care unele nesigure, cu care lucra C. Daicoviciu acum patru decenii, sau cele aproximativ 25 de localități cu care opera D. Protase acum 15 ani, există azi o bază de documentare destul de bogată. Este de ajuns să amintim, împreună cu K. Horedț, că dacă acum 15 ani se cunoșteau numai 10 așezări rurale, astăzi numărul lor a ajuns la 50 și este în continuă creștere. S-a creat astfel premisa documentară pentru analiza complexă a situației istorice din Transilvania de la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea.

După cum reiese și din titlul lucrării, „zona de lucru” se referă la teritoriul intracarpatic al Transilvaniei, ceea ce corespunde de fapt cu teritoriul fostei provincii romane. În primul capitol al monografiei se face o binevenită

prezentare geografică-istorică a teritoriului intracarpatic, cu care prilej se aduc în discuție și o serie de factori climatologici, pe baza cărora se trag în cele din urmă o serie de concluzii de ordin demografic. Ca și în alte zone ale Europei și în Transilvania trebuie să socotim, în această vreme, o densitate mică a populației.

În continuare autorul analizează ultimele decenii ale provinciei, arătînd că dizolvarea autorității romane din Dacia face parte integrantă din criza generală a Imperiului roman târziu, iar retragerea stăpînirii romane nu a însemnat și o retragere a întregii populații, cum s-a susținut și se susține și astăzi de unii specialiști străini. Chiar dacă informația noastră poate fi considerată încă sumară, o cercetare bine orientată va putea aduce informații multiple asupra ultimelor decenii ale provinciei. După părerea noastră, unul din marile merite ale lucrării constă în sesizarea problemelor mai dificile și în liniile directoare pe care le propune cercetării românești viitoare. Este o necesitate a arheologiei din România ca, luînd cunoștință cu unele din aceste probleme, să-și concentreze întreaga atenție asupra lor și să caute să le rezolve cu cea mai mare obiectivitate. Din acest punct de vedere, și nu numai din acesta, lucrarea prof. K. Horedț este un model.

Una din problemele cele mai interesante ale ultimelor decenii ale provinciei Dacia o reprezintă fără îndoială relațiile teritoriului intracarpatic cu teritoriile extracarpatic. Pe baza analizei necropolei de la Soporu de Cîmpie și apoi a celei de la Obreja, K. Horedț reușește să demonstreze, spre deosebire de alți autori care contestă încă acest lucru, o pătrundere a tribului dacic al carpilor din Moldova în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al III-lea. Această imigrare de daci din afara provinciei va contribui fără îndoială la întărirea fondului autohton.

Celelalte capitole ale lucrării sînt consacrate studierii formelor de locuire, atît din mediul rural, cît și din mediul urban, sau principalelor rîuri funerare: sînt investigate apoi principalele categorii arheologice (piese de podolabă, ceramică, unelte, arme, descoperiri monetare) și, datorită importanței lor pentru istoria spirituală, piesele paleocreștine. În

felul acesta se aduc dovezi incontestabile asupra persistenței populației romanice în Transilvania după retragerea stăpînirii romane. Analiza categoriilor menționate permite autorului să definească de fapt două grupuri culturale, care aparțin populației autohtone. În vestul Transilvaniei avem de-a face cu o fostă populație urbană puternic romanizată, care continuă să practice înhumarea, în timp ce în sud-estul Transilvaniei, unde romanizarea nu a fost atât de puternică, dar și datorită unor influențe din afara arcului carpatic, avem de-a face cu o populație rurală care practică incinerarea, după cum o demonstrează foarte pregnant cimitirul 1 de la Bratei. Forma complexă de manifestare a acestui grup cultural, în care se pot surprinde și influențe ale culturii Sintana de Mureș — Cerneahov, atribuită goților, permite definirea acestui complex arheologic ca o nouă cultură: cultura Sfintu Gheorghe, ceea ce reprezintă o „premieră absolută” în literatura noastră de specialitate. K. Horedt reușește să demonstreze elemente deosebite ale acestei culturi în raport cu cultura Sintana de Mureș — Cerneahov și să aducă argumente convingătoare pentru atribuirea ei unei populații romanice.

În opinia lui K. Horedt fenomenul continuității este un fenomen dinamic în sensul că populația autohtonă intră în relații complexe cu unele populații în migrație. În cadrul acestui proces este analizată problema pătrunderii culturii Sintana de Mureș — Cerneahov în Transilvania. Convingător, după părerea noastră, este fixarea momentului pătrunderii acestei culturi în Transilvania abia în ultima parte a secolului al IV-lea. În felul acesta se obține un decalaj de aproximativ un secol de la momentul părăsirii provinciei de către autoritățile romane și pînă la pătrunderea goților, a căror pătrundere fixată altfel, la sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al IV-lea, ar fi pricinuit retragerea autorității romane și a întregii populații: se demonstrează astfel că în acest interval cronologic populația autohtonă se dezvoltă mai departe în formele ei proprii de viață. În mod exemplar sînt analizate și o serie de antichități ce pot fi puse în legătură cu alte populații, ex. vandalii, dar care în spectrul arheologic al perioadei sînt ne semnificative.

Lectura textului lucrării poate prilejui și unele observații de mică importanță. Astfel mormîntul de înhumare de la Sfintu Gheorghe „Eprestetö”, care se află stratigrafic deasupra unui mormînt de incinerare, poate să aparțină, pe baza inventarului său, culturii Sintana de Mureș — Cerneahov.

Mormîntul cu spadă de la Sintana de Mureș poate fi greu legat de cultura Sintana de Mureș — Cerneahov, depunerea armelor și mai ales a spadelor nefiind practică de purtătorii acestei culturi. El s-ar putea lega mai degrabă de un orizont funerar, încă slab sesizat, dar care mai este ilustrat în Transilvania de mormîntul descoperit în condiții neclare, înainte de 1888, la Budești, jud. Bistrița-Năsăud.

Poate ar fi fost util ca la analiza așezărilor să se fi subliniat importanța investigării unor microzone, în vederea definirii „unităților teritoriale de habitat” (Siedlungskammer), care după părerea noastră reprezintă nucleul esențial al continuității.

Poate ar fi fost indicat să se facă aluzii mai ample la unele așezări, este adevărat încă nepublicate, dar foarte importante pentru problemele secolului al III-lea și mai ales al IV-lea din Transilvania, cum sînt de exemplu cele de la Taga sau Bratei, menționate numai în listele anexă.

Dar trebuie arătat pe de altă parte că aceste observații nu afectează în nici un fel valoarea deosebită a lucrării. Ele reprezintă mai degrabă sarcina unor viitoare cercetări, decît a lucrării de față.

Monografia prof. K. Horedt se încheie cu o amplă și exhaustivă listă de așezări, necropole și categorii arheologice, care reprezintă un instrument de lucru de o importanță deosebită pentru cercetarea acestei perioade în Transilvania.

Prin obiectivitatea științifică cu care este analizat un vast material documentar, prin metodologia modernă folosită și prin fundamentarea rezultatelor cu un material bibliografic impresionant, lucrarea prof. K. Horedt aduce o contribuție esențială la problema atât de controversată a continuității populației autohtone în Transilvania după retragerea stăpînirii romane.

Radu Harhoiu

ABREVIERI

AARDesbateri	Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbateri, București.
AARMemorii	Analele Academiei Române. Memorii și notițe, București.
AARMSI	Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice, București.
ACMI	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, București.
ACMIT	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, secția pentru Transilvania, Cluj.
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AnnÉp	L'année épigraphique, Paris.
ARMSI	Academia română, Memoriile secției istorice, București.
AUB	Analele Universității, București.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, București.
BR	Budapest régiségei, Budapesta.
BSII	Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, București.
CIL	Corpus inscriptionum latinarum, Berlin.
CNA	Cronica numismatică și arheologică, București.
CRAI	Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
DID	Din istoria Dobrogei, București.
ED	Ephemeris Dacoromana, București — Roma.
HAD	Radu Vulpe, <i>Histoire ancienne de la Dobroudja</i> , București.
IDR	Inscripțiile Daciei romane, București.
IGB	Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Sofia.
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae, Berlin.
ISM	Inscripțiile din Scythia Minor, București.
JRS	Journal of roman studies, Londra.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
OR	D. Tudor, <i>Ollenia romană</i> , București,
PA	Památky archeologické, Praga.
RE	Pauly-Wissowa, <i>Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , Stuttgart.
RÉA	Revue des études anciennes, Bordeaux.
RÉG	Revue des études grecques, Paris.
RevIst	Revista de istorie, București.
RIAF	Revista pentru istorie, arheologie și filologie, București.
RMM—MIA	Revista muzeelor și monumentelor—monumente istorice și de artă, București.
RRH	Revue roumaine d'histoire, București.
SAI	Studii și articole de istorie, București.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCSIași	Studii și cercetări științifice, Iași.
SEHRE	M. Rostovzeff, <i>The Social and Economic History of the Roman Empire</i> , Oxford.
SMMIM	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București.
StCl	Studii clasice, București.
TIR	Tabula Imperii Romani, București.
ZPE	Zeitschrift für Papirologie und Epigraphik, Berlin.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEO-
LOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”
paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel \$ 54.
Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILA-
TELIA”, Sectorul Export-Import, Presă, P.O. Box 12—201 telex
10376, București, Calea Griviței no. 64—66.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717, Calea Victoriei 125, București telefon 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- D. M. PIPPIDI și EM. POPESCU (sub redacția), *Epigraphica*, 1977, 287 p., 25 lei.
- Gr. FLORESCU și C. C. PETOLESCU, *Inscripțiile Daciei romane*, II, 1977, 276 p., 27 lei.
- I. I. RUSSU, *Inscripțiile Daciei romane*, III/1, 1977, 288 p., 26 lei.
- * * *Inventaria archaeologica*, fasc. 8, R. 42—R. 51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R. 52—ER. 63, 1977, 14 file, 5 lei; fasc. 10, R. 64—R. 70, 1977, 23 file, 9,50 lei; fasc. 11, R. 71a—R. 82, 1979, 12 file, 4 lei.
- EUGENIA ZAHARIA, *Populația românească în Transilvania în secolele VII — VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei*, 1977, 129 p., 10,75 lei.
- PETRE DIACONU, *Les Coumans au Bas Danube aux XIe et XIIe siècles*, 1978, 158 p., 8, 25 lei.
- MARIA COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările de la Bucov — Ploiești)* 1978, 193 p., 30 lei.
- FLOREA MOGOȘANU, *Paleoliticul în Banat*, 1978, 152 p., 11 lei.
- PETRE ROMAN și IOAN NEMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, 160 p., 18 lei.
- D. TUDOR, *Oltenia romană*, 1978, 520 p., 41 lei.
- S. MORINTZ, *Contribuții la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-baleanic*, 1978, 216 p., 27 lei.
- ION HORAȚIU CRIȘAN, *Burebista and his time*, 1978, 246 p., 22 lei.
- PETRE ALEXANDRESCU, *Histria*, IV, 1978, 144 p., 34 lei.
- I. BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, 1979, 250 p., 28 lei.
- MARIA COJA și PIERRE DUPONT, *Histria*, VI, 1979, 168 p., 39 lei.
- LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 111 p., 6 lei.
- RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, *Mărturii de civilizație medievală românească*, 1979, 163 p., 28 lei.
- EMILIA DORUȚIU BOILĂ, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V, 1980, 351 p. 35 lei.
- C. PREDA, *Callatis, Necropola romano-bizantină*, 1980, 225 p., 36 lei.
- MARIN CÎRCIUMARU, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, 1980, 268 p., 29 lei.
- I. I. RUSSU, *Inscripțiile Daciei romane*, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
- V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- I. I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul roman*, 1980, 116 p., 8,75 lei.
- D. BERCIU, *Buridava dacică*, 1981, 289 p., 34 lei.
- ALEXANDRU SUCEVEANU, *Histria*, VI, 1982, 236 p., 38 lei.
- MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare*, 1982, 195 p., 27 lei.
- D. M. PIPPIDI, *Inscripțiile din Scythia Minor*, I, 1983, 27 p., 71 lei.

S C I V A , tomul 35, nr. 2, București, aprilie — iunie 1984, p. 107—206

